

BELA KRAJINA

za radovedneže in ljubitelje

Uredila
Tanja Petrović in Andrej Črnič

Založba ZRC

Andreja Brancelj Bednaršek

Ana Marija Blažič

Nada Cvitkovič

Andrej Črnič

Marinka Dražumerič

Tadej Fink

Primož Gašperič

Tomaž Golob

Lucija Grahek

Andrej Hudoklin

Mira Ivanovič

Ani Jankovič Šober

Nina Jankovič

Tončka Jankovič

Anja Jerin

Jožica Jožef Beg

Vera Klopčič

Mojca Kovačič

Strane Križ

Monika Kropelj Telban

Rebeka Kunej

Marina Lukšič Hacin

Anita Matkovič

Alenka Mežnaršič

Silvija Mihelčič

Jernej Mlekuž

Rosa Mohar

Julij Nemanič

Anita Ogulin

Darja Peperko Golob

Tanja Petrovič

Zdenka Pezdirc

Petra Planinc

Dušan Plut

Marija Prašin Kolbezen

Christian Promitzer

Boštjan Rožič

Matej Simčič

Anton Starc

Urša Šivic

Katarina Špringer

Peter Štefanič

Marko Terseglav

Jure Tičar

Rudi Vlašič

Helena Vukšinič

Gregor Zagorc

Dragan Živadinov

Daniela Žunič

BELA KRAJINA

za radovedneže in ljubitelje

Uredila
Tanja Petrović in Andrej Črnič

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Ljubljana 2023

KAZALO

BELA KRAJINA
za radovedneže in ljubitelje

Uvod

Kjer smo vsi doma * Tanja Petrović in Andrej Črnič >>>> 10

MED BREZAMI IN REKAMI >>>> 15

V svetu kamnin * Boštjan Rožič >>>> 16

Tri lepotice * Dušan Plut >>>> 24

Krajinski park Lahinja * Matej Simčič >>>> 32

Gorjanci * Jure Tičar >>>> 36

Močeril * Andrej Hudoklin >>>> 45

Štorklje * Andrej Hudoklin in Nina Jankovič >>>> 54

Steljniki * Mira Ivanovič >>>> 63

Vinogradništvo * Julij Nemanič >>>> 70

Bela krajina na starih zemljevidih * Primož Gašperič >>>> 76

KULTURNA KRAJINA >>>> 81

Movernas vas * Lucija Grahek >>>> 82

Od Podzemlja do Vinice in nazaj * Lucija Grahek >>>> 86

Mitra iz Rožanca in škof s Kučarja * Lucija Grahek >>>> 93

Tradicionalno stavbarstvo * Marija Prašin Kolbezen >>>> 97

Soseska zidanica * Silvija Mihelič >>>> 103

Cerkev sv. Jakoba v Naklem * Marinka Dražumerič >>>> 107

Pokopališča *	Marinka Dražumerič >>>>	111
Posvetálišče *	Marinka Dražumerič >>>>	114
Tri fare *	Marinka Dražumerič >>>>	119
Grad Vinica *	Tomaž Golob >>>>	123
Grad Pobrežje *	Tomaž Golob >>>>	126
Grad Gradac *	Tomaž Golob >>>>	130
Grad Metlika *	Tomaž Golob >>>>	132
Grad Črnomelj *	Tomaž Golob >>>>	136
Grad Smuk *	Tomaž Golob >>>>	139
Dvorec Turn *	Tomaž Golob >>>>	141
Dvorec Krupa *	Tomaž Golob >>>>	143
Slovenski gasilski muzej v Metliki *	Petra Planinc >>>>	145
Belokranjski muzej *	Andreja Brancelj Bednaršek >>>>	150

ZVOKI >>>> 155

Belokranjski govori *	Katarina Špringer >>>>	156
Uskoški govori *	Tanja Petrović >>>>	160
Uskoška glasbena dediščina *	Marko Terseglav >>>>	164
Partizanski pevski zbor *	Mojca Kovačič >>>>	173
Tamburica *	Gregor Zagorc >>>>	177
Zborovsko petje *	Ani Jankovič Šober >>>>	181

OKUSI >>>> 185

Belokranjska pogača * Alenka Mežnaršič >>>> 187

Belokranjska povitica * Anja Jerin >>>> 195

Žitna klobasa * Jernej Mlekuž >>>> 197

Pečenke * Peter Štefanič >>>> 200

Metliška črnina * Julij Nemanič >>>> 205

BELA KRAJINA SKOZI LETO >>>> 213

Metliško obredje * Rebeka Kunej >>>> 215

Vinska vigred * Rudi Vlašič >>>> 218

Jurjevanje * Ana Marija Blažič >>>> 223

Kresovanje v Adlešičih * Urša Šivic >>>> 228

Petrovdan v Miličih * Tanja Petrović >>>> 231

Semiška ohcet * Anita Ogulin >>>> 235

ŽIVA DEDIŠČINA >>>> 243

Lan * Nada Cvitković >>>> 245

Izdelki iz platna * Nada Cvitković >>>> 248

Noša * Anita Matković >>>> 251

Grički lonci * Anton Starc >>>> 257

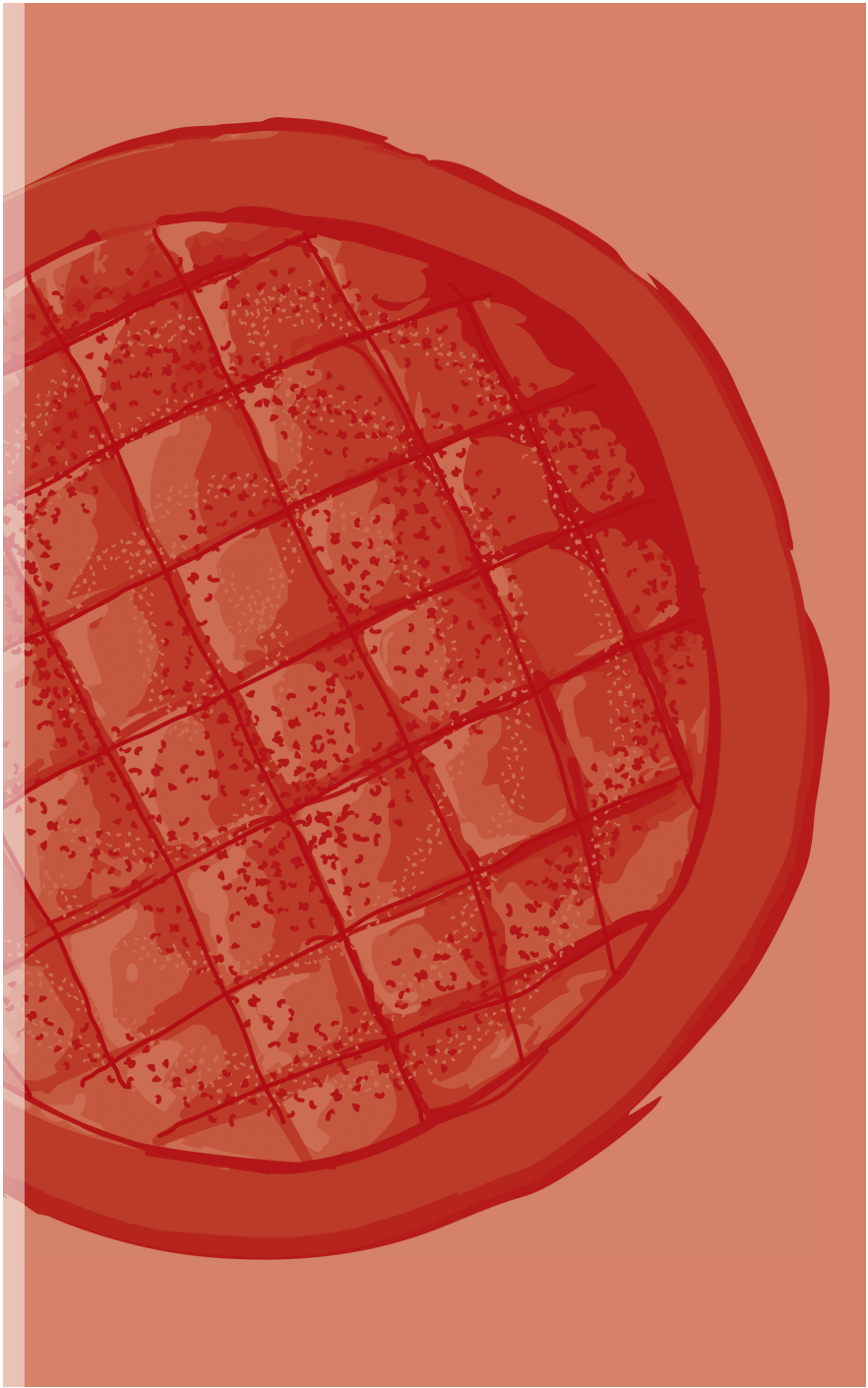

Pisanice * **Tončka Jankovič** >>>> 261
Zeleni Jurij * **Monika Kropelj Telban** >>>> 269
Kólo * **Rebeka Kunej** >>>> 275
Folklorna dejavnost * **Zdenka Pezdirc in Tadej Fink** >>>> 279
Folklorna skupina Ivan Navratil * **Strane Križ** >>>> 286

BELOKRANJKE IN BELOKRANJCI >>>> 293

Janez Mihael Žagar * **Andrej Črnič** >>>> 294
Niko Županič * **Christian Promitzer** >>>> 298
Oton Župančič * **Helena Vukšinič** >>>> 307
Katka Zupančič * **Andrej Črnič** >>>> 312
Miran Jarc * **Darja Peperko Golob** >>>> 317
Lojze Krakar * **Jožica Jožef Beg** >>>> 320
Anton Mavretič * **Dragan Živadinov** >>>> 325
Fanika Požek * **Daniela Žunič** >>>> 331
Romi * **Vera Klopčič** >>>> 335
Uskoki * **Tanja Petrović** >>>> 343
Kočevarji * **Rosa Mohar** >>>> 348
Izseljevanje * **Marina Lukšič Hacin** >>>> 355
Gudurica * **Marina Lukšič Hacin** >>>> 359

Kjer smo vsi doma

Tanja Petrović in Andrej Črnič

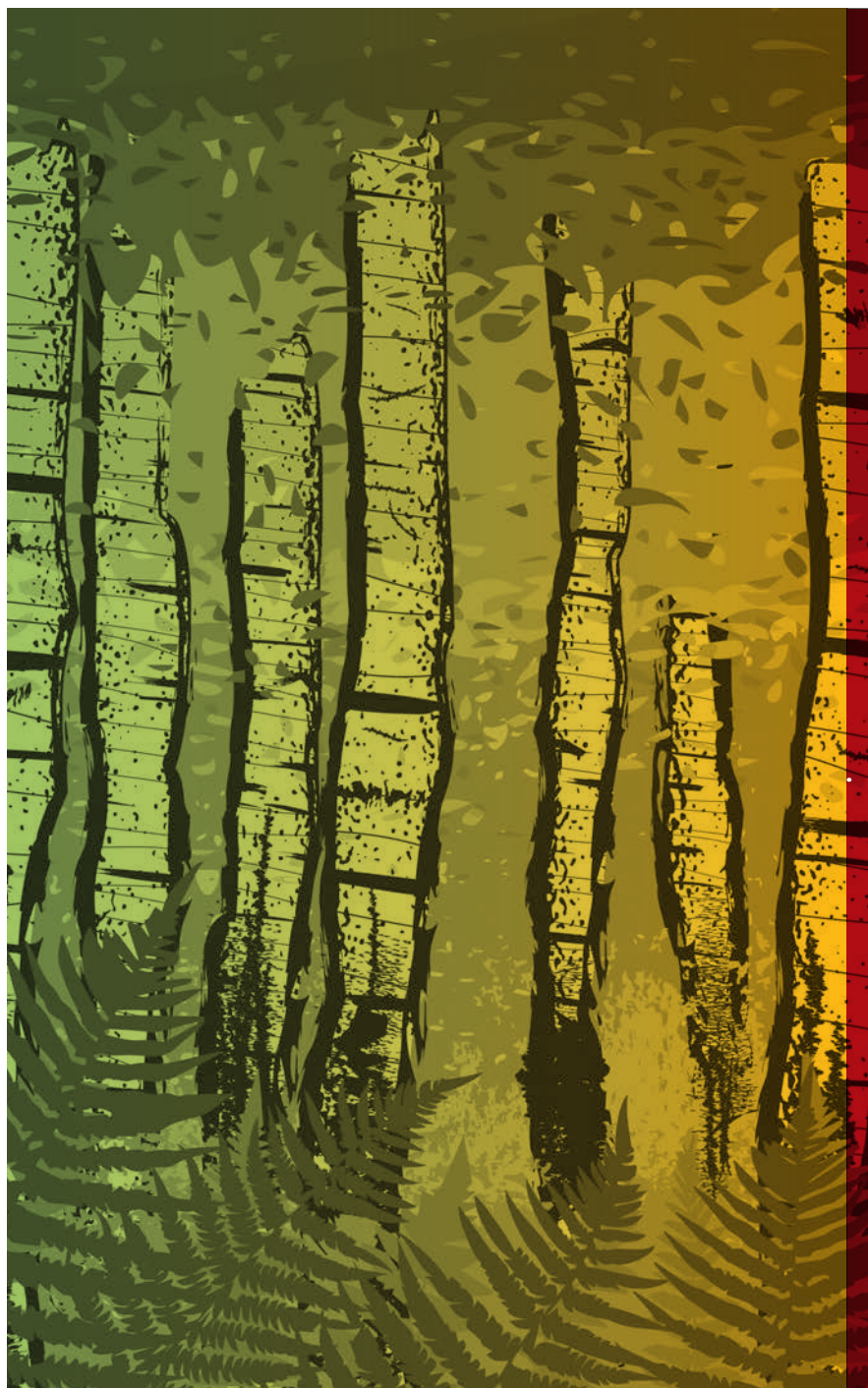
Pred vami je tretja knjiga iz zbirke *Za radovedneže in ljubitelje*, ki jo izdaja Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Po Prekmurju (2010) ter Krasu in Brkinih (2014) se selimo na jugovzhod Slovenije, saj smo med platnicama zbrali prispevke o naravni in kulturni dediščini Bele krajine. Tokrat sva uredniške moči združila raziskovalka Inštituta za kulturne in spominske študije ZRC SAZU in bibliotekar Knjižnice Črnomelj. Za oba je ukvarjanje s to knjigo predstavljalo dodatno delo, onkraj okvirov običajnih delovnih nalog, ki jih opravlja. Za uresničitev tovrstnih projektov je vedno potreben presežek: ne samo časa in energije, temveč tudi presežek, ki ustvarja razliko med (raziskovalnim) zanimanjem za pokrajine, kraje in ljudi ter ljubeznijo do njih.

Ta presežek združuje tako urednika kot vse avtorice in avtorje te publikacije. Med njimi so raziskovalke in raziskovalci, ki so se naravnim pojavom, zgodovini, dediščini in ljudem v Beli krajini že posvečali v okviru svojega znanstvenega dela na ZRC SAZU in drugih raziskovalnih ustanovah v Sloveniji in tujini, muzealke in muzealci, umetnice in umetniki, kulturne delavke in delavci ter varuhinje in varuhi belokranjske kulturne in naravne dediščine.

Nekateri smo v Beli krajini doma, druge na te kraje vežejo spomini iz otroštva ali mladosti, nekateri pa smo Belo krajino »posvojili«, ali je, natančneje, Bela krajina posvojila nas. Majhno pokrajino med Gorjanci na severu, Kočevskim rogom na zahodu ter Kolpo na jugu in vzhodu odlikujeta toplina in mehkoba, ki se kažeta v konturah zelenih gričkov, krotkih tokovih belokranjskih rek ter v odprto-srčnosti in gostoljubju Belokranjk in Belokranjcev. Hkrati je ta majhna, obmejna regija vedno bila presečna točka zgodovinskih dogodkov, prostor srečevanja držav in imperijev, območje premikajočih se meja, priseljevanja in izseljevanja. Različni ljudje, ki so stoletja sobivali na tem majhnem prostoru, so neposredno in močno čutili posledice zgodovinskih premikov, prelomnih dogodkov, vojn in sunkovitih družbenih sprememb. Kljub temu, ali pa zaradi tega, niso Belokranjke in Belokranjci nikoli videli Kolpe kot črte ločevanja in razdruževanja, temveč nasprotno. Tako kot mehki obris pokrajine ne prenesejo ostrih zarez, se njihov domači svet nikoli ni mogel končati na levem bregu Kolpe. Odprtost, raznolikost, hkratnost in večglasnost, ki oblikujejo življenje v Beli krajini, vzbujajo občutek doma tudi pri tistih, ki nas od topline domačega kraja ločijo ne samo pretekla leta, temveč tudi državne in jezikovne meje.

Ta knjiga je nastajala dolgo časa, zato sva avtoricam in avtorjem prispevkov, združenih med njenima platnicama, hvaležna za potrpljenje in zaupanje. Zelo vesela sva, da prihaja na svet v času izginjanja rezilne žice in ograj, v času, ko je upanje, da se bodo brazgotine lahko zacelile in da bo Bela krajina spet lahko zaživela takšna, kot je vedno bila in kot jo prikazujejo v knjigi zbrana besedila: odprta, topla pokrajina toplih in odprtih ljudi, regija, kjer smo vsi doma.

Ljubljana – Črnomelj, maj 2023

MED BREZAMI IN REKAMI

V svetu kamnin

Za razumevanje geologije nekega ozemlja je najprej treba razumeti razkošje geološkega časa in nenehno, počasno, a zelo vztrajno spreminjanje našega planeta. Samo tako lahko človek razume, kako so se korale skrile v apnence pobočij med Metliko in Gorjanci. Sprijazniti se je treba z neljubim dejstvom, da je bil svet v času, ko je nastala večina belokranjskih kamnin, povsem drugačen. Zakaj neljubim?

Najstarejše kamnine, ki jih najdemo v Beli krajini, so stare dobrih 200 milijonov let. Takrat Atlantskega oceana sploh še ni bilo in vse celine so bile združene v velecelino Pangeo. Vanjo se je z vzhoda zajedal velik ocean Tetida, katerega zahodni podaljški so segali v neposredno bližino območij, kjer je danes Bela krajina. Zaradi kamnin celinske skorje v podlagi se tu ozemlje ni globoko pogreznilo, je bilo pa večji del srednjega zemeljskega veka (mezozoika) preplavljeno s plitvim morjem, ki je obrobalo ta velik ocean. Če vzamemo v zakup še dejstvo, da je bilo celotno območje pomaknjeno proti ekvatorju, najbrž ni treba posebej poudarjati, da so bila ta plitva tropska morja prepolna raznolikega življenja. In življenje ima to hudomušno navado, da hoče živeti, zato se vsi osebki na različne načine ščitijo pred nevarnostmi okolja, da bi čim bolj podaljšali

svoj skopo odmerjen čas na planetu. Ena od osnovnih zaščitnih »pogruntavščin« morskih živih bitij so skeleti, ki jih zavarujejo pred lačnimi sotrpini. Trdni skeleti, ki jih školjke, polži, korale, spužve, luknjičarke in še mnogi drugi prebivalci morij izločajo iz vode, so sestavljeni iz karbonatnih mineralov (kalcita in aragonita). Ko se po neizbežni usodi vsakega osebka razdrobijo na osnovne gradnike, iz njih nastane drobno karbonatno blato, iz katerega s počasnimi procesi strjevanja nastane kamnina apnenec, ki je tudi najpogostejša kamnina Bele krajine. Apnenec je praviloma sivih odtenkov in navidezno prazen. Na veliko veselje zbirateljev in geologov se del skeletov ohrani in tako jih čez dolge desetine milijonov let opazujemo kot fosile. Tudi belokranjske kamnine so jih polne. Nekateri so vidni s prostim očesom, nekatere pa vidimo šele ob natančnemu pogledu z lupo ali pod mikroskopom.

Stromatolit

Najstarejši fosili v Beli krajini, stari dobrih 200 milijonov let, so stromatoliti. Najlažje jih je najti v cestnem skalnem vseku med vasjo Vrčice nad Semičem in bližnjim kamnolomom. Gre za drobne »nakuštrane« lamine, ki so nastale v puščavski klimi na medplimskih ravninah. To je bilo okoli, kjer je del dneva žgalo peklensko sonce, del dneva pa so ga prelivale tople slanice. V tako zahtevnih razmerah so uspevale le prevleke sluzi modrozelenih cepljivk, najpreprostejših in najstarejših oblik življenja na našem planetu.

Vsake toliko časa je prevleke prekril droben sediment, spodnje kolonije so odmrle, sediment se je vsaj delno strdil in nastala je lamina. Na to se je naselila nova generacija sluzi, ki jo je doletela podobna usoda in ponavljajoča zgodba je ustvarila izjemno debelino kamnin, tudi do enega kilometra.

Litiotidne školjke

Spodnjejurski skladi so prav tako polni fosilov, a najlepše najdemo v širši okolici Mirne gore. Gre za izredno velike litiotidne školjke (tudi do 60 centimetrov), ki so bile podobne današnjim leščurjem, a se od njih razlikujejo po tem, da so veliko starejše (približno 180 milijonov let) in da so imele povsem drugačen življenski slog. V kamninskem zaporedju se pojavljajo le občasno, a takrat zelo množično, skupaj z njimi pa najdemo le malo drugih fosilov. Gre za tako imenovane specialiste, ki se prilagodijo življenju v neugodnih razmerah. Ker v takih okoljih ni konkurence, se vedno zelo razmnožijo in pogosto tvorijo cele plasti. V kamninah jih vidimo kot dolge bele lise znotraj temnejše osnove. To temno barvo kamninski osnovi daje nerazpadla organska snov, kar kaže na to, da so te školjke lahko živele v morskih lagunah, ki so bile zelo revne s kisikom.

Korale in morske spužve

Naslednja kamnina, ki jo vsekakor moramo omeniti, je grebenski apnenec, ki ga dobimo na pobočjih med Metliko in Gorjanci. V njem opazujemo izredno bogat nabor različnih fosilov, ki so uspevali v povsem drugačnem okolju kot prej omenjene litiotide. Gre za približno 155 milijonov let star, dobro prezračen, s hranili bogat morski greben, ki so ga sestavljali zelo raznoliki organizmi, med katerimi so najlažje prepoznavne korale in skorjaste morske spužve, pod mikroskopom pa se razkrije še bolj pester svet starodavnih morskih živali.

Rudistne školjke

Srednjekredne (120 milijonov let stare) masivne apnence najdemo v več delih Bele krajine, na primer pri Gradacu, Suhorju pri Vinici in Črnomlju, najdemo pa jih tudi v »kamnitem gozdu« pri Semiču. Ti apnenci vsebujejo zelo zanimive in nenavadno oblikovane rudistne školjke. Lahko bi rekli, da so prevzele obliko velikih koral, saj spominjajo na velike rogove. Ena lupina se je razvila v obliko roga, druga pa je služila kot pokrovček. Pri bolj navihanih, ali bolje rečeno, zavihanih oblikah pa se je ena loputa zavila podobno, kot to opazujemo pri polžih. Tako v teh apnencih opazujemo zelo raznolike in pogosto nenavadne preseke školjk.

Izbrali smo le štiri primere, ampak zagotovo v zaporedju belokranjskih kamnin najdemo še veliko zanimivih fosilov.

Naj omenimo še, da včasih pri strjevanju apnenčastega blata sodelujejo vode, bogate z magnezijem, ki v kristalih deloma zamenja kalcij, pri čemer ne nastane apnenec, temveč njemu sorodna kamnina dolomit. Pri tej preobrazbi fosili navadno povsem izginejo, čeprav sta prva dva izbrana fosilna primera najdena prav v dolomitih, a je to bolj izjema. Belo krajino tako danes gradi več kilometrov debelo zaporedje apnencev in dolomitov, medtem ko so ostale kamnine redke.

Neljubo dejstvo je, da ta tropski morski raj ni mogel trajati večno, svet se je postopoma preoblikoval, Pangea je razpadala in ocean Tetida se je zapiral. Najprej se je zapiranje začelo v notranjih delih oceana, nato pa se je selilo proti robovom. Pri tem so že nastajali zametki današnjega gorstva, ki je s svojo maso obtežilo robove celine (z območjem današnje Bele krajine), zato so se ti za nekaj časa pogreznili in morje je postalo globoko. Pogrezanje je spremljalo razlamljanje območja z močnimi prelomnicami. Ob vznožju novonastalih podmorskih sten so se najprej nabrale plasti apnenčastega drobirja, ki se je sprijel v apnenčasto brečo. Nad njo pa se je usedal kamninski drobir, ki ga je prinašalo iz nastajajočega gorstva. Navadno so bili to zelo drobni delci, občasno pa so na dno morja pridrveli tudi podvodni peščeni plazovi oziroma turbiditni tokovi. Tako je nastalo menjavanje plasti laporja in peščenjaka, ki ga imenujemo fliš. Vse opisane plasti danes najdemo predvsem na vinorodnem območju Drašičev, kjer imajo flišne plasti tudi lokalno ime gruh.

Omenjeni zadnji kamninotvorni epizodi je sledil splošni dvig ozemlja in v kenozoiku se je postopno izoblikovalo Alpsko-Dinarsko gorstvo, katerega del je tudi današnja Bela krajina. V dolгих obdobjih so kamnine preperevale in iz netopnega ostanka se je ponekod nakopičila aluminijeva ruda boksit z najbolj znanim nahajališčem pri Hrastu pri Vinici. Omeniti moramo še eno zelo pomembno posebnost. Med splošnim dviganjem ozemlja je del v okolici današnje Kanižarice zaostal, v kotanji pa se je ustvarilo plitvo jezero, ki so ga sproti zasipavali zelo drobni sedimenti, kot so glina, lapor in melj. Občasno se je jezero zamočvirilo in na dnu so se nabrali ostanki lesa, mahu in drugih rastlin. Te so prekrili mlajši drobnozrnati sedimenti, jih zaščitili pred propadom in z njihovo nadaljnjo preobrazbo je nastal premog. Postopek se je ponovil večkrat, zato imamo na območju tako imenovane Kanižarske kadunje več premogovih plasti, štiri debelejšje pa so desetletja tudi izkopavali. Plasti so tako mlade (večina je stara manj kot 10 milijonov let), da se še niso uspele sprijeti v kamnino. To je zaradi velikih pritiskov precej otežilo izkopavanje premoga, zato so dejavnost zaradi nedonosnosti postopno ustavili, neizkoriščene zaloge pa čakajo shranjene v nedrih kadunje.

Geološki procesi potekajo še danes. Vsak prodnik, ki ga Kolpa nosi s seboj in ga otroci tako radi uporabijo za »žabice metat«, se bo enkrat usedel. Veliko teh kamenčkov in tudi bolj drobnih delcev je s tem že ustvarilo najbolj plodna polja Bele krajine v okolici Gribelj. Ljudje smo neločljivo vezani na naravne procese, ki vplivajo na naše življenje, človek pa se je naravne danosti naučil tudi izkoriščati. V preteklosti

so na primer poleg premoga v Beli krajini pridobivali izredno lep naravni kamen. Znani so kamnolomi apnenca pri Adlešičih, Črnomlju in Gradacu ter apnenčeve breče pri Želebeju. Kamni iz teh kamnolomov med drugim krasijo tudi slovenski parlament. Še danes imamo v Beli krajini več delujočih peskokopov, kjer drobljenec pridobivajo predvsem iz tektonsko pretrtih dolomitov.

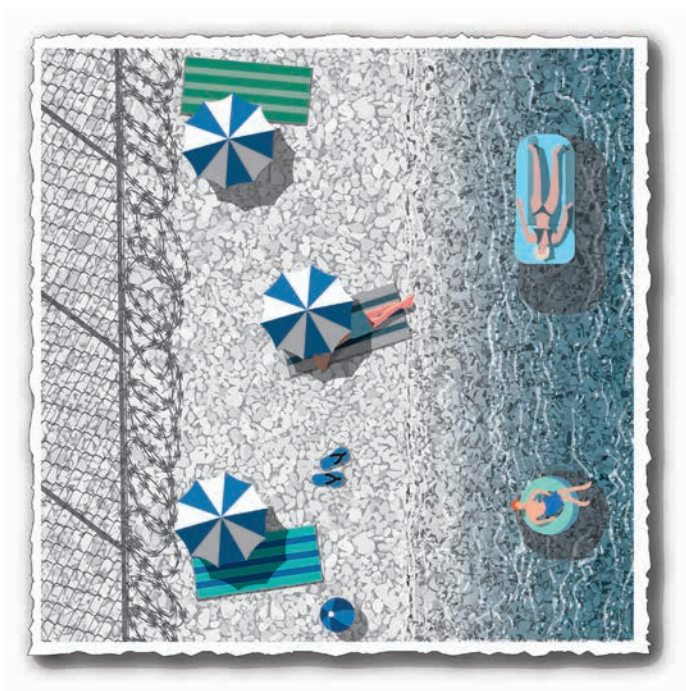
Zelo pomemben vidik naravnih danosti je tudi pitna voda, ki jo v Beli krajini v celoti črpamo iz podzemlja. Ker so tla sestavljena predvsem iz apnencev in dolomita, se je tukaj razvil kras. Podzemna voda se v kraškem svetu pretaka po velikih kanalih (ko ti osušijo, jih vidimo kot jame), ki nastajajo z raztapljanjem kamnin. Vode se zbirajo iz velikega ozadja in na površje iztekajo v močnih kraških izviri. Vinogradniški Beli krajini se kar sama ponuja primerjava z lijčkom, oziroma »trahtarjem«. Tak sistem je izredno ranljiv, saj je pretok podzemne vode hiter in morebitno onesnaženje se takoj pojavi tudi na izviri.

V Beli krajini sta dva večja kraška izvira. Največjega, Krupo, so nespametni gospodarstveniki že uspeli uničiti (onesnaženje s PCB). Drugi je Dobličica, ki danes zagotavlja pitno vodo večini Bele krajine. Zbirno zaledje tega izvira je večinoma gozdnato, kamninski pokrov nad gladino podzemne vode pa dokaj velik, zato vir ostaja čist, ampak najbrž ni treba poudarjati, da je varovanje tega vira vsekakor modra odločitev. Naj povem po belokranjsko: »Kaj boš v trahtar zlil, to boš i pil, kaj boš izlil v lozo nad Dobličami i proti Polanam, to boš pa v pipo dobil«. Popolnoma enako velja tudi za druge vire pitne vode v Beli krajini.

Ker je avtor tega pisanja tudi Belokranjec, ve, kakšen bi bil prvi ponujeni odgovor glede te problematike. No, in če smo že pri vinogradništvu, je treba omeniti še en pomemben vpliv geološke zgradbe na človeka. Na kakovost vina vpliva veliko dejavnikov – eden najpomembnejših je podlaga, torej tip zemlje, ki je neposredno vezana na kamninsko podlago. Iz enake vinske sorte bomo v Drašičih dobili drugačno vino kot na Semiški gori, v Rodinah ali Doblički Gori. Če ne verjamete, bo to najbolje preveriti v dobri družbi v več zidanicah na različnih vinorodnih krajih. In če boste zraven kaj »pojeli« in na koncu še kakšno »zapopevali«, se vam bo počasi razkrila bit široke belokranjske duše.

Boštjan Rožič

Tri lepotice

*Koder hodim, vedno in povsod me spremlja mogočni šum Kolpe,
ki se preliva pod viniškim gradom čez jez,
in rahlo šumenje Dobrača, studenca,
skritega blizu Dragatuša, v najtišji dragi sveta.*

Oton Župančič

Bela krajina je kraška, robna in obmejna, najbolj proti jugu pomaknjena slovenska pokrajina na sončni strani Gorjancev in senčni strani Kočevskega roga. Rečna mreža je zaradi njenih kraških značilnosti redka in izvijugana, značilni so številni manjši rečni okljuki, globoko vrezani v apnenec. Strmec površinskih vodnih tokov je skromen, zato so manj vodnati tokovi v dolgi geološki zgodovini na vodoprepustnih kraških kamninah izginili pod zemeljsko površje. Večina pretežno ravnega in zakraselega ozemlja Bele krajine prispeva površinsko in podzemno vodo Lahinji in mejni reki Kolpi. Izjema je severni rob Bele krajine, torej Črmošnjiška dolina z bližnjim višjim obrobjem Kočevskega roga, od koder se voda odvaja v dolenjsko Krko.

Kolpa

Reka Kolpa (skupna dolžina 292 kilometrov) priteče na ozemlje Bele krajine v kraški Poljanski dolini, v bližini Starega trga. Sicer pa vodnata in obmejna Kolpa prihaja na dan v kraškem izviru v bližini Osilnice na Hrvaškem, na obrobju zelo namočenega Gorskega kotarja. Velika vodnatost ji je omogočila, da je kljub prevladi prepustnih kraških kamnin ostala na površju, večina njenih nekoč površinskih pritokov pa je poniknila. Ob tektonskem dvigovanju ozemlja je vodnata Kolpa namreč imela dovolj moči, da je z globinskim vrezovanjem vztrajno poglobljala svojo strugo v pretežno apnenčaste sklade. Med Starim trgom in Vinico teče Kolpa v ozki soteski, zaraščeni z gozdom. Njena rečna dolina se nekoliko razširi le na mestih, kjer so ob robu poplavnih ravníc manjša naselja. Le tu in tam je še nekaj prostora za obdelovalne in turistično-rekreacijske površine.

Pred Vinico, pri Učakovcih, se rečna struga in dolina obmejne Kolpe razširita na obeh bregovih, tik pod naseljem Vinica je dovolj prostora za kopališče in večje kampe. Vendar tudi širša struga Kolpe nikoli ni preprečila tradicionalnih, tesnih in prijateljskih vezi obkolpskih prebivalcev Slovenije in Hrvaške. Kmalu pod Vinico se dolina Kolpe zopet zoži, dovolj prostora je le za številne mline in žage ter obvodne travnike. Nad kolpsko teraso je večje naselje Adlešiči, na ozki rečni terasi pa prostor za šotorjenje. Pri Pobrežju so ostanki mogočnega uskoškega gradu, ki je bil eden od temeljev obrambe pred turškimi vpadi. Adlešiči so tudi središče leta 2006 ustanovljenega Krajinskega parka

Kolpa, ki vključuje strugo in obvodni svet Kolpe pod Starim trgom in skoraj do Gribelj.

Dolina Kolpe se dokončno na široko odpre pri Gribljah in Krasincu, kjer so ob Kolpi obsežna in rodovitna polja. Pri Primostku, kjer sta kopališče in kamp, se v Kolpo izlije Lahinja, edini belokranjski površinski pritok Kolpe. Pod Metliko začne Kolpa znova vijugati, nekoliko obsežnejše obkolpske ravnice pa so na obeh bregovih gosteje naseljene in obdelane. Po sotočju s potokom Kamenico Kolpa zapusti ozemlje Bele krajine in Slovenije ter se pri Sisku izlije v Savo.

Življenje prebivalcev ob Kolpi je bilo vedno tesno povezano z reko. Na Kolpi je bilo v preteklosti veliko mlinov in žag, ki so stoletja umno uporabljali pogonsko vodno moč. Pred približno stotimi leti je v celotnem zgornjem Pokolpju delovalo skoraj dvesto obratov na vodni pogon, največ je bilo mlinov. Ob koncu 19. stoletja je bilo na belokranjskem bregu Kolpe kar 26 obratov na vodni pogon, na hrvaški strani pa še 23. Na manj kot kilometer in pol je bil postavljen vodni obrat in kamnit jez, ki je v sušnem obdobju zbiral vodo za pogon, hkrati pa s prezračevanjem vode skrbel za boljše samočistilne sposobnosti. Zaradi zadostne vodnatosti ni bilo potrebe po gradnji visokih jezov, zadostovala je višina od 1,5 do dveh metrov. Danes vodna kolesa le sem ter tja nostalgичno zapenijo kolpsko vodo. Številni mlini in žage so prepušчени propadu. Visoke, deroče vode pa so načele tudi kamnite jezove. V zadnjem času so bili nekateri jezovi obnovljeni in opravljajo pomembno protipoplavno in ekološko vlogo.

V zadnjih nekaj desetletjih pokrajinsko privlačna, zelo topla in čista reka privablja številne obiskovalce. Od maja do septembra je na belokranjski Kolpi veliko ljubiteljev čolnarjenja na mirnih vodah. Užitki preživljanja aktivnega dopusta se prepletajo s spoznavanjem vodnega in obvodnega življenja, čolnarjenje preko niza jezov pa nekoliko zviša srčni utrip. Nujnost ohranjanja jezov in drugi naravovarstveni razlogi prinašajo tudi potrebo po varnem, nadzorovanem in sonaravno zasnovanem urejanju čolnarjenja in drugih dejavnosti.

Kolpa spada med najbolj čiste in poleti zelo tople slovenske reke, saj se voda v belokranjskem toku poleti segreje tudi na več kot 25 stopinj Celzija. Ključni razlogi za vse večji turistični obisk so številne možnosti za kopanje, čolnarjenje, ribolov, ogleda bližnje naravne in kulturne dediščine, preživljanje oddiha v urejenih šotoriščih in drugih turističnih nastanitvah, belokranjske kulinarične specialitete in izvrstna vina. Tisoči Belokranjcev in drugih obiskovalcev se v vročih poletnih dneh zgrnejo na kopališča in brezskrbno uživajo v topli vodi ter vodnih in obvodnih rekreacijskih dejavnostih. S 70 kilometri rečnega brega, toplo in čisto vodo je belokranjska Kolpa pravzaprav najdaljša slovenska riviera!

Lahinja

Osrednja belokranjska reka ni obmejna Kolpa, temveč Lahinja (33 kilometrov), ki se vije po osrčju Bele krajine. Bogata naravna in kulturna dediščina povirnega sveta Lahinje je ključni razlog, da je zgornje porečje reke dobilo status krajinskega parka, ki je poimenovan po njej (Krajinski park Lahinja). Glavna naravna znamenitost parka je tipična kraška reka Lahinja, ki prihaja na površje južno od Dragatuša, pod Knežino in Belčjim Vrhom. Voda izvira v več kraških izvirih na stiku nizkega belokranjskega kraškega ravnika in višjega, gozdnatega Velikega bukovja. Glavni izvir oblikuje manjše jezero, pestra, močvirna vegetacija (»lugi«) pa zagotavlja ugodne življenjske razmere številnim vodnim in obvodnim živalskim in rastlinskim vrstam. Območje Krajinskega parka kot zelo ohranjenega naravnega rečnega ekosistema se uvršča med evropsko pomembna ekološka območja Natura 2000, kjer je bila ugotovljena prisotnost štiri najstih ogroženih živalskih vrst iz seznama vrst evropske Direktive o habitatih.

Na rečnem okljuku, pravem meandru počasne Lahinje, je v območju Krajinskega parka naselje Pusti Gradec, ki zaradi varnega vodnega zavetja tu stoji že od mlajše kamene dobe. Pod masivno skalo ob Lahinji je tudi kamnit jez in Klepčev mlin, po domače malenica, ter žaga venecijanka na list. Danes mlinska vodna kolesa zaradi prizadevnih lastnikov še vedno zapenijo lahinsko vodo. Na sotočju Lahinje in Dobličice je nastalo mesto Črnomelj, največje belokranjsko naselje, ki ima približno 6000 prebivalcev.

Sredi belokranjskega ravnika, približno na sredi poti med Črnomljem in Metliko, je obcestno naselje Gradac. Varna lega na izrazitem rečnem okljuku Lahinje je ključno vplivala na lokacijo mogočnega gradu. Pogonska moč zajezone Lahinje pa je omogočila delovanje gradaškega mlina in žage.

Krupa

Porečje Krupe, pomembnega pritoka Lahinje, obsega celotno severno Belo krajino. Vse površinske vode okoli Semiča so zaradi pretrtega, prepustnega apnenca izginile pod zemljo in se podzemno stekajo k izviru Krupe. Lebica je zavarovana vodna kraška jama, do vode vodijo stopnice. Skrbno obzidan vhod in obokana notranjost pa pričata, da je bila dostopna podzemna voda za bližnje vasi nekdanje zelo pomemben vir kakovostne pitne vode.

Nekaj kilometrov južno do Semiča, sredi severnega dela nizkega belokranjskega kraškega ravnika, prihaja izpod 30 metrov visoke apnenčaste skale na površje izvir reke Krupe. Po vodnatosti je kraški izvir Krupe največji v Beli krajini. Industrijsko onesnaževanje je preprečilo, da bi vodo kot pitno uporabili za oskrbo celotne Bele krajine, kakovost pa se zaradi izvedenih ukrepov postopoma le izboljšuje. Reka Krupa z okolico je zaradi izjemnih naravnih in kulturnih vrednot razglašena za naravi spomenik in je končna točka kraške učne poti, ki se začne pri Lebici pod Semičem. Velika vodnatost je vzrok, da je bil takoj za izvirom zgrajen jez,

voda je stoletja zagnano in vztrajno gnala kolesa starega Hluparjevega mlina in žage. Najvišji krupski mlin je bil že leta 1312 omenjen v darilnem pismu Elizabete Črnomaljske, torej pred več kot sedemsto leti. Nižje ob 2,5 kilometrov dolgi, skoraj kanjonski strugi, so še trije obrati na vodni pogon. Žito melje le še Perov mlin. V bližini izvira Krupe, na strmem, skalnatem in prevotljenem rečnem bregu pri Moverni vasi, je edina znana, vsaj občasno poseljena belokranjska jamska postaja. V njej so ljudje živeli že v starejši kameni dobi, imenuje pa se Judovska hiša.

Dušan Plut

Krajinski park Lahinja

Krajinski park Lahinja zajema območje velikosti 2,6 kvadratnega kilometra v povirju reke Lahinje v osrednjem delu črnomaljskega kraškega ravnika. Glavno ožilje parka predstavljata vodotoka Lahinja in Nerajčica, ob katerih se je oblikovala svojevrstna pokrajina s pestrim življenjskim svetom. Kljub pretežno kraškemu značaju Bele krajine je na območju Krajinskega parka Lahinja prav voda tisti krajinski element, ki najpomembneje vpliva na ostale.

Na območju Bele krajine so v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja v želji po izboljšanju pogojev za kmetijstvo izvajali hidromelioracijska dela, posledica katerih so bili izravnani vodotoki in izsušena mokrišča. Na ta način je človek spremenil obsežna mokrotna območja, ki so pred posegi tvorila gosto mrežo. Na podlagi raziskav rastlinstva in živalstva v povirju reke Lahinje je bilo hitro jasno, da gre za območje izrednega pomena z vidika biodiverzitete. Konec 90. let je bilo območje zaradi izstopajočih hidroloških, botaničnih, zooloških, kulturnih in krajinskih vrednosti razglašeno za krajinski park.

Lahinja se napaja s podzemnimi vodami z območja zakraselega Velikega bukovja. Voda prihaja na površje v obzidanem izviru Zajem, ob povišanih pretokih pa približno 100 metrov gorvodno v izviru Glavica ob vznožju manjšega

skalnega podora. Struga Lahinje takoj za izvirom rahlo vijuga po plitvi depresiji Lahinjskih lugov, kjer so se še v 60. letih 20. stoletja razprostirali mokrotni travniki, danes pa so tam obsežni sestoji črne jelše in vrb s trstičjem in šaši. Pestra obrežna in vodna vegetacija zagotavlja ugodne življenjske razmere za več vrst rib, vidro, vodomca, bobra in vodne ptice.

Prvi večji levi pritok reke Lahinje je Nerajčica, katere zaledje predstavlja Poljanska gora, skrajni jugovzhodni podaljšek Kočevskega roga. Vodo v izviru varuje kipec Lurške Marije, kar priča o zavedanju domačinov o pomenu izvira v preteklosti. V Nerajčico se zliva voda iz Stepanjca in Krnice, dveh kraških izvirov s posebnima zgodbama. V kratek, a izrazit zatrep izvira Stepanjec priteče voda iz višjeležeče ponorne jame Zjot, kamor se stekajo visoke vode iz širšega zaledja parka. Krnica je obzidan izvir neposredno pod vasjo Veliki Nerajec, v katerega so nekoč hodili po pitno vodo. Naravno ohranjenost Nerajčice poudarja bujna obrežna in vodna vegetacija.

Na sotočju Lahinje in Nerajčice so se v neizraziti depresiji nabirale rečne naplavine, na njih pa so se razvila z vodo napojena tla. Posledica stalne prisotnosti vode tik pod ali celo nad površjem je nastanek mozaične krajine, ki jo sestavljajo mokrotni travniki, nizko barje, jelšev poplavni gozd, sestoji šašja in sestoji z navadno reziko – govorimo o območju Nerajskih lugov. Na mokrotnih travnikih v osrčju lugov je obsežno rastišče močvirske kukavice.

Za park je značilno izrazito nasprotje med krasom in večjimi območji stalne ali občasne prisotnosti vode.

Jugozahodni del parka je izrazito kraški, preostali del pa zaznamujejo prisotnost vode in z njo povezani procesi. Zanimiva in v naravi lepo opazna ločnica med obema območjema poteka po grebenu med Belčjim Vrhom in Malo Lahinjo – gre za območje, ki mu rečemo Peski. Od Peskov se proti Lahinji razprostirajo suhi travniki, na katerih zahvaljujoč ekstenzivni košnji uspevajo nekatere redkejšje vrste orhidej. Na zelo kratki razdalji (vsega 200 metrov) suhi travniki preidejo v mokrotne in nazadnje v luge ter reko Lahinjo.

Svojevrstno posebnost v parku predstavlja hipotermalni izvir Topličica pri naselju Šipek, v katerem izvira voda s stalno temperaturo od 14 do 18 °C. Topla voda se dviguje ob tektonsko pretrti coni, pot na površje pa si utira skozi plasti rečnih naplavin, kjer se v površinskih plasteh meša s hladnejšo vodo Lahinje.

Lahinja in Nerajčica ter redka stoječa vodna telesa v parku nudijo življenjski prostor naši edini domorodni sladkovodni želvi, močvirski sklednici. Prisotna je tudi vidra, ob prehodu ob potokih pa obiskovalci lahko opazijo od bobra obgrizeno drevje. Na vejah ob reki pogosto sedi vodomec in preži na plen (manjše ribe, redkeje žuželke). Vodomec je predstavljen tudi v logotipu krajinskega parka.

Zaradi svojih lastnosti predstavlja Krajinski park Lahinja t. i. naravni kapital Bele krajine oziroma cele Slovenije. Obiskovalci imajo v njem priložnost spoznati pestrost življenjskih okolij in posledično pestrost prisotnih rastlinskih in živalskih vrst. Predvsem pa ob hoji ali kolesarjenju po urejenih obhodnih poteh spoznajo pestro kulturno krajino nižinskega dela Bele krajine.

Območje krajinskega parka Lahinja upravlja Razvojno-informacijski center Bela krajina (RIC Bela krajina). Za namene interpretacije in izobraževanja je v središču naselja Veliki Nerajec v sklopu Plavčeve domačije urejen informacijski center, poleg njega pa Galerija Štala, v kateri se odvija jo priložnostni dogodki za domačine in obiskovalce. Upravljavec vsako leto sredi julija organizira ročno košnjo travnikov v Nerajskih lugih.

Matej Simčič

Gorjanci

Nad uravnavanim panonskim svetom in kraško uravnavo Bele krajine se z Gorjanci dvigajo še zadnji vzhodni obronki dinarskega sveta. Hribovje na severu omejujeta Krška kotlina in Novomeška pokrajina, na zahodu dolina Črmošnjice, na jugu pa Črnomaljski ravnik in Karlovska kotlina. Glavni greben Gorjancev je usmerjen v smeri jugozahod–severovzhod in se razteza v dolžini približno 50 kilometrov od doline Črmošnjice do skrajnih obronkov pri Obrežju, v prečni smeri med Kostanjevico na Krki in Gornjo Reko na Hrvaškem pa se hribovje razteza v širini približno 20 kilometrov. Na severni strani grebena se pobočja praviloma hitro spuščajo v Krško kotlino in Novomeško pokrajino, na južni strani grebena pa so nakloni manjši in pokrajina je bolj uravnana. Po večjem delu grebena Gorjancev in po obronkih poteka tudi državna meja med Slovenijo in Hrvaško. Del Gorjancev na hrvaški strani imenujemo Žumberak oziroma Žumberačka gora.

Obronki Gorjancev se spuščajo relativno nizko, vse do nadmorske višine okoli 150 metrov, medtem ko se najvišji vrh, Trdinov vrh, vzpenja vse do nadmorske višine 1187 metrov. Nad kopastim in z grapami razrezanim površjem se poleg najvišjega Trdinovega vrha od zahoda proti vzhodu dvigajo še preostali neizraziti vrhovi, kot so Peščenik (846 m),

Pirčev hrib (934 m), Opatova gora (912 m), Planinska gora (844 m), Goli Cirk (630 m) in Šentviška gora (385 m). Povprečna nadmorska višina Gorjancev je približno 470 metrov, povprečni naklon pa okoli 14 stopinj.

Gorjanci v tektonskem smislu ležijo na severovzhodnem robu Dinaridov oziroma na prehodu med Zunanji in Notranji Dinaridi. Najstarejše kamnine na območju Gorjancev pripadajo obdobju zgornjega karbona in perma (pred 290–250 milijoni let), ko so se v plitvem morju odlagali prod, pesek in glina, iz katerih so nastali kremenovi konglomerati, glinasti skrilavci in peščenjaki, ki so danes zastopani v okolici Mokric. V spodnjem triasu (pred 230 milijoni let) so iz apnenčevega blata začeli nastajati apnenci. V obdobju srednjega triasa (pred 200 milijoni let) so iz plitvomorskih apnencev nastale debele plasti dolomita, zaradi tektonskih sil pa se je območje razlomilo na številne grude. Zgornjetriasni dolomiti so značilni predvsem za vzhodni del Gorjancev. V spodnji in srednji juri (pred 195–165 milijoni let) so se v globokih morjih odlagali ploščati apnenci z roženci ter apnenčeve breče. Predvsem na zahodni strani Gorjancev, kjer je še prevladovalo plitvo morje, so iz apnenčevega blata nastali temno sivi apnenci. V zgornji juri so se predvsem v vzhodnih delih Gorjancev odložili ploščati apnenci in laporji. V istem obdobju so bili zahodni Gorjanci podvrženi nastanku plitvomorskih grebenskih apnencev. V spodnji kredi (pred 141 milijoni let) so v globokem morju nastajali ploščati apnenci in laporji, po njegovi poglobitvi pa še glinavci, peščenjaki in breče (fliš). Na zahodnem delu Gorjancev in v Beli krajini so se v nadaljnjih 30 milijonih let odložili

skladoviti apnenci in dolomiti. V zgornji kredi so se odložili ploščati apnenci in rdeči laporji. V miocenu (pred približno 15 milijoni leti) je območje Gorjancev znova potonilo pod morsko gladino in tu so se odložili konglomerati, peščenjaki in miocenski apnenci. Z umikanjem morja pred petimi milijoni let so reke začele zapolnjevati posamezne kadunje s peskom in prodom, v jezerih pa je nastajala glina. V pliocenu so na tem območju nastali tudi dolgi in močni prelomi, ki so razkosali ozemlje, ob tem sta se Krška in Karlovška kotlina spuščali, Gorjanci in Žumberk pa so se dvigovali. V času pleistocenske poledenitve so reke in potoki z Gorjancev prinašali prod, pesek in glino.

Območje Gorjancev se širše nahaja med tremi večjimi tektonskimi sistemi. Severno poteka Periadriatska tektonska cona, na zahodu Idrijski tektonski sistem (Dinarski prelomi) in južno Srednjemadžarska tektonska cona. Tako je območje močno tektonsko pretrto s številnimi gubami in narivi. Prevladujoča dinarska smer prelomov (severozahod–jugovzhod) je nastala ob mezozojskih deformacijah, medtem ko so ob srednjemadžarski prelomni coni (jugozahod–severovzhod) prelomi nastali v terciarju. Zaradi številnih prelomov in grudaste zgradbe je to območje podvrženo številnim potresom.

Na površju so se zaradi kamninske osnove izoblikovale fluviokraške oblike oziroma preplet fluvialnega in kraškega sveta. Na območjih, kjer so prisotne neprepustne kamnine (dolomiti, laporji, peščenjaki), so se oblikovale številne globoke grape, ki režejo površje in so usmerjene predvsem v smeri proti severozahodu ali severovzhodu na skrajnem

vzhodnem delu Gorjancev. Na večjih sklenjenih območjih apnencev, na primer Radohi ali Opatovi gori, so se oblikovale številne površinske (kopasti vrhovi, vrtače, udornice, suhe doline) ali podzemne kraške oblike (jame, brezna). Ob močnejših prelomnih strukturah so se oblikovale tudi sturkturane stopnje, na primer pri Semiču, Vahti ali Kostanjevici na Krki. Ob vznožju Gorjancev so vodotoki z neprepustnih kamnin nasuli številne vršaje. Med njimi je najbolj izrazit Šentjernejski vršaj, ki je v pleistocenu z obširnimi nasutjem celo preusmeril tok reke Krke.

V kraškem podzemlju je bilo raziskanih več kot 400 različnih jam in brezen, vendar so le redke jame večjih velikosti. Med najdaljše se s 1871 metri dolžine uvršča Kostanjeviška jama, sledita pa ji jami Lisičina (1858 m) in Kreščak (1279 m), ki sta se izoblikovali v okolici Mokric. Med daljše jame se uvrščata še Rupa na Brodu (630 m) v bližini Novega mesta in Bizjakova jama (558 m) v neposredni bližini Kostanjeviške jame. O plitvi razvitosti kraškega geomorfnege sistema priča tudi majhna globina brezen, saj le brezno Pekel (−137 m) na Opatovi gori presega globino 100 metrov. Med globji brezni se uvrščata tudi Pečenevka (−98 m) pri Bojanji vasi, v katero občasno doteka hudourniška voda, ki oblikuje do 60 metrov visok slap, in Brezno pri mrhovišču št. 1 nad Črmošnjicami.

V pretežno zakraselem zahodnem delu Gorjancev se pojavljajo le redki vodotoki. Med največje spada Črmošnjica, ki predstavlja tudi zahodno mejo tega hribovja. Skozi Dolenjske Toplice teče Sušica, ki občasno presahne predvsem v svojem zgornjem toku. Vse do Novega mesta se na površju

pojavljajo le manjši vodotoki, večina voda se pretaka podzemno. Zato je ob vznožjih nekaj več izvirov, na kraških območjih pa se pojavljajo tudi manjše ponikalnice, kot na primer v Rožnem Dolu. Vzhodno od Novega mesta se zaradi kamninske osnove pojavlja fluviokras in izjemno pestra mreža lokalnih vodotokov. Med največjimi je Težka voda. Izrazito fluvialno porečje se je izoblikovalo v zaledju Šentjerneja, kjer je glavni vodotok Pedrijevka oblikoval globoke grape. Pod Opatovo goro, ki je močno zakrasela, se pojavljajo številni močni kraški izviri, kot sta Obrh in izvir Studene, v zaledju katerega je izoblikovana Kostanjeviška jama. Pomemben vodni vir je tudi Sušica, ki z Gorjancev priteče vse do Podbočja, kjer se izliva v Krko. Pomemben pritok Sušice je izvir pri Levakovi jami. Pod vasjo Izvir pri Cerkljah ob Krki je znan kraški izvir, ki so ga Rimljani uporabljali za vodooskrbo pristanišča Neviodunum ob Savi. Vzhodno od tu površje režejo le še manjši potoki. Edini večji vodni tok je reka Bregana, ki razmejuje Slovenijo in Hrvaško. Zaradi svojih hidroloških in morfoloških značilnosti je večji del vodotokov na Gorjancih hudourniškega značaja, občasno pa lahko močno narastejo tudi kraški izviri. Pomemben hidrološki dogodek se je namreč zgodil že leta 1937, ko je v nekaj urah nad Gorjanci padlo več kot 200 milimetrov padavin. Hudourniki so tedaj močno narasli in povzročili precejšnjo gmotno škodo.

Ob severnem vznožju Gorjancev se pojavljajo številni termalni vrelci. Podzemna voda s hribovja namreč v globinah naleti na neprepustne terciarne laporje, kjer se segreje, nato pa se počasi dviguje proti površju. Med najbolj znanimi termalnimi vrelci so tisti v Čateških toplicah, kjer so z globokim vrtanjem prišli do vrelcev s temperaturo do 60 °C. Izkoriščajo jih za kopališki turizem in intenzivno poljedelstvo v rastlinjakih. Za turistične namene so izkoristili tudi termalne izvire v Dolenjskih Toplicah. Za lokalno turistično rabo je izkoriščen še en termalni izvir, in sicer v Klunovih toplicah v bližini Bušče vasi. Med zanimivimi termalnimi izviri sta tudi Topličnik pri Kostanjevici na Krki in Šmihden pri Samoboru, ki dosežeta temperaturo 26 °C oziroma 30 °C.

Za Gorjance je značilno srečevanje vpliva sredozemskega in celinskega podnebja. Zaradi sredozemskega vpliva, ki prihaja preko Gorskega kotarja, je tu relativno veliko padavin, količina se proti vzhodu manjša. V povprečju je na območju od 1500 (zahodni deli) do 1000 milimetrov padavin (vzhodni deli). V zahodnih delih so padavinski viški spomladi in poleti, v vzhodni polovici pa se viški zmanjšujejo. Količina padavin se obenem izrazito povečuje tudi z nadmorsko višino, tako da so najvišji deli Gorjancev praviloma najbolj namočeni. Srednje letne temperature se gibljejo od 7,5 °C do 10,5 °C. Pri tem so temperaturna nihanja na zahodni strani območja praviloma manjša. Najnižje temperature sežejo do -30 °C, najvišje pa presežejo 40 °C. Tako kot količina padavin tudi debelina in obstojnost snežne odeje naraščata proti zahodu. Praviloma se snežna odeja na Gor-

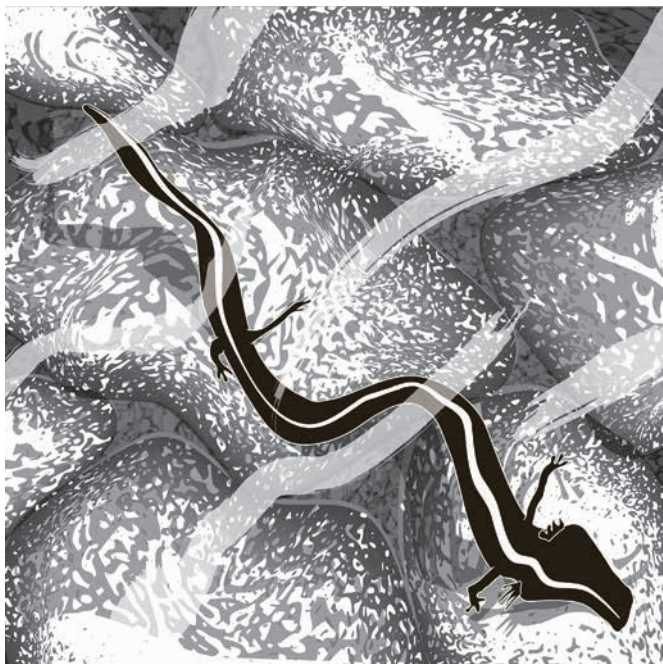
jancih zadrži nekaj 10 dni, v preteklosti tudi do 100 dni. Zaradi podnebnih sprememb je snežna odeja prisotna vse manj časa. Med pomembnejšimi vplivi (predvsem za vinogradništvo) sta spomladanska slana in poletna toča.

Največji delež območja prekrivajo obširni gozdovi. V nižinah uspevajo mešani gozdovi hrastov in gabra, pa tudi kostanjev in iglavcev. V višjih predelih so razširjeni obširni bukovi gozdovi z manjšim deležem gorskega javorja in jelke. Manjši delež vegetacije predstavljajo travniške, pašniške in njivske površine.

Območje Gorjancev so zaradi ohranjenosti naravne in kulturne krajine že v preteklosti poskušali celoviteje zavarovati. Po prvi svetovni vojni so se za intenzivno zavarovanje zavzemali planinci, ki so preprečili posek gozdov v zaledju Gosposdične. Pred drugo svetovno vojno so Planinski zvezi Slovenije podali pobudo o razglasitvi Nacionalnega parka Gorjanci. Po vojni so se v Gorjancih vrstili obsežni poseki gozdov, del ohranjene prvobitne narave pa je bil zavarovan kot gozdni rezervat Kobila. Območje so celovito začeli varovati z ustanovitvijo Skupnosti spominskega območja Žumberak–Gorjanci leta 1978. S tem so se med obema stranema Gorjancev ustvarile tesnejše povezave na vseh področjih, obenem pa je to spodbudilo številne raziskave naravnih in kulturnih danosti območja. Leta 1986 je bil v plan SR Slovenije in občine Novo mesto podan predlog o ustanovitvi Krajinskega parka Gorjanci za območje med Vahto in Črnečo vasjo. V nadaljevanju so se pojavljale še nekatere pobude o ustanovitvi celovitega zavarovanega območja, ki pa se nikoli niso uspešno uveljavile. Na hrvaški

strani hribovja od leta 1999 sicer deluje Naravni park Žumberak – Samoborsko gorje. Večji del Gorjancev med dolino Črmošnjice in dolino Sušice je sicer vključen v zavarovana območja Nature 2000, vse od zahodnih pa do vzhodnih obronkov pa se hribovje uvršča med ekološko pomembna območja. Celovitejše varovanje te izjemne kulturne in naravne krajine, ki se dviga nad Krško kotlino, Belo krajino in Karlovško kotlino, pa čaka na svetlejše čase.

Jure Tičar

Močeril

Če je najbolj znana slovenska žival človeška ribica, lahko za Belo krajino z gotovostjo rečemo, da je to njena bližnja sorodnica: črna človeška ribica. V bližnji okolici tu živita kar obe. V skladu z zoološko sistematiko govorimo o dveh podvrstah človeške ribice, imenovane tudi močeril ali proteus, znanstveno *Proteus anguinus*: o beli podvrsti (*Proteus anguinus anguinus*) in črni podvrsti (*Proteus anguinus parkelj*). Repata dvoživka je edini jamski vretenčar v Evropi, ki živi samo v podzemskih vodah Dinarskega krasi. Novejše molekularno-taksonomske raziskave kažejo, da se je vrsta v evoluciji razcepila na, kot vse kaže, kar devet geografsko ločenih potencialno samostojnih vrst. Črni močeril naj bi bil ena od njih že zaradi samosvoje zunanje podobe, belokranjske bele sorodnice pa naj bi pripadale dolenjski potencialno samostojni vrsti. Pa si podrobneje oglejmo zgodbi o največjih belokranjskih jamskih živalih in njuni ogroženosti.

O beli človeški ribici

Nenavadno žival je prvič omenil Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) kot zmajevega mladiča, prvi pa jo je po primerku iz Vira pri Stični leta 1762 znanstveno opisal idrijski zdravnik Joannes Antonius Scopoli. Izjemno zanimanje za človeško ribico v svetovnem merilu so sprožile anatomske raziskave Karla von Schreibersa po letu 1800, ko je opozoril na njene neobičajne prilagoditve na življenje v temi. Kot primer redukcije telesnih struktur zaradi neuporabe jo je omenil tudi Charles Darwin v svojem delu *O izvoru vrst z naravnim izborom* (1859). Zanimanje za neobičajno žival je spodbudilo nečedno trgovino, saj so živali množično odvezemali iz narave, predvsem iz okolice Stične, in jih pošiljali po vsem svetu.

Naravoslovca deželnega muzeja v Ljubljani, Franc Hochenwart in Henrik Freyer, sta v prvi polovici 19. stoletja zabeležila številne podatke o njeni razširjenosti v porečjih Krke in Ljublanice. Bela krajina je za znanost ostala bela lisa vse do tridesetih letih prejšnjega stoletja, ko jo je naravoslovec Miljutin Kuščer našel v jami Stobe pri Lokvah. V zaledju Krupe so jo razkrile visoke vode leta 1972, belokranjski jamarji so opozorili nanje v Otovskem bregu in podzemskem toku pri Krivoglavicah, belokranjski jamarški potapljači pa v vodnih jamah pri Vranovičih. Bela podvrsta je bila do zdaj v Beli krajini najdena v več izvirih in kraških jamah na severozahodnem delu kraškega ravnika. Zanimivo je, da so vsa najdišča na levem bregu Lahinje, v loku od zaledja Pačkega potoka, preko Krupe, do izvir

pri Vranovičih in Krivoglavicah. Območje njene razširjenosti proti vzhodu omejujejo nekraške kamnine v smeri Metlike, proti jugu pa ga prekinja konkurenčna črna podvrsta v porečju Dobličice, s katero se verjetno stika v zaledju Pačkega potoka. Izpostaviti velja osamljeno najdišče v izviru Obršča (Obrhu pri Dragatušu), potrjeno z analizo okoljske DNK, na južni strani območja razširjenosti črne podvrste.

O črni človeški ribici

Črna človeška ribica je povsem belokranjska zgodba. Odkrita je bila šele dobrih tristo let za belo sorodnico, čeprav naj bi bila domačinom iz okolice Jelševnika znana že pred tem. Presenetljiva najdba se je zgodila ob črpalnem poskusu izvira Dobličice leta 1986, ko so jo v skoraj izpraznjeni strugi pri iztoku iz izvirnega jezera opazili sodelavci Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU in Geološkega zavoda. Kar nekaj let edini osebek ni mogel pojasniti svoje vrstne pripadnosti, saj bi šlo lahko tudi za genetskega spačka. Ko so jih leta 1990 našli še v izviru Jelševnika, ni bilo dvoma, da je bila odkrita pigmentirana človeška ribica. Tako sta biologa Boris Sket in Jan W. Arntzen črnega močerila končno lahko opisala kot samostojno podvrsto.

Razlike med podvrstama so očitne. V primerjavi z belim močerilom ima črni izrazito temno pigmentirano kožo in dokaj normalno razvite oči. Glavo ima krajšo in bolj zaobljeno, krajše so tudi noge, trup pa je sorazmerno daljši, saj

ima v hrbtenici trupa več vretenc. Čeprav črni močeril s svojim videzom tega ne kaže, je vendarle jamska žival, v izvire na površju pa prihaja le ponoči. Kljub nenavadni zunanosti so biokemijske raziskave pokazale, da je ozko soroden svojim belim belokranjskim sosedom. Črni močeril je tako le populacija iz dolenske skupine, ki je zaostala v prilagajanju na jamsko okolje.

Črno človeško ribico so pozneje našli še v nekaj izvirih ob Dobličici, predvsem s pomočjo ugotavljanja okoljske DNK. Živi torej v podzemnem toku Dobličice, Jelševnika, Obršca in na kraškem ravniku ob Dobličici do Kanižarice na skupni površini približno petih kvadratnih kilometrov. Prevladujejo najdišča na ravniku, kraški izviri pa nakazujejo možnost, da njihovo življenjsko okolje sega tudi v masiv Poljanske gore. Črni močeril je tako endemit belokranjskega kraškega ravnika. Populacijske ocene raziskovalci Oddelka za biologijo ljubljanske univerze ne morejo podati, saj je podzemno življenjsko okolje črnega močerila pretežno nedostopno. Predvidevajo pa, da celotna populacija ne šteje več kot nekaj sto ali nekaj tisoč odraslih osebkov!

Človeški ribici v Beli krajini ne kaže dobro

Črna človeška ribica in njena bela sorodnica živita v čistih, s kisikom bogatih podzemskih vodah. Za ozko razširjeno endemično vrsto je zato lahko usodno vsako onesnaženje kraškega sveta, ki pronica skozi prepustna tla do podzemske vode. Posebej strupene in nevarne snovi, ki jih ogrožajo, so nitrati, pesticidi in težke kovine.

V belokranjskem kraškem podzemlju so v minulem stoletju odjeknile kar tri večje ekološke bombe, zaradi katerih bi nas moralo skrbeti za usodo človeške ribice. Največjo ekološko katastrofo je povzročilo onesnaženje zaledja izvi-
ra Krupe z eno najbolj strupenih in kancerogenih substanc PCB (poliklorirani bifenili). Ta se je v podzemlje izlival med letoma 1962 in 1984 iz odlagališč tovarne kondenza-
torjev Iskra v Semiču. Po dolgotrajni sanaciji se je obreme-
nitev okolja s PCB do danes že zelo zmanjšala, v rečnem
sedimentu in vodi pa je še vedno prisoten. Posledice one-
snaženja so bile uničujoče za naravo in človeka. Ribe iz
Krupe in Lahinje zaradi vsebnosti PCB še leta 2011 niso
bile primerne za uživanje, še bolj zastrašujočo podobo pa je
pokazala analiza tkiv močerila, saj je vsebnost PCB kar 26-
krat višja kot pri živalih iz neonesnaženih najdišč. H kopi-
čenju PCB gotovo prispeva dolgoživost močerilov in njihो-
va počasna presnova. Kakšna je usoda živali, v katerih so že
nekaj desetletij nakopičene tako visoke količine kanceroge-
nih snovi, lahko le ugibamo. Preseneča že dejstvo, da je člo-
veška ribica sploh preživela tako visoko izpostavljenost PCB.

Nič manjša lokalna katastrofa se je zgodila v zaledju izvi-
ru Jelševnik leta 1991. Visoke vode so v bruhalnikih ob izvi-
ru začele naplavljeni sivočrn mulj iz bližnjega odlagališča li-
varne Belt, kjer je bilo v vrtačah po letu 1978 odloženih
50.000 ton odpadnih livarskih peskov. Padavinske vode so
onesnažen pesek iz aktivnih delov odlagališča spirale v pod-
zemlje. Stanje onesnaženosti se je po sanaciji izboljšalo, od-
padki, prekriti z glineno plastjo, pa ostajajo grožnja za mo-
čerile. Kremenčev pesek, ki je zasul jamski vodni habitat, je

z ostrimi robovi poškodoval kožo živali. Visoke vode so takrat naplavile več poškodovanih osebkov, ki so poginili za posledicami okužb. Analiza tkiv po onesnaženju je pokazala tudi nenavadno visoke koncentracije cinka v koži in jetrih črnega močerila. Še bolj presenetljive pa so bile do 65-krat višje vsebnosti arzena, ki naj bi bile posledica uporabe pesticidov v zaledju. Kakšno je danes njihovo zdravstveno stanje, ne vemo.

Najbolj zaskrbljujoč v zadnjem obdobju pa je porast nitratov v podzemski vodi. Ti so v svetovnem merilu odločilno prispevali k upadanju števila vseh vrst dvoživk. V primerjavi z ostali dvoživkami, ki v vodnem okolju preživijo le mladostno fazo ličinke, je človeška ribica kot neotenična žival stalno v vodnem okolju, zato je toliko bolj izpostavljena nitratom in drugim onesnaževalcem. Raziskave kažejo, da so varne koncentracije nitratov za človeške ribice pod pragom 10 mg NO₃/l. Vrednosti so bile v zadnjem desetletju stalno presežene v Otovskem in Pačkem bregu, kjer so znašale od 10 do 20 mg/l, v Jelševniku pa se je po letu 2012, ko so bili zaznani občasni presežki, stanje umirilo. Nitrati v izviru Dobličice niso problematični, žal pa se v preostalih izviri stanje kakovosti vode ne spremlja! Glavni vir nitratov v podzemni vodi je neurejena kanalizacija naselij in vinogradniškega območja, pa tudi kmetijstvo, če se pri njem prekomerno uporablja gnojila. Izrazito povečanje prisotnosti nitratov je bilo zaznано po letu 2010, ko je začela delovati bioplinarna na Lokvah.

Ob vseh navedenih grožnjah ne vemo, kakšne posledice so utrpele lokalne populacije človeške ribice, saj njihovo podzemsko življenjsko okolje ni dostopno. Vrsta je na Rdečem seznamu Svetovne zveze za varstvo narave (IUCN) opredeljena kot ranljiva. Najnovejše raziskave življenjskega okolja in populacije črne človeške ribice izpostavljajo, da je ta prav zaradi ozke prostorske razširjenosti, majhne populacije, neraziskanosti in lokalnih groženj močno ogrožena. Po merilih Rdečega seznama bi jo ob zdajšnjem poznavanju stanja lahko uvrstili celo med kritično ogrožene vrste, kar pomeni, da spada med najbolj ogrožene evropske vretenčarje! Verjetno bi podobno lahko sklenili tudi za populacije v zaledju izvira Krupe in Otovskega brega.

Kako ohraniti človeško ribico?

Problematično stanje narekuje varstvene ukrepe. Sanacija starih bremen, kot sta Krupa in Jelševnik, je zalogaj, za katerega država v bližnji prihodnosti nima prave rešitve. Upamo lahko le, da povzročena škoda dolgoročno ne bo usodna za lokalni populaciji. Prizadevamo si, da bi v obeh primerih vzpostavili vsaj monitoring populacij.

Rešitev za zmanjšanje količine nitratov je samo ena: sprememba obstoječe kmetijske prakse gnojenja, ki ne bo obremenjevala podzemске vode na plitvem krasu. Veliko oviro pri tem vidimo na zakonskem nivoju, saj *Uredba o varstvu voda pred onesnaženjem z nitrati iz kemijskih virov* ne predvideva ukrepov za zmanjševanje onesnaženja za kraška

tla, hkrati pa dovoljuje visoke vnose organskih gojil na kmetijska zemljišča. Podobno je z *Uredbo o stanju podzemnih voda*, ki je zelo tolerantna do nitratov, saj dovoljuje vrednosti do 50 mg NO₃/l, kar je človeško ribico povsem nesprejemljivo. Sporne mejne vrednosti bi bilo treba znižati vsaj za ogroženo jamsko živalstvo.

Pristojna ministrstva so s problematiko sicer seznanjena, a konkretnih kratkoročnih rešitev ni na vidiku. Vzporedno potekajo prizadevanja za projektne pristope k reševanju problematike. Izvaja se projekt Črna človeška ribica s sredstvi Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja. Na domačiji Zupančič ob izviru Jelševnika je bila urejena informativna soba o črnem močerilu in njegovi ogroženosti z možnostjo ogleda živali v naravi s pomočjo IR kamere, ki prenašala sliko iz pokritega bruhalnika ob izviru. Pripravljen je tudi izobraževalni program, ki se lahko izvaja v okviru naravoslovnih dni za osnovne in srednje šole.

Andrej Hudoklin

Štorklje

Bela krajina postaja čedalje bolj prepoznavna po belih štorkljah, ki so se tu začele naseljevati šele na prelomu tisočletja. Največ gnezd je na kraškem ravniku ob reki Kolpi v vaseh med Zemljem in Gribljami. Belokranjci so jih hitro sprejeli za svoje, saj se ta karizmatična vrsta v v mnogočem približa značaju belokranjskega človeka in mehke pokrajine.

Bela štorklja (*Ciconia ciconia*) je ena naših bolj spoštovanih ptic. K temu gotovo pripomore izpostavljenost gnezd v vaškem okolju, ob katerih lahko spremljamo celoten potek gnezdenja, ki ga tako kot pri drugih vrstah zaznamuje izjemna skrb staršev za mladiče in partnersko sodelovanje. Ni čudno, da so zato te največje evropske ptice postale tudi simbol rodnosti in blagostanja.

Prepoznamo jih po črno beli obarvanosti perja, rdečem kljunu, s katerim grabijo plen, dolgih nogah in širokem razponu kril. Štorklja je selivka, večina jih prezimuje v Afriki južno od Sahare. So izvrstne jadralke, ki z velikimi krili spretno izkoriščajo termični vzgornik. Selitev na jug se začne avgusta, ko se par ločeno odpravi na pot, ob vrnitvi pa pogosto izbereta drugega partnerja. Vračajo se konec marca ali v začetku aprila. Najprej priletijo samci, ki skušajo zasesti in zaščititi stara gnezda pred vsiljivci, običajno z razkazovanjem upognjenega vratu in klopotanjem kljuna. Mlade štorklje se začnejo seliti pred svojimi starši in pot v Afriko

najdejo samostojno, na gnezditvena območja pa se vrnejo po dveh do štirih letih, ko spolno dozoriyo.

Slovenska populacija štokelj danes šteje približno 250 gnezdečih parov. Večina naseljuje panonsko obrobje Slove-nije. Najbolj so zasedene ravnice ob Dravi in še zlasti v Prekmurju, kjer je na širšem območju dobra polovica na-ših gnezdečih parov. Gnezditveno območje se postopno širi v notranjost Slovenije, konec prejšnjega stoletja je zajelo tudi Dolenjsko. Prvo gnezdo smo leta 1986 zabeležili v do-lini Krke ob Krakovskem gozdu. Za tem so se štoklje naseljevale vzdolž rečnega toka v Posavje in gorvodno vse do Straže. V širši okolici je tako približno 25 dejavnih gnezd.

Z manjšim zamikom so se bele štoklje začele pojavljati tudi v Beli krajini. Nekaj gnezd smo pred tem videli na hrvaški strani Kolpe. Samo vprašanje časa je bilo, kdaj se bodo pojavile tudi pri nas. To se je zgodilo leta 1993 v Gribljah, gnezdo pa je dejavno še danes. Po tem prelomnem letu so postajale ravnice ob reki Kolpi med Otokom in Gribljami za štoklje vse bolj vabljive. V prvem desetletju je bilo dejavnih do šest gnezd, po letu 2004 pa smo opazili preskok v veliko-stni razred od 10 do 15 gnezd. Poleg obkolpskih ravníc je postal zanimiv tudi kraški ravník od Dragatuša v smeri Vi-nice, zadnja leta pa tudi ravnica ob Kolpi pri Metliki. Z go-tovostjo lahko rečemo, da kolonizacija Bele krajine še ni končana. Opažanja samskih osebkov v okolici Črnomlja in Vinice napovedujejo, da bo slej ko prej kakšno gnezdo na-stalo tudi tam.

Do zdaj smo v Beli krajini zabeležili 29 gnezdilnih mest. S povečevanjem njihovega števila se vztrajno blago vzpenja tudi številčnost belokranjske populacije. V obdobju med letoma 1993 in 2021 je največ parov gnezdlilo leta 2008, in sicer 15. Skupaj je tu poletelo 495 mladičev, največ leta 2008, ko so jih našli 35, največji odklon v zadnjem obdobju pa je bil zabeležen leta 2015 z le sedmimi preživeli mladiči. V povprečju sta se izvalila dva mladiča na gnezdo, kar je malo nad slovenskim povprečjem (1,96). Trend številčnosti belokranjske populacije je zaradi večjih nihanj ovrednoten kot negotov, trend rodnosti pa kot stabilen.

Na gnezditveni uspeh vpliva količina razpoložljive hrane, ki je odvisna od kakovosti in velikosti življenjskega okolja. Štorklje največ hrane najdejo na pozno košenih mokrotnih travnikih, teknejo jim predvsem miši, žabe, kuščarji in kače. Med hojo po travnikih zbirajo tudi manjši plen, kot so deževniki, velike žuželke, gosenice, hrošči in črvi. Zgodnja košnja z baliranjem in nizek odkos trave usodno zmanjšuje ta živi svet travnikov in s tem prehransko osnovo štorklje. Zanimivo je, da stare štorklje nehajo hraniti mladiče na gnezdu, tik preden ti poletijo. Tako se njihova teža nekoliko zmanjša, na prvi polet po 2,5 mesecih hranjenja pa jih pože ne tudi lakota.

Seveda je za štorkljo pomembna tudi površina primerne življenjskega prostora – travnikov. Pogled na rabo tal Bele krajine kaže, da je tu za štorkljo razmeroma malo primernih prehranjevališč, najboljša so prav v bližnji okolici gnezd. Primerjava današnje rabe tal z letom 2005 je pokazala,

de se je v tem času delež travnikov z 20 odstotkov zvišal za 5 odstotkov na 31 odstotkov na račun njiv. V slovenskem merilu so najboljši pogoji na Krški ravnini, kjer je tudi gnezditveni uspeh posledično največji, v nasprotju s Prekmurjem, tradicionalno deželo štorcelj, kjer zaradi intenzivnega kmetijstva čedalje bolj izginjajo.

Odločujoč dejavnik je tudi vreme. Usodna so lahko daljša sušna obdobja, ki zmanjšujejo prehranske možnosti, neugodna pa so lahko tudi daljša deževna obdobja. Eno takšnih je bilo v Beli krajini leta 2015, ko je na dvanajstih gnezdih preživelo le sedem mladičev. V Dragatušu so tistega leta poginili vsi štirje približno tri tedne stari mladiči. Poginule živali so zaradi suma zastrupitve proučili na veterinarski fakulteti. Pregled je pokazal, da je bil želodec mladičev zaprt z rastlinskimi vlakni, med katerimi so bila pomešana drobna zrnca peska, kar navadno ni hrana štorcelj, zaznali so več različnih vnetnih procesov. Te je očitno pospešilo deževno vreme. Mladiči namreč še nimajo sposobnosti uravnavanja temperature, zato so se podhladili, pri čemer je težava voda, ki zastaja v zaglinjeni gnezdilni kotanji.

Večina gnezd v Beli krajini je zgrajena na električnih drogovih nizke napetosti, kar postaja standard v večjem delu Evrope. Gnezdo je za vodnike problematično, saj zaradi teže lahko pride do stika, ki prekine tok ali pa je usoden za gnezdeče ptice. V Prilozju se je pred leti gnezdo celo vžgalo. Za večjo varnost ptic in napeljave so na vodnikih zato nameščeni kovinski gnezdilni podstavki, ki jih je mogoče dvigniti. To je postala ustaljena praksa, saj so razen najnovejših gnezd vsa ustrezno urejena, pri čemer sta sodelovala

Elektro Ljubljana, d. d., DE Novo mesto – nadzorništvo Metlika in Zavod za varstvo narave. Zaradi vse pogostejšega polaganja električnih vodov pod zemljo se v zadnjem času zmanjšuje število drogov, kar za prihodnost gnezd ni najboljša rešitev. Le redka gnezda namreč najdemo na zgradbah. Vrsto let je bilo dejavno gnezdo na slemenu hiše v vasi Otok, eno sezono pa tudi v Gribljah, a tovrstna sobivanja lastnikom predvsem zaradi obilice iztrebkov okoli hiše niso najbolj po godu.

Štorklje v Beli krajini podrobno spremljamo že od njihovega prihoda, vsako leto spremljamo gnezdilno uspešnost, od leta 1999 pa jih tudi obročkamo v sodelovanju s Prirodoslovnim muzejem Slovenije ter Društvoma za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije, pri čemer ne gre brez ekipe nadzorništva Metlika, ki zagotovi dvig na gnezda in tudi sicer pomaga pri oskrbi gnezdilnih podstavkov. Glavni namen obročkanja štorkelj je pridobivanje podatkov o glavnih območjih prehranjevanja, selitvenih poteh in nevarnostih, kar lahko s pridom izkoristimo pri prizadevanjih za varovanje te ogrožene vrste.

Mladiči, obročkani v Beli krajini, so bili kot gnezdilci pozneje največkrat opaženi v vaseh na hrvaški strani Kolpe, v bližini Zagreba in Korenice, pri Mariboru in celo na jugu Poljske. Leta 2007 nas je na Otoku presenetilo gnezdenje štorklje, obročkane v 700 km oddaljenem francoskem Porenju, kar pomeni, da štorklje Evropo dojemajo kot enoten gnezditveni prostor. Zgovoren je tudi podatek o mladiču iz Krasinca, ki so ga leta 2018 našli mrtvega v bližini Aten. To kaže, da se večji del populacije belokranjskih štorkelj seli v

Afriko čez Bližnji vzhod. Kot kaže primer dveh mladičev iz gnezda na Ljubljanskem barju, pa to ni nujno, saj sta za pot na jug izbrala ločeni poti: Bližnji vzhod in Sicilijo. Eno daljših selitvenih poti dolenjskih štorkelj je opravil mladič, obročkan pri Kostanjevici na Krki leta 2004, ki so ga med prezimovanjem opazili v 8000 km oddaljeni Južnoafriški republiki.

Tudi v Beli krajini smo bili večkrat opozorjeni na zadrževanje posameznih osebkov dolgo v jesen, pa tudi o zgodnjih prihodih na gnezdo. Tovrstni pojavi se v evropskem merilu stopnjujejo z vse bolj milimi zimami, ki jih prinašajo podnebne spremembe. Iz toplejših območij, denimo Španije, se velik del populacije sploh ne seli, ali pa najde alternativne vire prehranjevanja, kar so v sredozemskem prostoru predvsem smetišča. Ob še vedno rastoči populaciji je zgoden prihod na gnezdo lahko tudi prednost pri tekmovanju za gnezditveni prostor.

Belokranjci so priškele nedvomno dobro sprejeli. Leta 2004 smo za prvo belokranjsko vas štorkelj proglasili Krasinec s štirimi gnezdi. Ob promocijski akciji smo s pomočjo domačih gasilcev na ogled gnezd z mladiči dvignili številne radovedneže. Štiri gnezda so tudi v sosednjih Gribljah, vendar niso vedno vsa dejavna. Izpostaviti velja zgodbo štorklje, ki je padla ali pa je bila vržena iz gnezda v Zemlju leta 2001. Zanj je vzorno skrbela bližnja družina Jaklič, mladič se je pozimi skoraj udomačil na domačem dvorišču in naslednjo sezono odletel v svet. Štorkljo so na nek način posvojili tudi Štefaničevi iz Dragatuša, ki so namestili kamero, s katero so v gostilni pod gnezdом z vaščani spremljali dogajanje.

Prejeli smo tudi več klicev domačinov, ki so želeli doma postaviti drog s podstavkom, da bi privabili ptice v svojo bližino. Leta 1998 pa se bi na Selih pri Dragatušu skoraj zgodila tragedija, ko je neznani brezvestnež ustrelil odraslo štokljo na gnezdu s štirimi mladiči. Na srečo je bilo to tik pred prvim poletom, tako da je za mladiče lahko poskrbel ovdovali starš.

Kljub zaskrbljujočemu upadanju populacij ptic kulturne krajine pa se vsaj za štokljo tako v Beli krajini kot v evrop-skem merilu zaenkrat ni treba bati. Kljub intenzivnemu kmetijstvu je še vedno viden pozitiven populacijski trend in širjenje življenjskega prostora vrste, v zadnjem času pogosto tudi na manj primerna območja. V Beli krajini je delež obsežnih travnikov še zadovoljiv in naj bo še dolgo tako.

Andrej Hudoklin in Nina Jankovič

Steljniki

*Je to kmetijska površina, porasla s posamičnim drevjem,
med katerim prevladuje breza s podrastjo orlove praproti,
vrese in rese? Je to zakladnica številnih rastlinskih in živalskih
vrst? Je to tisti delček rodne dežele, ki ga v drobcu spomina
in srcu ponese v svet vsaka Belokranjka, vsak Belokranjec?
Da, vse to in še več je belokranjski stelnik. Je tudi spomin
na igrivo otroštvo, na sanjavo mladost, na čas žuljavih rok,
skrbi in drobnih radosti po opravljenem delu. Je delček srca
nežne belokranjske duše, ki že v daljavi zazna jesensko
šelesenje breze in vonj pokošene stelje. Nežno se sklanja nad
njo. Ne sklanja, pravzaprav pozibava svoje veje nad njo.
Nad planjavo praproti, orlove praproti. Kakšen spokoj ...
kakšna milina. Kar čutiš jo, kako te preveva, kako prodira
v tvojo dušo in jo dela mehko. Da, jaz in ti. Breza in stelja.
Skupaj za vedno ...*

Mojca Črnič, *Belokranjski stelniki*, 2010

V večini revna glinena tla v osrednjem delu belokranjskega
plitvega kraškega ravnika so kot nalašč za razvoj posebnih
pokrajinskih enot, med katerimi so do nedavnega prevlado-
vali stelniki z belimi brezami.

Belokranjski steljniki, posebnost Bele krajine, so kmetijske površine, porasle s posamičnimi sestoji navadne breze, v podrasti prevladujejo orlova praprotna, resna in vresa, od grmovnih vrst pa se najpogosteje pojavljata navadni brin in navadna krhlika. Pokrovnost s travinjem je najmanj 80-odstotna. Naselitev Bele krajine že v prazgodovini in boj za preživetje sta narekovala izsekovanje nižinskega gozda belega gabra in hrasta ter vzpostavljanje obdelovalnih kmetijskih površin. Zaradi slabo rodnih glinenih tal, revnih s hranili, so se na teh površinah naselile pionirske vrste s prevladujočo navadno brezo. Zato lahko sklepamo, da so steljniki že v preteklosti dajali Beli krajini svojstveno podobo. Prav belokranjski kmetje si zaslužijo velik poklon, saj so s težaškim delom, obdelovanjem njiv, s steljarjenjem, košnjo in pašo ohranili svojstveno belo podobo Bele krajine vse do danes. Ne glede na to, da imajo v določenih strokovnih krogih steljnike za degradacijske površine, nastale z izsekovanjem naravnih gozdov, so ti sčasoma izoblikovali značilno naravno krajino s paleto raznolikega življenja. Starejši ljudje z navdušenjem pripovedujejo, kako lepo je bilo, ko so na prostranih površinah v bližini doma prevladovala breza, v podrasti pa planjave praprotni. Ta jih je jeseni čakala s težaško, a zabavno košnjo in snovanjem stogov, kupov posušene praprotni, zložene okrog kola. S steljniki je povezano ljudsko izročilo, različne šege in navade, ki jih Belokranjci še danes skrbno negujejo. Najlepsi in najbolj ohranjeni steljniki so v okolici Slamne vasi, Drašič, Vinomera, Bojancev, Gribelj, Adlešič, Vinice, Starega trga in Semiča. Steljniki predstavljajo

zaokrožen skupek različnih rastlinskih in živalskih združb (habitatnih tipov), kot so gozd, grmišča, brinovja, travniki in pašniki.

Zaradi značilnih lepot lahko stelnjike poimenujemo tudi brezovi gaji s podrastjo orlove praproti, ki ustvarjajo prepoznavno krajinsko sliko, poleg tega pa v sebi skrivajo posebno zakladnico živalskih in rastlinskih vrst. Nekoliko bolj sistematične raziskave (2010) na območjih nekaterih stelnjnikov so pokazale, da v njih živi približno 300 rastlinskih vrst, več vrst nočnih in dnevnih metuljev, več kot 40 različnih vrst ptic in več kot 100 vrst gliv. Žal druge vrste še čakajo na popise in vrednotenje.

Redno košene stelnjate površine so prava botanična zakladnica. Spomladi nas med zelenimi planjavami orlove praproti privabljajo rožnate spomladanske rese, kukavičnice, modre zvončnice in z navadnim osladom belo odeti pašniki. Skoraj vse leto pa nas razveseljujejo številne divje orhideje, ki nam v senci plapolajočih ozelenelih zaves samotnih brez prebudijo vsa čutila. Vse dokler se stelnjiki ne odenejo v sinje zeleno preprogo orlove praproti, pa nas bosta presenečala tudi endemični temno škrlatno rdeči teloh (*Helleborus atrorubens*) in hostni teloh (*Helleborus dumetorum*). Jeseni se stelnjiki obarvajo v rjave planjave orlove praproti, ki jih takoj po košnji rožnato obarva jesenska vresa (*Calluna vulgaris*). Tradicionalna raba stelnjnikov z ohranit-vijo mozaične strukture habitatov bo tudi v bodoče ohranjala biotsko raznovrstnost okolja. Za toploljubne travniške vrste in njihove habitate je ključno, da se ohranja primerna raba tal, na primer s pozno košnjo

enkrat letno, obdelavo brez uporabe gnojil, preprečevanjem razširjanja invazivnih vrst in vzdrževanjem gozdnega roba, kjer se stelniki stikajo z gozdom.

Predvsem v vzdrževanih stelnikih so bogata rastišča pravih gobanov, dedov, turkov, mraznic in drugih gliv. Lahko rečemo, da gre za pravi gobji pardiž. Posebnost med gobami je zdravilna lesna goba brezova odpadljivka (*Piptoporus betulinus*), ki jo najdemo na odmrlih brezah. Zaraščanje stelnikov v stelniki gozd že resno ogroža nekdanja bogata rastišča gliv.

Ob spokojnem pohajanju med brezami nas preletavajo barviti metulji. Najpogostejši so črtasti medvedek (*Calimorpha quadripunctaria*), dnevni pavlinček (*Nymphalis io*), admiral (*Vanessa atlanta*), osatnik (*Vanessa cardui*) in mali koprivar (*Vassa urticae*). Metulji v zadnjih letih postajajo eden pomembnejših kazalcev spremljanja stanja kakovosti okolja. Ker se hitro odzivajo na spremembe v okolju, se da z njihovo prisotnostjo zelo dobro oceniti splošno stanje biotske raznovrstnosti in ohranjenosti narave obravnavanega območja.

Smo že prepričani, da so stelniki pokrajinska posebnost Bele krajine in tudi edinstven ekosistem? Celo popis 39 vrst ptic, ki ga je za leto 2010 naredil Mirko Perušek, je pokazal, da v stelnikih prevladujejo vrste, ki so vezane na mlade gozdove in gozdne robove. Kar nekaj jih je na seznamih evropsko varovanih vrst. Večinoma so to ptice pevke. Pogostejše vrste so vrbji kovaček (*Phylloscopus collybita*), taščica (*Erithacus rubecula*), črnoglavka (*Prunella vulgaris*), velika sinica (*Parus major*), ščinkavec (*Fringilla coelebs*),

rumeni strnad (*Emberiza citrinella*), divja grlica (*Streptopelia turtur*), črna žolna (*Dryocopus martius*), pivka (*Picus canus*) in srednji detel (*Dendrocopos medius*). Presenetljivo je, da je v Vinomerskih in Marindolskih steljniki opazena sova kozača (*Strix uralensis*). Očiščeni in vzdrževani steljniki ji nudijo bogate in pregledne površine za lov, posamezna drevesa pa so primerne gnezdilne niše.

Ohranjanje steljnikov

Zaradi opuščanja rabe stelje za živino in sodobnega načina kmetovanja se steljniki vse bolj zaraščajo, zmanjšuje se njihova biotska raznovrstnost in tako Bela krajina izgublja del svoje identitete. Prelepi brezovi gaji so večinoma že prešli v steljniški gozd, ki ga naseljujejo pionirske drevesne vrste, kot so beli gaber, smreka, rdeči bor, topol ter hrasta cer in graden. Poleg drevesnih vrst se vraščajo tudi grmovne vrste, med katerimi prevladujejo krhlika, leska in robida.

Na podlagi pravnih predpisov s področja ohranjanja naravne in kulturne dediščine so nekateri še ohranjeni in redno vzdrževani steljniki uvrščeni med ekosistemske naravne vrednote in ekološko pomembna območja. Med ekosistemske naravne vrednote so uvrščeni Marindolski, Vinomerski in Žuniški steljniki. Marindolski steljniki v Krajinskem parku Kolpa so zavarovani celo kot naravni in kulturni spomenik. Do nedavnega so imeli ta status tudi steljniki v okolici Malin, vendar so zaradi opuščene rabe in zasaditve s smreko izbrisani iz registra naravnih vrednot.

Z namenom ohranjanja steljnikov kot pomembnega elementa krajinske identitete Bele krajine, njihove biotske in krajinske pestrosti ter obuditve ljudskega izročila, vezanega na steljarjenje, so se vse tri belokranjske občine leta 2010 vključile v program »Leader« s projektom »Revitalizacija belokranjskih steljnikov«. V sklopu projekta so oživili več kot 30 hektarjev steljnikov, obudili so določene dejavnosti, vezane na steljnike in njihovo rabo v zdravilstvu, šegah in domači obrti. Lahko rečemo, da je projekt prispeval prebujanju zavesti in volje po ohranjanju steljnikov, saj smo pričča skrbnemu vzdrževanju Vinomerskih steljnikov, nekaterih steljnikov v Krajinskem parku Kolpa in v okolici Semiča. Pojavljati pa so se začeli tudi tržno zanimivi izdelki, ki so zrasli na steljnikih, kot so brezov sok kot čisto in obnovljivo darilo narave, brezovo žganje, zeliščni čaji, brezove piščali, metle, razne brezove dekoracije, vzmetnice in vzglavniki iz posušene orlove praproti, pripomočki za pastirske igre in še mnogo drugega ...

Mira Ivanovič

Vinogradništvo

Beli krajini lahko rečemo slovenska vinska oaza, saj je geografsko razločno opredeljena in po podnebjju ter tleh izjemno prijazna vinski trti. Razprostira se na južni, sončni strani Gorjancev, na zahodu prehaja v kočevsko gorovje, z juga jo obrobja reka Kolpa in meji na Hrvaško. Naravni pogoji za uspevanje vinske trte so idealni. Naj to potrdim tudi z zapisom Janeza Trdine (1830–1905), zgodovinarja, geografa in svetovnega popotnika: »Največjo važnost in čast v Beli krajini si je pridobila vinska trta. Kajti tukajšnji svet leži tako lepo proti soncu, apnena zemlja služi tako krasno trsju in grozdju, da sodi brez ugovora med najprve vinske v celi Avstro-Ogrski«.

Vinorodni okoliš Bela krajina obsega 1130 hektarjev in je eden od treh vinorodnih okolišev vinorodne dežele Posavje. Deli se na vinorodni podokoliš Metlika (vinorodne lege Repica, Vidošiči, Vinomer, Drašiči, Slamna vas, Boldraž, Radovica, Plešivica), vinorodni podokoliš Črnomelj (Velika Plešivica, Mala Plešivica, Preložnik, Preloka, Perudina-Žeželj, Radenci in Stari trg) in vinorodni podokoliš Semič, ki obsega tudi območje Vinjega Vrha pri Semiču.

Sortni izbor je zakonsko predpisan. Med priporočene bele sorte sodijo laški rizling, beli pinot, sauvignon, sivi pinot, chardonnay in rumeni muškat, med rdeče pa modra frankinja in žametovka. Dovoljene bele sorte so zeleni silvanec,

renski rizling, ranina, kraljevina, traminec, dišeči traminec, kerner in bela žlahtnina, dovoljene rdeče pa modri pinot, gamay, zweigelt, portugalka, šentlovrenka in rdeča žlahtnina.

Za umeščanje vina na kakovostni lestvici se je uveljavil francoski pojem »terroir«, ki sicer pomeni tla. Toda v tej vlogi ima širši pomen, ki zajema tla, podnebje in človeka. Apnenec in dolomit sta najpogostejši kamnini Bele krajine. Od Suhorja preko Lokvice do Semiča so rdeče-rjava kraška tla. Od Semiča do Dragatuša so rjava tla, od Metlike do Drašč, Vidošič, Vinomerja, Boldraža in Radovice pa so sivo-rjava tla na flišu s peščenjaki in laporji. V Beli krajini je veliko različnih vrst tal, skupno 22. Vina, ki prihajajo s strmejših predelov, črpajo svojo živahnost iz apnenčastih in dolomitnih tal. Podnebje Bele krajine lahko opišemo kot prehodno med podnebjem osrednje Slovenije, subpanonskim in sredozemskim.

Da je belokranjski človek vsaj prav dobro odigral svojo vlogo pri uveljavljanju svojih vin, govorita tradicija in podoba naših vinogradov. S trto zasajene lege predstavljajo edinstveno urejeno krajino. Vsaka vinorodna vasica ima svoje reliefne, topografske in vremenske značilnosti in je prava paša za oči.

Bela krajina se ponaša z dvatisočletno vinogradniško tradicijo, saj so Rimljani sadili trto povsod, kjer so bivali. Toda ta zgodovina verjetno nima vpliva na današnje stanje vinske panoge v Sloveniji. Več vpliva ima obdobje visokega in poznega srednjega veka. Fevdalizem in Cerkev imata zasluge za razvoj vinarstva v Evropi, saj so bili samostani nosilci razvoja vinogradniške panoge.

Herman II. Celjski je 10. julija 1407 z ustanovno listino postavil temelje kartuzijanskemu samostanu Pleterje, ki je stoletja pospeševal razvoj vinarstva na Dolenjskem in v Beli krajini. Da bi razumeli ekonomsko, družbeno in sploh vsestransko vlogo vinske trte in vina, je nujno omeniti *Gorske bukve*, prvi obsežnejši pravni akt v slovenskem jeziku, ki ga je izdal deželni knez za Štajersko leta 1543. V slovenščino jih je leta 1582 prevedel župnik Andrej Recelj iz Rake na Dolenjskem. Dokument predpisuje način obdelave vinogradov in določa, da začetek trgatve lahko dovoli samo gorski gospod. Gorska pravda ali gorski zbor, ki je bil v »bukvah« zapovedan, je pomemben zaklad slovenske narodnozgodovinske in vinogradniške dediščine. Da je bila Bela krajina takrat vpeta v razvoj vinogradništva, priča tudi metliška listina iz leta 1585, na kateri je podpisanih 13 gorskih mojstrov. Tradicija belokranjskih vin se je torej gradila stoletja in iz roda v rod ohranjala navezanost na vinsko trto.

Izjemno ekonomsko in družbeno vlogo vinske trte in vina v Beli krajini potrjujejo številni zgodovinski podatki. V Metliki je, recimo, živel vinski trgovec Matija De Luca, ki je leta 1574 plačal polovico vsega davka Metlike. Pojav trsne uši, ki so jo nesrečno prinesli iz Amerike in je začela po letu 1885 uničevati vse vinograde v Evropi, je pomembno vplivala na izseljevanje Belokranjcev. V Trdinovih zapiskih od leta 1870 do 1879 beremo, da je v metliški gorici A. Navratil cepil trte na francoski način in vse so se prijele. To je tudi prepričljiv dokaz, da so bili belokranjski vinogradniki v koraku s časom in so sledili evropskim načinom za reševanje vinske trte.

Leta 1873 je Josip Vošnjak izdal knjigo *Umno kletarstvo (slovenskim vinorejcem v poduk)*. Ugotavljal je, da rastejo v metliškem in črnomaljskem okraju sploh najboljša vina, in sicer v vinogradih v Drašičih, Semiču, Lokvici, Radovici in Vinjem vrhu. Slabše lege pa so na Otovcu, Rodinah, Plešivici, Kučarju in v Vinici. Istega leta je Trdina zapisal: »Po semiško vino hodijo Kočvarji in Ribničani, metliško ima kupcev na izbiro zlasti iz Gorenjskega; pa tudi dolenski gostilničarji bi se sramovali, ako ne bi mogli ponuditi bolj odličnim gostom metliške kapljice«.

Poskusna postaja Grm, ustanovljena 1886 pri Novem mestu, predhodnica današnje Kmetijske šole, ima veliko zaslug za razvoj vinogradništva in vinarstva na Dolenjskem in v Beli krajini. Belokranjci so pokazali na svojo vinsko in narodno zavedno tradicijo tudi z napisom »Metliško vino na prodaj«. V 19. stoletju, ko so bili v Ljubljani večinoma nemški napisi, redki pa dvojezični, je bil več desetletij to edini povsem slovenski napis na Bregu, na fasadi hiše dr. Tavčarja, kjer je imela vinotoč družina Šuklje iz Lokvice pri Metliki. Iz te družine izvira Fran Šuklje (1849–1935), kranjski deželni glavar do leta 1903.

Ko govorimo o vinogradniški tradiciji Bele krajine, ne smemo spregledati soseskih zidanic. V Drašičih poleg osnovne, tradicionalne dejavnosti vsako leto pripravijo tudi ocenjevanje vin po merilih stroke in Zakona o vinu. Zelo odmeven je vsakoletni pohod soseske zidanice ob Martinovem, ki je množična turistična prireditev.

Leta 1929 so začeli graditi zadružno vinsko klet pri železniški postaji v Metliki in naslednje leto je že sprejela prvo

grozdje. Istega leta je Dravska banovina v Novi Gori pri Drašičih uredila matičnjak in matični vinograd. Leta 1932 so dokončno določili vinogradne okoliše in trtni izbor za Dravsko banovino. Vseh okolišev je bilo 13, med njimi tudi črnomaljsko-metliški, ki je imel 1600 hektarjev vinogradov s povprečnim pridelkom 37,5 hektolitrov na hektar.

Pred drugo svetovno vojno je bilo vseh rodnih vinogradov približno 1700 hektarjev. Medvrstne razdalje so bile en meter in tako tudi v vrsti med trtami. Vse delo je bilo opravljeno ročno. Pridelek grozdja na trto je bil manj kot kilogram, zato je tudi dobro dozorelo, saj so belokranjski vinogradi od sonca razvajeni. Iz takega grozdja so nastala krepka vina, rdeča so bila zelo obarvana. Zato lahko razumemo, zakaj so poimenovali vino metliška črnina in ne rdeče vino. To je bila v Sloveniji izjema, potrjena tudi v Zakonu o vinu.

Med drugo svetovno vojno so bili belokranjski vinogradi osiromašeni, skoraj opustošeni. Niso bili redno obdelovani, pa tudi okupator jih je načrtno sekal. Vina je primanjkovalo, za nameček je nova oblast uvedla »prisilno oddajo pridelkov«, da je vinogradnikom ostalo vina komaj za potrebe družine. V takih razmerah kmetje niso razmišljali o obnovi. Toda Slovenija je imela močno vinogradniško stroko, ki je po drugi svetovni vojni prepričala oblast, da so začeli z obnovo vinogradov in gradnjo zadružnih kleti. V Metliki se je gradnja zadružne kleti začela leta 1954. Oblast je začela spodbujati kmete, naj obnavljajo izčrpane vinograde. Odziv je bil dober in do leta 1975 so obnovili večino belokranjskih leg, ki so bile dostopne strojem. Pridelek grozdja se je povečeval in nova zadružna klet v Metliki je lahko

začela delati z vsemi zmogljivostmi. Že leta 1982 je od kmetov odkupila več kot dva milijona kilogramov grozdja, kar je pomenilo dober dohodek za vinogradniške družine in lepo priložnost za razvoj belokranjskih vinskih znamk.

Kakovostno in sortno grozdje je strokovnjakom v Vinski kleti omogočilo razvijanje novih vin. Bela krajina je na vinskem trgu požela veliko pozornosti, ko so leta 1981 v Metliki pridelali prvo rosé vino v Sloveniji. Takrat je v Sloveniji veljalo, da lahko pridelajo predikatna vina le na Štajerskem. V zadruženih vinogradih na Vinomerju smo preverjali, če belokranjsko podnebje na zrelem grozdju omogoča naselitev žlahtne glivice *Botrytis*. Na ocenjevanju vin letnika 1983 v Mariboru je pozna trgategv iz laškega rizlinga dosegla drugo mesto. To je bil dokaz, da je v Beli krajini mogoče pridelati vina posebne kakovosti (predikatna vina). Sledile so višje stopnje predikatov, izbor, jagodni izbor in leta 1986 prvo ledeno vino v Jugoslaviji. Ta dosežek je postavil belokranjska vina med najbolj iskana na slovenskem trgu, kar je pospešilo razvoj panoge.

V samostojni Sloveniji so se tudi v Beli krajini začeli razvijati zasebni vinarji. Skoraj vsi so po vzoru kmetijske zadruge Metlika poleg metliške črnine začeli pridelovati sorta bela in rdeča vina, pa tudi predikatna. Danes se ponajam z raznoliko vinsko ponudbo, kar je jamstvo za razvoj ne samo vinogradništva, temveč tudi turizma.

Julij Nemanič

Bela krajina na starih zemljevidih

Ozemlje Slovenije je prikazano že na najstarejših evropskih zemljevidih. Dolga stoletja je bilo prikazano nenatančno in kot del širšega območja. Z razvojem in uveljavitvijo kartografije tudi na naših tleh pa se po zaslugi domačih in tujih posameznikov v 16. stoletju, zlasti pa od 17. stoletja, tudi slovenski prostor verodostojneje prikazuje na zemljevidih. Sprva so prevladovali zemljevidi posameznih slovenskih pokrajin (npr. Kranjska, Štajerska, Koroška), od srede 19. stoletja pa prikazi celotnega slovenskega ozemlja.

Prikazi Bele krajine v kartografskem smislu ne izstopajo in sledijo tako tehničnim kot drugim značilnostim prikaza slovenskega ozemlja. Že na prvih novoveških zemljevidih je belokranjsko območje brez težav prepoznavno predvsem zaradi reke Kolpe, nekaterih krajev in obmejne lege. To dokazujejo zemljevidi najbolj znanih evropskih kartografov iz srede 16. stoletja, kot so Sebastian Münster, Gerhard Kremer Mercator in Wolfgang Lazius. V naslednjih stoletjih so zlasti večji kraji navedeni na večini zemljevidov in z različnimi oblikami imen, kjer izstopata Metlika (*Möttling*) in Črnomelj (*Tschernembel*), občasno pa se pojavljajo tudi manjši kraji, na primer Semič (*Siemitsch*). Pri podrobnejšem pregledu so na starih zemljevidih navedena tudi številna

zemljepisna imena, ki bolj kot naselja označujejo gradove oziroma utrdbe. Med bolj znanimi oziroma pogostejše navedenimi so Gradac (*Gracz*), Pobrežje (*Freyenthurn*) in Krupa (*Kruppe*), med manj pogostimi pa npr. Poljane (*Poland*, danes Predgrad) in Volčji ali Kovačji grad (*Wolfssperg*, danes naselje Vukovci).

Geografska lega Bele krajine ima glede na druge dele današnje Slovenije nekatere posebnosti, ki se odražajo tudi na zemljevidih. Ker je bilo Obkolpje v preteklosti mejno območje med avstrijskim in ogrskim delom habsburškega cesarstva, se na nekaterih zemljevidih zdi, kot da na vzhodu in jugu ni več »poznanega« ozemlja. Seveda gre za posledico prikaza izključno določene upravne enote (npr. Kranjske), pri čemer se kartografu ali naročniku zemljevida ni zdelo potrebno prikazati širšega prostora (torej tudi ozemlja današnje Hrvaške južno in vzhodno od Kolpe).

Prav gotovo pa je Bela krajina posebnost na zemljevidih 18. in 19. stoletja. Od druge polovice 15. do 19. stoletja se je na obmejnem prostoru Bele krajine in delu Hrvaške razprostiralo posebno obrambno območje, imenovano Vojna krajina. Poseljena je bila z begunci z Balkana – Uskoki, ki jih na zemljevidu Kranjske iz leta 1778 posebej izpostavi Baltazar Hacquet. Zanimivo je, da se omenjeno vojaško območje prikazuje dokaj pozno in glede na merilo zemljevida v različnih obdobjih. Na zemljevidih velikega merila, torej bolj natančnih prikazih ozemlja, je območje dela Vojne krajine prikazano od konca 18. stoletja. Kartografski prikaz je zelo nazoren na jožefinskem vojaškem zemljevidu. Gre za strogo varovan vojaški dokument, ki je za ozemlje Kranjske na-

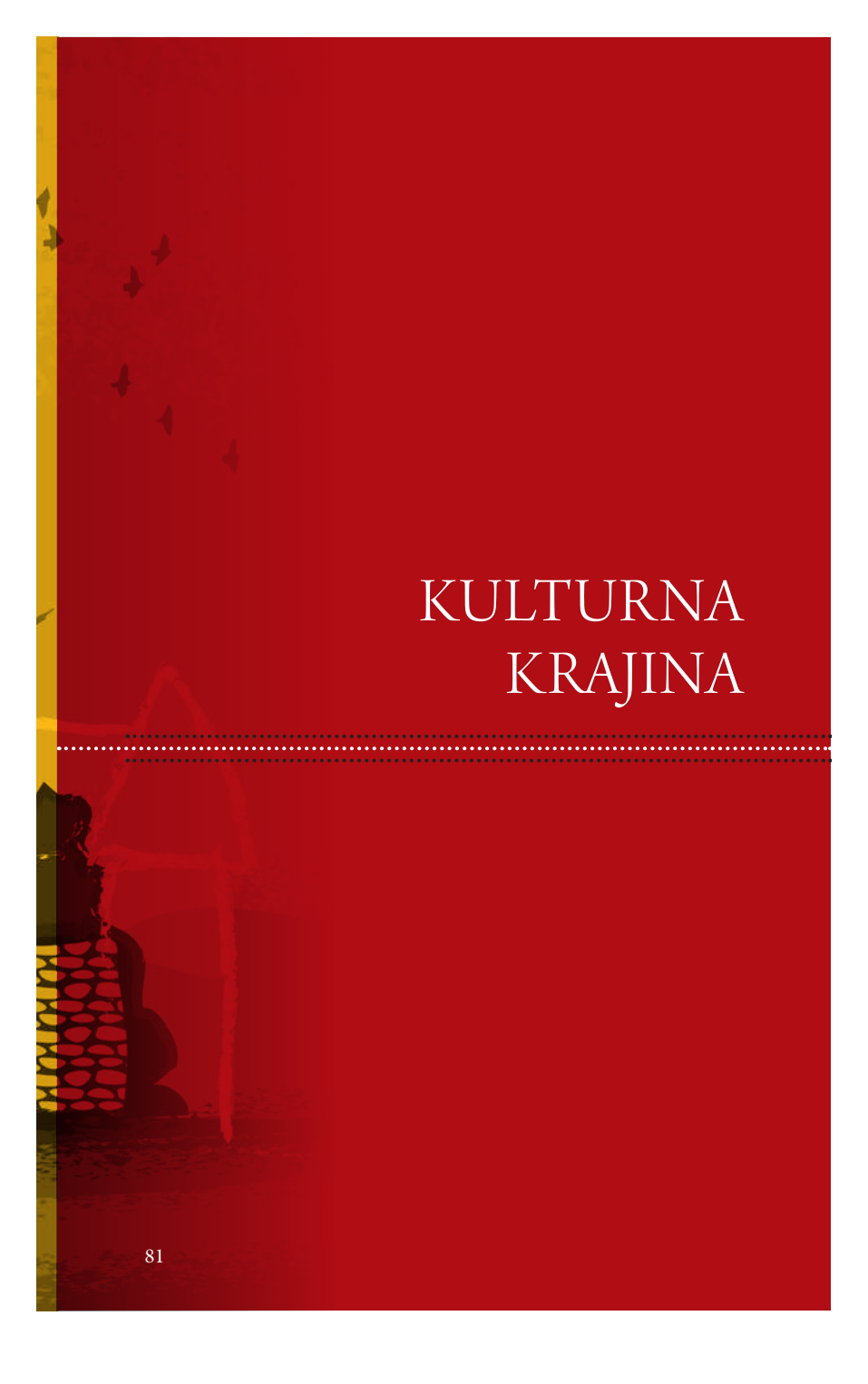
stajal med letoma 1784–1787. Zaradi velikega merila 1 : 28.800 in natančnega ter podrobnega prikaza ga uvrščamo med vrhunska kartografska dela 18. stoletja. Na nekaterih zemljevidih je omenjen slunjski mejni polk, ki je vojaško nadziral Obkolpje. Dobro je vidno poudarjeno območje na zahodnem (Kranjskem) bregu Kolpe, kjer so uskoška naselja Marindol, Miliči in Paunoviči. Prav tako je ta posebnost prikazana in poimenovana (*k.k. Millitär Grenze*) na prvem slovenskem stenskem zemljevidu, ki ga je botanik Henrik Freyer izdelal med letoma 1844 in 1846. Na splošnogeografskih zemljevidih srednjega merila, torej preglednih zemljevidih slovenskega ozemlja, je območje Vojne krajine prikazano od tridesetih do šestdesetih let 19. stoletja. Zanimivo pa je, da Vojna krajina ni prikazana ali navedena na zemljevidu Petra Kozlerja iz leta 1853. Gre za prvi zemljevid slovenskega etničnega ozemlja, kjer so imena krajev napisana izključno v slovenskem jeziku. Na njem je sicer zelo nazorno prikazan oziroma zamejen naselitveni otok kočevskih Nemcev zahodno od Bele krajine.

Primož Gašperič

KULTURNA KRAJINA

Moverna vas

Naselje prvih poljedelcev, živinorejcev in čebelarjev?

V Arheološki topografiji Bele krajine iz leta 1985 je Janez Dular zapisal, da najstarejša poselitev belokranjskega prostora sega v čas bakrene dobe. Raziskave so namreč kazale, da je bil v eneolitiku ali času bakrene dobe (4. in 3. tisočletje pr. n. št.) prvič poseljen in kultiviran predvsem ravninski predel dežele. Poznejše arheološke raziskave pa so razkrile, da je bilo območje bolj obsežno poseljeno že v času mlajše kamene dobe ali neolitika (6. in 5. tisočletje pr. n. št.). Najpomembnejše in hkrati najboljše raziskano belokranjsko najdišče iz tega časa je Moverna vas.

Moverna vas, naselje v občini Semič, je priljubljena turistična točka predvsem zaradi izvira reke Krupe. Vas namreč leži na naravno utrjenem pomolu nad okljukom globoko vrezane rečne struge. Na robu vasi so bile leta 1974 ob zemeljskih delih v sadovnjaku na Malnaričevem vrtu odkrite prve najdbe prazgodovinske lončenine. Povsem

naključnemu odkritju najdišča je sledilo več arheoloških posegov, ki so jih sprva vodili raziskovalci z Inštituta za arheologijo ZRC SAZU. Najobsežnejša izkopavanja pa so bila opravljena leta 1988 pod vodstvom Mihaela Budje s Filozofske fakultete v Ljubljani.

Najstarejše odkrite ostaline so datirane v začetek 5. tisočletja pr. n. št. ali v neolitsko obdobje, to je v čas velikih sprememb. V tem obdobju sta se namreč začeli kultura rastlin in udomačitev živali, ki nista omogočili le prehoda iz lovsko-nabiralnega v poljedelsko-živinorejsko gospodarstvo, pač pa tudi stalno naselitev in razvoj lončarstva. V tem času je bila v notranjosti Slovenije jasno prepoznavna poselitev lengyelskega tipa (po najdišču Lengyel na Madžarskem) in Moverna vas nedvomno sodi med najpomembnejša najdišča tega kulturnega kroga.

Čeprav na arheološko raziskanem delu Moverne vasi niso odkrili ostalin bivanjskih ali drugih objektov, ki bi pričali o izgledu najstarejšega naselja, in ker tu ni ohranjenih kakšnih kostnih ali rastlinskih ostankov, pa o dejavnostih nekdanjih prebivalcev govorijo številne keramične najdbe, kakršne so razstavljene v Muzejski hiši v Semiču in v Belokranjskem muzeju v Metliki. Neolitski prebivalci krupskega polja so imeli zelo razvito lončarsko obrt. Lončene izdelke so oblikovali prostoročno, za boljše kakovost in uporabnost posod pa so glini dodajali različne primesi, najpogosteje kremen. Raznovrstno posodje (lonce, čaše, sklede, sklede na podstavku) so skrbno oblikovali, lepo zgladili površino in žgali v preprostih lončarskih pečeh. Ker so žganje nadzorovali z dovajanjem kisi-

ka, je keramika svetlejšje barve. Med najznačilnejše oblike neolitskega posodja spadajo bikonični lonci, vrčki, zaje-malke in sklede na visoki nogi, ki so pogosto rdeče pre-barvani. Posode so pogosto okrašene z različnimi vreza-nimi in vtisnjenimi motivi, kar velja tudi za mlajše posod-je iz bakrene dobe. Območje Moverne vasi je bilo namreč obljudeno tudi v 4. tisočletju pr. n. št., ko se je v ta prostor razširila lasinjska kultura (po obkolpskem najdišču Lasi-nja na Hrvaškem).

Čeprav se organski ostanki niso ohranili, pa po pri-merjavah z drugimi sočasnimi najdišči lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da so se prvi prebivalci Moverne vasi ukvarjali s poljedelstvom (pšenica, ječmen, rž) in ži-vinorejo (govedo, ovca, koza, svinja). Utemeljenost do-mnev potrjujejo rezultati naravoslovnih analiz, ki so bile opravljene na keramičnih izdelkih. Kemijske analize or-ganskih ostankov (lipidov) so denimo pokazale, da so imeli v prehrani neolitskih prebivalcev pomembno vlogo mlečni izdelki. Na posodah za shranjevanje živil so bili najdeni premazi iz brezove smole; na več manjših kupah pa so bile odkrite sledi čebeljega voska. Kako so pridobi-vali med in za kaj vse so uporabljali čebelje proizvode, še ni dognano.

Poleg Moverne vasi je v Beli krajini znanih še več bolj ali manj sočasnih arheoloških najdišč, ki kažejo, da je imela poleg plodnih ravníc pri izbiri najstarejšega naseli-tvenega prostora pomembno vlogo bližina vode. Po ume-ščenosti lahko z najstarejšim naseljem na območju današnje Moverni vasi primerjamo prazgodovinski naselbini

na prostrani terasi ob Lahinji v Zorencih in na okljuku Lahinje v Pustem Gradcu, ki je del Krajinskega parka Lahinja.

Lucija Grahek

Od Podzemlja do Vinice in nazaj ... ali na kratko o razcvetu Bele krajine v železni dobi

Sredi obkolpske ravnine se nad naseljem Podzemelj in istoimenskim priljubljenim turističnim kampom ob Kolpi dviguje strmi osamelec Kučar. Na hribu z dvema vrhovoma, ločenima s podolgovatim sedlom, je na prehodu bronaste v železno dobo nastalo obsežno, z obrambnimi nasipi utrjeno naselje. Jedro prve poselitve je bilo na južnem vrhu, ki je danes z obdelovanjem vinogradov že močno preoblikovan. Kljub temu so nedavne arheološke raziskave pokazale, da je bilo naselje na Kučarju ustanovljeno najpozneje v 9. stoletju pr. n. št. Z njim povezujemo številna grobišča v neposredni okolici, ki so že v 19. stoletju pritegnila pozornost številnih raziskovalcev.

Severozahodno od Kučarja je bilo izkopanih več žganih grobov iz pozne bronaste dobe, vzhodno od današnjega naselja Podzemelj v smeri proti cerkvi sv. Helene v Zemlju pa plano grobišče z žganimi pokopi na Krču, ki velja

za najstarejše. Veliko bolj slavni in bolje raziskani od tega grobišča sta gomilni grobišči v Brodaričevi lozi in Steljniku pri vasi Grm, kjer je ob regionalni cesti Gradac–Metlika še vedno dobro vidna ena izmed gomil. Tu sta leta 1887 začela izkopavati slavni starinokop Jernej Pečnik, ki je kopal za tedaj novozgrajeni Deželni muzej za Kranjsko v Ljubljani, in Joseph Szombathy, kustos Naravoslovnega dvornega muzeja na Dunaju. Med njima je se vnel znameniti spor o predpravicah zakupa gomil, ki je razgalil vse slabosti in nedorečenosti takratnega spomeniškovarstvenega sistema, v katerem je imel prednost tisti z več denarja. Številne podzemeljske najdbe so tako končale na Dunaju, kar velja tudi za najdbe iz gomil v okolici Škrilj, medtem ko so bile najdbe, ki najverjetneje izvirajo iz gomil v Zemlju, dolgo pozabljene v depozu Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani. V Zemlju je namreč leta 1951 raziskoval Vinko Šribar, ki je sondiral tudi veliko gomilo, na kateri stoji podružnična cerkev sv. Helene.

Naselje Podzemelj je v arheološki srenji zaslovelo prav zaradi grobnih najdb in se pogosto uporablja kot ime za skuppek najdišč, ki obsega naselbino na Kučarju in številna grobišča v njegovi neposredni okolici. S pomočjo imenitnih grobnih najdb, kot je znameniti žarni grob z antenskim mečem, ki ga je v eni izmed gomil za vasjo Grm izkopal Jernej Pečnik, je akademik Stane Gabrovec utemeljil najstarejšo stopnjo železne dobe na jugovzhodnem alpskem območju in jo poimenoval stopnja Podzemelj. Ta označuje čas od konca 9. in 8. stoletje pr. n. št., ko se je na širšem jugovzhodnoalpskem prostoru dokončno uveljavilo železarstvo. Za-

radi bogatih ležišč limonita je železarstvo takoj postalo ena od vodilnih gospodarskih panog in omogočilo najvišji vzpon prazgodovinskih skupnosti tako na Dolenjskem kot tudi v Beli krajini.

Belokranjski prostor je bil sicer gosto poseljen že v pozni bronasti dobi, ko je žarnogrobiščno prebivalstvo nova naselja začelo postavljati na vzpetine. Spremembam poselitve na širšem območju naj bi botroval priliv prebivalstva iz Panonije, pri čemer na belokranjskih najdiščih zaznavamo močan vpliv iz spodnjega Podonavja in Balkana. Domnevno z Balkana izvira ideja rodovnih gomil z osrednjim (žganim) grobom in okoli njega koncentrično razporejenimi skeletnimi pokopi, ki so značilen pojav starejše železne dobe na Dolenjskem in v Beli krajini. Tak način pokopavanja se na območju dolenskega kulturnega kroga povsem uveljavi sredi 8. stoletja pr. n. št., le v Beli krajini je v tem času še razmeroma razširjen žgan pokop v gomili, kar kaže na močno staroselsko, žarnogrobiščno tradicijo. V 7. stoletju pr. n. št. so se okrepili stiki z italjskim svetom, ki jih poleg imenitnega pektorala iz gomile na Hribu v Metliki odsevajo dokaj številni primerki južnoitalskih kraterjev, znanih iz Črnomlja, Podzemlja in Dragatuša, pri čemer so bili v Dragatušu poleg uvoženih najdeni tudi lokalni posnetki tega posodja.

Vse do nedavnega velikega odkritja v Podzemlju je veljalo, da so stiki belokranjskih železnodobnih središč z osrednjim dolenskim kulturnim krogom začeli slabeti v 6. stoletju pr. n. št. Njihov razvoj je postajal vedno bolj samosvoji in odmaknjen, kar so nekateri pripisovali doselitvi japonskega prebivalstva, to je plemenske zveze z območja Like in

zgornjega Pounja, ob koncu 5. stoletja pr. n. št. Prav Japodi naj bi odločilno vplivali na oblikovanje viniškega kulturnega kroga, poimenovanega po najdišču pri Vinici, kjer je vojvodinja Mecklenburška v Stražnem dolu v letih 1906 in 1907 izkopala obsežno grobišče s skeletnimi in žganimi grobovi. Na podlagi tega odkritja je Stane Gabrovec utemeljil viniško skupino, ki je bila od 4. do 1. stoletja pr. n. št. razširjena na večjem delu Bele krajine. Čeprav so bile najdbe iz mecklenburške zbirke na dražbi prodane v ZDA (hrani jih muzej Peabody Univerze Harvard v Cambridgeu) in grobišče še vedno ni znanstveno obdelano in objavljeno, študije kažejo, da so nosilci viniške kulturne skupine najverjetneje Kolapijani. To je v antičnih virih imenovano južnopanonsko plemo, ki je naseljevalo dolino Kolpe (Colapis) od Vinice do Karlovca.

V ta čas močnejših japodskih vplivov na nadaljnji razvoj belokranjskih skupnosti v železni dobi spadajo tudi naselbinski ostanki na Kučarju. Obsežnejša izkopavanja na severnem vrhu so razkrila ostaline lesenih hiš na kamnitih temeljih iz 5. in 4. stoletja pr. n. št. Da poselitev Kučarja v tem času ni bila okrnjena, dokazujejo tudi sočasni grobovi v gomilah, od koder poznamo več naknadnih vkopov žganih grobov iz mlajše železne dobe. Ob vzhodnem vznožju Kučarja je bilo sicer že konec 19. stoletja izkopano plano, žgano grobišče iz tega časa na Jurajevčičevi njivi, osupljive nove podatke pa so prinesle raziskave grobišča na Pezdirčevi njivi v Podzemlju.

Tu je bilo odkrito obsežno grobišče z večinoma skeletnimi pokopi, ki so datirani od 5. do začetka 2. stoletja pr. n. št.

Starejši grobovi se bistveno ne razlikujejo od sočasnih grobov dolenjskega halštatskega kulturnega kroga. Mednje spada tudi grob bojevnika z negovsko čelado, kar je bila prva najdba čelade iz železne dobe v Beli krajini, medtem ko druga skupina grobov nedvomno spada v viniški krog. Med njimi je tudi znameniti grob iz srede 3. stoletja pr. n. št., v katerem je bil najden redek dragocen zlatnik. Ta z upodobitvijo glave starogrške boginje Atene in stilizirano podobo boginje Nike posnema statere Aleksandra III. Makedonskega (336–323 pr. n. št.). Poleg bližnjih Tavriskov so tovrstne novce kovali tudi pripadniki keltskega plemena Bojev z območja današnje Češke in Moravske. Zlatnik tako dokazuje, da je imelo prebivalstvo iz belokranjskih središč tudi v mlajši železni dobi dobro razpredene stike in trgovinske povezave.

Lucija Grahek

Mitra iz Rožanca in škof s Kučarja

Če je *ajd* (velikan, pogan) na slovenskem ozemlju razmeroma razširjen toponim, ki večkrat označuje različne arheološke ostaline – od prazgodovinskih jamskih najdišč (na primer Ajdovska jama pri Nemški vasi) do utrjenih središč iz pozne antike oziroma zgodnjega krščanstva (kot sta Ajdovski gradec nad Vranjem ali Ajdna nad Potoki), pa v Beli krajini zasledimo toponim *jud* (kot pripadnik judovske oziroma drugačne vere). V neposredni bližini Moverne vasi je tako poznano jamsko najdišče Judovska hiša, ki je služila kot zatočišče že v mlajšem paleolitiku (11. tisočletje pr. n. št.). Še bolj slovit pa je gozdič Judovje nad vasjo Rožanec, kjer je bil, verjetno sredi 2. stoletja, postavljen oltar božanstvu Mitre v manjši ovalni vrtači, ki jo z vseh strani obdajajo naravne skale.

Mitrej nad Rožancem je eden najprivlačnejših in hkrati edini tovrstni spomenik na Slovenskem, postavljen v naravnem okolju. Mitrej je namreč prostor za obredno druženje mitraistov, izključno moških pripadnikov mitraizma, rimske religije perzijskega izvora, ki se je v Rimu pojavila sredi 1. stoletja. Po imperiju so jo razširili predvsem vojaki, nižji uradniki in trgovci. Vsi mitreji sledijo tradiciji prvega, ki ga je v gorah Perzije izdelal Zaratustra. Naredil ga je v jami,

ki jo je oblikoval kot vesolje, kakršno je ustvaril Mitra, oče vseh stvari. Mitraizem je namreč z astronomijo močno prežeta vera, ki je temeljila na cikličnem menjavanju življenja in smrti, na boju med dobrim in zlim ter na moči odrešenske daritve. Glavne svečanosti so se odvijale ob sončnih obratih in enakonočjih, pri čemer je bil najpomembnejši praznik ob zimskem solsticiju, ko se je 21. oziroma po današnjem gregorijanskem koledarju 25. decembra rodil nepremagljivi bog ali sonce in prinesel novo življenje. Obredi, o katerih ni ohranjenih zapisov in o njih sklepamo iz drugih virov, so se odvijali v manjših, zaprtih verskih skupnostih v sedem stopenj razdeljenih posvečencev, ki so s simbolnimi podobami predstavljeni tudi na reliefu v Rožancu (krokar, bik, pes, kača, škorpion, sonce in luna ter svečenika Cautopates in Cautes).

Rožanski relief z upodobitvijo boga Mitre, ki kleči na bikovem hrbtu in ga namerava ubiti, je bil v preteklosti namerano poškodovan, saj ima Mitra odbit obraz. V naravnem okolju še naprej hitro propada, zato je napis, ki razkriva, da so sveto podobo nepremagljivemu bogu Mitri dali vklesati za svoj in za svojih bližnjih blagor člani družne Elijev – Nepos, Prokul in Firmin, mnogo bolj berljiv na odlitku, ki je na ogled v Belokranjskem muzeju v Metliki.

V mitreju je prve arheološke raziskave leta 1921 opravil kustos Deželnega muzeja v Ljubljani Josip Mantuani, s poznejšimi izkopavanji pa so odkrili jasne sledi kurjenja ob svečanostih na prostem. Po mnenju geologov so te potekale v nekdanjem kamnolomu, kjer naj bi lomili kamnite bloke, iz katerih so izdelani v Črnomlju najdeni rimski nagrobniki.

Mitraizem pa ni bil ekskluzivistična religija, zato lahko v mitrejih zasledimo tudi drugim božanstvom posvečene spomenike. Nemalokrat gre za žrtvenike, posvečene rimskemu zavetniku gozdov, polj in meja Silvanu, kakršen je bil najden na Kučarju.

Na Kučarju pa ni bila odkrita le prazgodovinska naselbina, temveč tudi starokrščanski kompleks, ki ga je ogrožal kamnolom. Zaščitna izkopavanja, ki so jih raziskovalci iz ZRC SAZU opravili na severnem vrhu med letoma 1975 in 1979, so razkrila ostaline kar dveh cerkva, krstilnice, več manjših zgradb in osrednje palače, ki je imela za tisti čas razmeroma razkošne prostore. V njej so bržkone prebivali duhovniki, morda celo največji cerkveni dostojanstvenik – škof. Namembnost obeh cerkva, od katerih je bila zgornja, manjša cerkev zaradi širitve kamnoloma pozneje povsem uničena, ni povsem pojasnjena, zdi pa se, da je bilo tu pomembno versko in upravno središče širše skupnosti, in ne le okoliškega prebivalstva. Čeprav je bilo središče na severnem vrhu Kučarja v pozni antiki obdano s kamnitim obzidjem z vsaj dvema kvadratnima stolpoma, je bila postojanka zaradi lahke dostopnosti oziroma slabe obrambe le kratkega veka in je bila opuščena že pred koncem 5. stoletja. Ali je opustitev zgodnjekrščanskega centra na Kučarju kakorkoli povezana s poznoantično postojanko in zgodnjekrščansko cerkvijo v središču Črnomlja, kjer si nekaj ostalin lahko ogledamo v cerkvi Sv. Duha in bližnjem Pastoralnem centru, še ni razjasnjeno.

Lucija Grahek

Tradicionalno stavbarstvo

Čarobna belokranjska pokrajina je tisočletja nudila dom prebivalcem različnih nacionalnosti in veroizpovedi. Na eni strani reka Kolpa, na drugi hribovje Gorjancev, Kočevskega roga in Poljanske gore zamejujeta prostor s klimo, za katero so značilna vroča poletja in mrzle zime. Bivalno okolje je od prebivalcev terjalo, da so si postavljali bivališča, ki so nudila zaščito pred vremenom, jih varovala pred napadalci in hkra-
ti ustvarjala toplino doma.

Danes ohranjena ljudska oz. tradicionalna arhitektura v Beli krajini izvira pretežno iz 19. stoletja. To je čas, ko so v preostalem delu današnje Slovenije že gradili večje hiše po trških in mestnih zgledih, na podeželju Bele krajine pa so si jih lahko postavljali le premožni gostilničarji in kmetje. Obsežne vinograde, od katerih je bilo odvisno preživetje marsikaterih kmetije, je prizadela trtna uš, kar je skoraj tretjino prebivalcev pognalo v svet za zaslužkom. Tudi dve svetovni vojni sta obubožali pokrajino, zato je bilo v vaseh še pred pol stoletja mogoče najti ljudi, ki so živeli v lesenjačah s slamnato streho. Želja po razvoju, sramovanje revščine in zaostalosti, denar zaslužen v tujini in tuji zgledi so bili pogubni za številne tradicionalne hiše.

V ljudskem stavbarstvu Bele krajine so sledi v prostoru poleg tu živečega prebivalstva v obkolpskem delu pustili Uskoki, prišleki z juga, na obronkih Kočevskega roga in Poljanske gore pa Kočevarji, priseljenci s severa. Gradivo, ki je bilo pri roki, in teren, na katerem so stavbe postavljali, sta pogojevala obliko in videz hiše. V večjem delu Bele krajine je bila hiša lesena ali delno lesena in delno zidana, pritlična ali vrhhlevna, sestavljena iz dveh ali treh prostorov, postavljena samostojno ali pa kot del domačije v obliki dvora. Njen izvor najdemo v panonski hiši. Na strmi strehi, ki je bila sprva prekrita s slamo, pozneje pa z opečno kritino, ima čop. Majhna okna na lesenem pročelju so nekaj svetlobe spuščala v notranjost »prve hiše«, kjer se je družina zbirala pri jedi, grela in družila pri opraviilih ob krušni peči in tudi spala. Veža je bila hkrati črna kuhinja, kjer je bilo odprto kurišče za pripravo hrane, to se je pozneje razvilo v zidani štedilnik. Zadnja hiša, navadno zidana, je bila soba starih staršev ali pa shramba. Nadstropne hiše imajo tudi lesen gank.

Hiša Kočevarjev je drugačnega videza. Bistvena značilnost, ki jo loči od panonskega tipa hiše, je njen čokat in robusten videz, ki kljubuje vremenskim pogojem v hribovitih krajih. Kočevarji so prišli iz nemških in avstrijskih dežel in sredi 14. stoletja naselili prazna območja današnje Kočevske. V naše kraje so prinesli tudi svoj način gradnje, jezik in kulturo. Njihove hiše so bile večinoma vrhhlevne, zidane s kamnom in delno z lesom, pokrite s strmo dvokapno streho ter brez posebnih podrobnosti in okrasnih arhitekturnih členov. V tlorisu jih sestavlja več prostorov, zato po svoji

zasnovi in tudi po zunanosti spominjajo na alpsko hišo. Kočevarske vasi, tudi tiste na območju Bele krajine, so danes zapuščene in po večini porušene. Večina Kočevarjev se je med drugo svetovno vojno izselila iz Bele krajine.

Uskoki so se v Beli krajini naselili sredi 16. stoletja in obkoljske vasi zaznamovali s prav posebno domačijo, ki jo imenujemo dvor in spominja na majhno utrdbo. Uskoški dvor je pravokoten in zaprt z vseh strani. V osrednjem delu je dvorišče z gnojiščem, okrog katerega so hiša, gospodarski objekti in velika dvorna vrata. Dvor je nudil dom razširjeni družini, v njem je lahko živelo tudi več družin. Ali so morali Uskoki utrdbo graditi zaradi svojega dela, obrambe pred turškimi napadalci, ali pa so tako obliko domačije prinesli iz svojih krajev, žal ni znano.

Belokranjsko kmetijo so poleg hiše sestavljali tudi hlev, skedenj, svinjak, sušilnica za sadje, kašča ter tako imenovan »his«. His je belokranjsko ime za manjšo leseno stavbo, ki so jo kot hram za vino gradili v vinogradih, medtem ko so jo doma – na kmetiji – uporabljali kot kaščo ali pa so v njej spali mladoporočenci. Vsi gospodarski objekti, razen zidanega hleva, so bili po večini leseni.

Generacije mojstrov so stoletja izpopolnjevale in nadgrajevale gradnjo teh stavb. Iznajdljivost, inovativnost, nardarjenost in še veliko drugih besed težko opiše, kaj vse so bili sposobni narediti z enostavnim ročnim orodjem v lesu, kamnu in s slamo, ki jo je dala skopa belokranjska zemlja. Lepoto lesa so dopolnjevali z drobnim in preprostim okrasjem: na zatrepih hiš so to odkapne letvice, izrezljane v konico, ki izmenično s polkrožnim ali ravnim koncem deske

tvorijo čipko v lesu, z odprtanicama v obliki kelihov, krogov ali križev pa so jo še poudarili. Tudi lesene ograje gankov so okrašene z motivom src, kelihov ali pa zgolj navadnih letvic, ki se končajo z narezljano desko; skromen in enostaven, a izredno učinkovit okras. Prav posebna pa je okrasitev »podov«, kot jih imenujemo Belokranjci. Pod je izjemna oblika ljudske arhitekture Bele krajine. Sestavljen je iz skednja, na katerega je na eno ali na obe strani prislonjen kozolec. Vhodna stran poda je okrašena z loki in diagonalno postavljenimi križi ter čipkastimi konci čelnega obitja. Stranski, zaprti del poda poudarjajo diagonalno postavljene lesene grede, ki z mrežnim vzorcem tvorijo močno dekoracijo. Danes so podi, ki jih v Beli krajini še vedno uporabljajo, a za druge potrebe, najbolj ohranjena vrsta belokranjskega tradicionalnega stavbarstva. Žal pa tudi ti neusmiljeno izginjajo.

Ne moremo tudi mimo redko ohranjenih gospodarskih objektov, kašč. Danes bi jih okoljevarstveniki poimenovali kot okolju prijazne, trajnostne in celo ničenergijske stavbe, lahko pa jim dodajamo tudi pridevek genialne stavbe. Gre za nadstropne kašče, ki so zelo redke, še težje najdemo katero s tako imenovano »dero«. Dera je lesena konstrukcija s sušilnim pomičnim podestom, ki je večkrat tudi del poda. Na podestu so čez dan sušili žito, zvečer, ko je bil zrak vlažen, pa so ga umaknili v kaščo na suho. Kletni del kašče, zidan s kamnom, delno vkopan v tla, ometan z apnenim ometom, z ilovnatimi tlemi in z lesenim tramovnim stropom, je bila popolna shramba, ki je omogočala in ohranjala svežino ozimnice oziroma poljskih pridelkov. Nadstropje kašče je leseno, na lesena tla tega prostora pa

so položili glineno-apneni tlak, tako imenovani »jenšterle«. Ta preprečuje prehod vlage iz kleti, v kateri so skladiščili pridelke, ki potrebujejo vlago, v prostor, kjer vlaga ni zaželena, torej v shrambo za žito. Leseni del ima poleg že omenjene dere še dodatno pripravo za sušenje žit v snopih, in sicer gank z latami. Kašča tako kot skupek priprav dobro prikazuje način kmetovanja oziroma skladiščenja kmetijskih pridelkov. Ob tem omogoča uvid v znanja in veščine zidarskih, najbolj pa tesarskih mojstrov preteklosti. Z vidika sodobnosti je odličen prikaz uporabe lokalnih materialov in trajnostnega odnosa do okolja.

Povojno obdobje druge polovice dvajsetega stoletja je prineslo prekinitev razvoja ljudskega stavbarstva. Masovna gradnja za številne delavce, ki so bili zaposleni v tovarnah, ni uspela slediti vedno večjim potrebam po novih stanovanjih, zato so delavci s podeželja v bližini mest sami reševali stanovanjske probleme. Pri tem jim je bil v pomoč tipski načrt za univerzalno hišo, ki so jo gradili v mestih in na podeželju, bolj ali manj enako po vsej Sloveniji. Preplavila je večino vasi in omadeževala lepoto prostora Bele krajine, ki se je odražala v prepletu mehke pokrajine in mojstrsko zgrajenih stavb.

Danes so ohranjene le redke tradicionalne hiše. Zaradi svoje omejene funkcionalnosti niso zmogle uresničiti želje po novem načinu bivanja, zato so postale nepotrebne. Njihovo mesto so zasedle nove, sodobne in funkcionalne hiše, žal večinoma nespoštljivo oblikovane in umeščene v vasi in krajino. A vendarle sodobnost za tradicionalno stavbarstvo prinaša tudi dobre strani: današnji popotniki

so prevzeti z iskanjem doživetij in zgodb iz krajev z avtonimi ambient, bivališči, hrano, prenočišči. Za številne stavbe je že prepozno, nekaj tradicionalnega stavbarstva pa se bo kljub temu ohranilo v ponos prihodnjim generacijam Belokranjcev.

Marija Prašin Kolbezen

Soseska zidanica

Zidanica kot klet in kmečki prostor na območju Bele krajine ni nič presenetljivega; včasih jo je imela praktično vsaka kmečka hiša. Soseska zidanica ali sosedska, kakor so ji tudi rekli, pa je bila nekaj posebnega. Bila je ena za celo vas.

Soseska je skup vseh gospodarstev v eni ali več belokranjskih vaseh. Vaščani so soseske ustanavljali že v 17. stoletju iz solidarnosti, z namenom medsebojne pomoči in povezovanja. Na celotnem območju Bele krajine naj bi jih bilo 47, po uničenju vinogradov zaradi pojava trtne uši med letoma 1880 in 1890 pa so začele naglo izginjati. Posamezne soseske so sicer delovale tudi po drugi svetovni vojni, nato pa so zamrle skoraj vse, razen v Drašičih in na Božakovem, ki edini delujeta še danes. V nekaterih so danes drugi namenski prostori.

Glavna nepremičnina vsake soseske je bila zidanica. To je bil sprva lesen his, pokrit s slamo, pozneje pa zidana klet. Imenovale so se *cerkvena*, *sosedska*, *vasna* (pripadajoča vasi) *zidanica* ali *hiša*, ponekod tudi *sosedski keuder*.

Nekatere stavbe so bile prav preproste in so imele samo klet in podstrešje, drugod pa je bila zraven prizidana soba za vaške sestanke in shramba za orodje, namenjeno popravilu vaških cest in poti. Spet druge so imele v nadstropju vežo in sobo, ali pa je bil gornji del celo spremenjen v šolsko učilnico in stanovanje za učitelja.

Soseske so imele v lasti tudi skupne kose zemlje, ki so jih člani enakopravno koristili. Ti dostikrat niso bili veliki in so jih sestavljali slabi pašniki, grive, gmajne, nekaj zemljišča okoli zidanice ali cerkve in vaški kali. Nekatere soseske so imele tudi skupen gozd, vinograd ali njivo, od česar so imele že nekoliko več dobička. Zanimivo je, da so vsi kraji imeli svoje cerkvene zidanice oziroma hise še pred ustanovitvijo far. To dokazuje, da so bile soseske skupnosti tiste, ki so s svojimi sredstvi zidale cerkve v vaseh, in ne župnije.

Sosesko upravlja predsednik soseske z upravnim odborom sedmih članov. To so šekutar (cerkvenaš), kletar, tajnik, blagajnik in člani soseske. Mandat traja eno leto, član pa se lahko poteguje za vnovično izvolitev.

Soseske so hranile vaško vino in ponekod tudi žito, ki so ga posojale vaščanom med letom, ko je marsikateri hiši lastnega vina že zmanjkalo. Dolg je kletar vrezoval na rovaš, po dolgem preklano palico, ob vrnitvi dolga v naravi pa so pobirali 50-odstotne obresti: za liter vina so gospodarji vračali liter in pol mošta, v Bojanji vasi in na Dobravicah pa že vino. Še danes v soseski Drašiči zadnjo nedeljo v oktobru pri vsakem članu soseske poberejo mošt belih sort, ki je vedno najboljše kakovosti iz njegove zidanice. Dolg z rovaša odstružijo, mošt pa odpeljejo v sosesko in ga pretočijo v sod. Tako se v sodu pomeša mošt vseh članov soseske. Vino ne guje kletar z dvema pomočnikoma, pri pretakanju vina pa sodeluje večje število članov, saj je to precej družabno opravilo. Na ta način so zagotavljali, da v soseski ni zmanjkalo vina in da so ga lahko prodali tudi gostilničarjem. Z denarjem so pokrivali vaške stroške, kot sta vzdrževanje poljskih

poti in skrb za cerkev, ob smrti svojca člana soseske pa so poskrbeli za pogreb. Mežnar, ki je skrbel za cerkev in vse z njo povezane zadeve, je zapisoval vrstni red ljudi, ki so pomagali pri pogrebih in nosili krsto do pokopališča. Pozneje so si nekatere soseske omislile mrtvaške vozove in tako je odpadla utrudljiva nošnja. Soseska je plačevala tudi zaobljubljene maše za dobro letino in druge namene.

Pomembno vlogo je imel tudi cerkvenaš, v zadnjem času poimenovan šekutar, ki je vodil poslovanje cerkve in upravljal z njeno blagajno. Predsednik je upravljal s skupnim premoženjem, skliceval ljudi na sestanke, na skupno delo in podobno. Blagajnik je hranil soseski denar, če ga niso soseske že oddajale v Prvo dolensko hranilnico in posojilnico v Metliki, ustanovljeno leta 1874.

Kletar je ob izvolitvi na glavnem sestanku prevzel ključ soseske zidanice. Za dobro delo je smel ob izposoji vina na rovaš nezabeleženo spiti firkelj, torej četrť litra vina. Po potrebi so se člani posameznih sosesk zbrali večkrat na leto, zlasti če so morali skupaj odločati o večjih popravilih podružnične cerkve ali zidanice, o nujnih nakupih itd. Vsako hišo na sestanku še danes zastopa hišni gospodar ali gospodarica, če pri hiši ni odraslega moškega. Sicer je točno določen samo glavni letni sestanek soseske, zanj se vnaprej zatrdno ve in nikogar ni treba posebej obveščati. Na Božakovem in v Draščih je bila in je še danes sosedska oziroma letni sestanek na belo nedeljo, prvo nedeljo po veliki noči. Na ta dan se poda obračun, sprejema nove člane, določa višino prikupnine, hkrati pa voli predsednika in člane upravnega odbora. Kot organ vaške skupnosti in svojevrstna institucija pa ima vsaka

soseska tudi jasno in točno določena pravila v statutu, ki natančno opisuje zadolžitve članov soseske zidanice. Tako kot so stroga in jasna pravila, so stroge in jasne tudi sankcije.

Prikupnina, ki so jo navadno pobirali v vinu, danes pa tudi v denarju, pomeni pristopnino za nove, to je priseljene ali priženjene člane in je bila v soseskah različna: znašala je pol vedra ali vedro vina (vedro = 56,589 litra). V novejših časih znaša od 15 do 30 litrov vina ali določen znesek denarja.

Člani soseske zidanice so si izposojali vino zlasti ob košnji, žetvi in mlačvi, pili pa so ga tudi v zidanici, zlasti ko so se ob nedeljskih popoldnevih možaki zbirali na razgovor. Tudi takrat so ga pili »na rovaš«.

Le enkrat letno, na Florjanovo nedeljo po večernicah, je vstop v sosesko pripadel tudi gospodinjam. To so ženske seveda izkoristile, da so preverile, za koliko vina je gospodar že zadolžil hišo. Same pa so lahko ta dan spile, kolikor so želele, kletar jim je točil, zapitek pa se na rovaš ni beležil.

V Belokranjskem muzeju Metlika so ohranjeni rovaši iz Dragomlje vasi, Lokvice, Slamne vasi in Drašičev. Rovaši iz prvih treh od prve svetovne vojne niso več v rabi, v Drašičih pa so jih uporabljali vse do leta 1943, nato pa je med vojno poslovanje v zidanici zamrlo. V zadnjem času je spet zaživelelo, predvsem v turistične namene. Soseska Drašiči poleg sprejema obiskovalcev na ogled kleti in degustacijo vsako leto januarja tradicionalno pripravlja ocenjevanje vin, avgusta likovno kolonijo, novembra, prvo soboto po prazniku sv. Martina, pa pohod po poteh soseske zidanice.

Silvija Mihelič

Cerkev sv. Jakoba v Naklem

V Beli krajini srečamo malo srednjeveških stavb in še manj sočasnega slikarstva. Izstopa figuralna poslikava v cerkvi sv. Jakoba v Naklem, podružnici črnomaljske župnije, ki je za zdaj edina poslikava iz srednjega veka v Beli krajini. Čeprav je cerkev v virih prvikrat navedena pozno, šele leta 1689 v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske*, pa stilne značilnosti stavbe kažejo, da je nastala že v tretji četrtini 15. stoletja. Njeno arhitekturo sestavljajo kratek tristrano zaključen in križnorebrasto obokan prezbiterij, prostorna ladja, krita z banjastim, lesenim in ometanim stropom iz 19. stoletja, pred vhodno fasado ladje prislonjena odprta klop in ob severno prislonjen masiven zvonik iz leta 1834, ki je nadomestil starejšega z odprtimi linami.

Obok in stene prezbiterija ter steno slavloloka proti ladji pokrivajo srednjeveške freske, ki oblikujejo celovito in lepo ohranjeno poslikavo. Na oboku ladje so v poljih, omejenih z rebri, upodobljeni klečeči angeli z orodji Kristusovega mučeništva v rokah. Nad slavlolokom je angel s stebrom, ob katerega so privezali Kristusa; temu sledijo: angel z butaro, s katero so bičali Kristusa, privezanega na steber; angel s sulico, s katero so Kristusu na križu prebodli levo stran; angel

z enim od žebljev, s katerimi so Kristusa pribili na križ; angel s kleščami in kopjem, na katerem je nataktnjena goba, s katero so dali Kristusu na križu piti kisa; angel s križem, na katerem je bil križan Kristus.

Na severni in južni podolžni steni so prizori iz pasijona. V zgornjem delu južne stene je Oljska gora, kjer klečeči Kristus ob spečih apostolih prosi boga očeta, da bi šel kelih trpljenja mimo njega. Pod njo so, zaradi poznejšega prebitja baročnega okna, le skromni fragmenti prizorov Kristusa pred Pilatom in bičanja. Preboj baročnega, ob restavriranju poslikav zazidanega okna, je večinoma uničil tudi poslikavo v srednjem delu severne stene prezbiterija. Iz ohranjenih ostankov lahko razberemo, da je šlo za upodobitvi Ecce homo (Glej človek) in Kristusove poti na Kalvarijo. Nad njima je lepo ohranjeno Kristusovo vstajenje.

Izjemen ikonografski motiv predstavlja Kristusovo križanje v različici »množičnega« Križanja, ki zavzema celo tristrano stranico prezbiterija. Na njem je na visokem križu upodobljen umirajoči Kristus in ob njegovi strani dva na križu zvijajoča se razbojnika. Na levi je spreobrnjeni Dizma, katerega dušo angel odnaša v nebo, na desni pa neverujoči Gesta, po katerega dušo je prišel hudič. Pod križi se gnete množica ljudi. Na levi je skupina z Marijo, Jezusovo materjo, ki jo podpira Janez Evangelist, in Marijo Magdaleno, ki objema križ; na desni so rimski vojaki s sulicami in prapori ter Judje z značilnimi pokrivali.

Ob steni in v okenskih ostenjih izvirnih gotških oken, zastekljenih s pihanimi stekelci, so upodobljene stoječe figure svetnikov in svetnic. Na enem so upodobljeni neki

svetnik s knjigo v roki in »profesorsko« kapo, Katarina z mečem, Uršula s sulico in Bolfenk s škofovsko palico v eni roki in modelom cerkve v drugi. Na drugem oknu so sv. Tomaž s kopjem, Marjeta z zmajem, Barbara s stolpom in Filip z velikim križem v obliki črke T. Ob nogah Tomaža in Filipa klečita starejša in mlajša moška figura, v katerih lahko prepoznamo naročnika poslikave, morda očeta in sina.

Notranji pas slavoločne odprtine je pokrivala vrsta doprsnih svetniških upodobitev, od katerih sta se ohranila samo sv. Jernej z nožem in Pavel z mečem v roki. Tu najdemo tudi vrsto v omet vrezanih letnic in napisov v glagolici, latinščini in nemščini iz 16., 17. in 18. stoletja. Omeniti moramo še poslikavo slavoločne stene proti ladji. Čeprav je ta ohranjena le fragmentarno, lahko prepoznamo prizor Marijinega oznanjenja, ki ga določa del angelske peruti in napisni trak na levi steni, ter božjo roko, ki pošilja golo dete Jezusa proti danes povsem uničeni Mariji na desni strani slavoločne stene.

Na vprašanje, kdo je avtor poslikave in od kod je prišel v Belo krajino, za zdaj nimamo odgovora. Po mnenju dr. Janeza Höflerja, priznanega raziskovalca naše srednjeveške umetnosti, je prizor križanja povzet po kakšni grafični predlogi severnega porekla; v risarski in plastični izvedbi fresk pa se zrcalijo različne smeri našega slikarstva 15. stoletja, predvsem t. i. Mojstra Srednje vasi pri Šenčurju in Mojstra Turjaških, čeprav so v podrobnostih opazne tudi velike razlike. Starejši in mlajši moški, upodobljena pod sv. Tomažem in Filipom, odeta v sodobno nošo, izdajata naročnika poslikave, katerih zavetnika sta bila ta apostola. To pomeni, da je

poslikava nastala po naročilu pomembnejših ljudi, katerih rodu za zdaj ne poznamo. Čeprav avtor in naročnik fresk v cerkvi sv. Jakoba v Naklem nista znana, je ta zaradi svoje razmeroma visoke kakovosti in izjemne ikonografske zasnove pomemben člen v patrimoniju našega srednjeveškega stenskega slikarstva.

Marinka Dražumerič

Pokopališča

Ljudje so se od najstarejših dob zavedali minljivosti življenja, saj je vsak od nas že ob rojstvu obsojen na smrt. Zato tudi v Beli krajini najdemo vrsto pokopališč. V treh občinah (Črnomelj, Metlika, Semič) jih je kar 51, poleg njih pa še nekaj opuščenih. Največje je mestno pokopališče v Vojni vasi pri Črnomlju, na katerem so začeli pokopavati umrle po letu 1802 in ima danes približno 1300 grobnih polj. Najmanjše in najmlajše je pravoslavno pokopališče, osnovano leta 1969 pri vasi Paunoviči, na katerem je približno 15 grobov.

Pokopališča so bila v skladu z verskimi predpisi sprva ob župnijskih cerkvah, a so jih po letu 1787 z odlokom cesarja Jožefa II. preselili iz urbanih središč. Zato je danes večina ob podružničnih cerkvah, nekatera pa najdemo tudi na samotnih, od naselij oddaljenih prostorih, npr. Desinec, Tušev Dol, Miliči.

Obmejne pokrajine imajo pogosto poseben način poselitve in bivanja. Bela krajina pri tem ni izjema, saj v njej bivajo ljudje različnih etničnih pripadnosti in veroizpovedi. Ta raznolikost se odraža tudi pri pokopališčih, saj imamo poleg rimskokatoliških pokopališč v občini Črnomelj še šest pravoslavnih (dejavnih in opuščenih), v občini Metlika pa grškokatoliško pokopališče, na katerih pokopavajo potomci uskoških naseljencev. Zadnja leta se predvsem na mestnih pokopališčih pojavljajo posamezni grobovi z muslimanskimi nagrobniki.

Za naselja s pravoslavnim prebivalstvom je značilno, da ima vsako svoje pokopališče in da so ta večinoma na odmaknjenih prostorih: v borovem gozdiču pri Miličih, sredi travnikov ob cesti Žuniči–Preloka pri Paunovičih, na odprtem blizu Marindola. Edina izjema so Bojanci, kjer pokopavajo ob cerkvi, a je tudi ta odmaknjena od naselja. Njihova ureditev se ne razlikuje kaj dosti od sosednjih slovenskih pokopališč. Da pripadajo drugi veroizpovedi, kažejo le napisi na nagrobnih spomenikih v srbskem jeziku, a cirilico vse bolj izpodriva latinica. Pravoslavni sta tudi dve stari pokopališči: zaradi težke dostopnosti so tistega v gozdu nad Paunoviči opustili v 60-tih letih 20. stoletja, marindolskega v Grabovači pa še veliko prej.

Od konca druge svetovne vojne so opuščena pokopališča kočevskih Nemcev, Kočevarjev, ki so se pozimi 1941/42 izselili iz vasi na Kočevskem rogu in njegovem obrobju, segajočem v Belo krajino. Eno od njih, nastalo v letih od 1824 do 1835, je pri nekdanji župnijski cerkvi na Planini pod Mirno goro. Na njem je 18 nagrobnikov z nemškimi napisi, najstarejši je iz leta 1905. Čeprav na njem ne pokopavajo več, so pokopališče konec 20. stoletja očistili in uredili, od takrat pa ga skrbno vzdržujejo. V istem obdobju je bilo obnovljeno tudi pokopališče pri kapeli svetega Križa v Novem Taboru, na katerem je ohranjenih 68 nemških nagrobnikov. Na njem počivajo prebivalci Črmošnjic in bližnjih vasi, priseljeni po drugi svetovni vojni, in Kočevarji, ki so kljub vojni in povojni vihri vztrajali v domačem kraju.

Na belokranjskih pokopališčih pokopavajo svoje umrle tudi Romi, ki vedno naročijo cerkveni pogreb. Čeprav se

njihovi grobovi ne razlikujejo dosti od drugih, zlasti novejši izstopajo zaradi bogatega okrasja in obilja sveč. Ker je romskih pokopov vedno več, na nekaterih pokopališčih (Tri fare, Vojna vas) spontano nastaja njim namenjen prostor.

Na pokopališčih je bil najmanj do druge svetovne vojne določen poseben del, na katerem so v majhne grobne jame pokopali umrle otroke. Zaradi prostorske stiske so ga z leti opustili. Kot redkost je ohranjen le na Preloki pri Sveti Trojici in je presunljiva priča umiranja najmlajših.

Na belokranjskih pokopališčih so našle svoj pokoj in mir številne osebnosti, prepoznavne v družbenem in kulturnem življenju širše skupnosti. Na starotrškem počiva dr. Jurij Koce, narodni poslanec v Kraljevini Jugoslaviji, na adlešičkem nekdanji ljubljanski župan dr. Jurij Adlešič. Litoželezen križ na njem ohranja spomin na pisatelja in prevajalca Lavoslava Gorenjca – Podgoričana. Na Preloki je pokopan gledališki in filmski igralec Stane Starešinič, v Dragovanji vasi slikar Mihael Kambič, na semiškem pokopališču pri Svetem Duhu pesnik Lojze Krakar, na metliškem pri Svetem Roku pesnik, pisatelj in muzealec Jože Dular. Na njem je tudi grob operne primadone Vilme Bukovec ter njenega moža, priznanega otorinolaringologa in akademika dr. Vinka Kambiča, ki sta Metliki poklonila izjemno zbirko umetnin. Kipar Alojz Gangl je leta 1936 podaril svojemu rojstnemu mestu monumentalno skulpturo Kristus – osamel popotnik; postavili so jo na pokopališče pri Svetem Roku, kjer je ta veliki slovenski umetnik tudi pokopan.

Marinka Dražumerič

Posvetálišče

Posvetálišče je med Viničani in prebivalci obkolpskih vasi poimenovanje za jesenski romarski shod pri cerkvi Matere božje na Žežlju nad Vinico v septembru na nedeljo po mali maši. Za Vinico in Viničane je to vedno izjemen dan in pravo ljudsko slavlje, ki se mu je do 70-tih let 20. stoletja pridruževal tudi priložnostni žegnanjski sejem, omenjen že leta 1674 v urbarju viniškega gospostva.

Ob posvetálišču se je zbrala in se še vedno vsako leto zbira množica ljudi od blizu in daleč, vernih in nevernih, katolikov in pravoslavnih, Slovencev in Hrvatov, Romov, mladih in starih, bogatih in revnih, ki se družijo v molitvi, petju in veselju. Pri tem se nerazdružljivo prepletajo liturgija in ljudska pobožnost, spokornišтво in radoživost, odpustki in mešetarjenje, poljudno ljudsko izročilo in visoka stilna umetnost.

Do druge svetovne vojne so na posvetálišče peš in z vozovi poleg Viničanov in okoličanov prihajali Belokranjci iz obkolpskih vasi vse do Zilj, od Dragatuša, iz pravoslavnih Bojancev. Množično so priromali Hrvati od Karlovca in njegove okolice, pa vse do Tounja in Ogulina. Romarje iz Hrvaške so Viničani imenovali »tovunjci« ne glede na to, od kod so bili. Obisk hrvaških romarjev je bil tako velik, da so po stari tradiciji imeli v nedeljo, na glavni dan shoda, mašo v svojem jeziku, ki jo je bral njihov duhovnik. Ta navada

je ohranjana še danes. Obisk hrvaških romarjev je zamrl med drugo svetovno vojno in se zaradi vojne zmanjšal tudi v devetdesetih letih 20. stoletja. Do druge svetovne vojne so na Žeželj prihajali še Kočevarji, seveda ne manjkajo niti Romi.

Romarji so prevozna sredstva pustili na Vinici in se peš odpravili do Marijine cerkve na 334 metrov visokem hribu. Pot, ki so jo nekateri do druge svetovne vojne prehodili po kolenih, je vodila mimo kapel križevega pota in spodbujala spokojno premišljevanje.

Marsikateri, predvsem tisti iz bolj oddaljenih krajev, so prišli že v soboto in ostali na Žežlju do nedelje, ko so se po končanih obredih vračali domov. Bolj iznajdljivi so si prenočišče izprosili pri domačinih v bližnjem Podklancu ali Vinici. Nekateri so noč s sobote na nedeljo prečuli in premolili v cerkvi, drugi so nabrali steljo, jo nanosili v lopo pred glavnim vhodom in tam prespali. Tretji so v gozdiču okoli cerkve zakurili majhne ognje in ob njih dočakali nedeljsko jutro.

V sedemdesetih letih 20. stoletja so romarji začeli prihajati z avtomobili, zlasti po letu 1993, ko je bila asfaltirana cesta do lovskega doma v bližini cerkve. Prav zato romarji danes ne ostajajo več čez noč. Po sobotnih večernih obredih in procesiji z lučkami odidejo domov in se v nedeljo vrnejo k enemu od bogoslužij. S tem počasi zamira tradicija bedenja ob ognjih, ki jo ohranjajo le še belokranjski Romi. Ti v gozdiču za prezbiterijem cerkve na predvečer posvetálišča dolgo v noč kurijo ogenj, na njem kuhajo in se veselijo.

V sedemdesetih letih 20. stoletja je začelo posvetálišče počasi zamirati, a si je opomoglo ob koncu tisočletja. Zdaj

ga v soboto popoldan naznani klenkanje iz zvonika žeželjske cerkve, ki vabi k večernim obredom. Klenkanje naznaja praznik tudi na nedeljsko jutro. Ko verniki vstopijo v cerkev, in tudi med bogoslužji, spontano obhodijo tron z Marijinim kipom v ladji in darujejo denar v za to pripravljen nabiralnik; nekateri v premorih med bogoslužji obhodijo tudi glavni oltar.

Ob posvetálišču se na Žežlju odvija živahno družabno življenje, saj ljudje poleg verskih namenov prihajajo tudi zaradi družbe, sprostitev, poslov in spoznavanja novih ljudi. Snidejo se sorodniki, prijatelji in znanci. Po drugi svetovni vojni so na štantih (stojnicah) večinoma hrvaški kramarji za veselje otrok in odraslih ponujali številne igrače, prstančke, podobe z nabožnimi motivi in druge spominke, od katerih so bili najbolj zaželeni tisti iz plastike. Manjkal ni niti »lecet« (lect), na katerega veliko ljudi še v pozni starosti ohranja nostalgičen spomin.

Kmalu po zadnji maši se ljudje razidejo. Med prvimi odhajajo domačini, predvsem gospodinje, saj imajo na domovih »gosti«, tradicionalno druženje z bližnjimi sorodniki. Ostali se odpravijo k bližnjemu lovskemu domu, kjer lovci pečejo »jagnjétino« in »svinjetino« ter kuhajo lovski golaž, gasilci pa skrbijo za pijačo. Druženje na domovih in pri lovskem domu se zaradi dobre družbe in prešernega razpoloženja rado potegne v noč. Tudi zaradi tega je posvetálišče za marsikoga eno najlepših doživetij.

Marinka Dražumerič

Tri fare

Umetnostna podoba Bele krajine je raznolika, saj v njej srečujemo vrsto časovno in stilno različnih spomenikov. Med verskimi izstopajo Tri fare, izjemen romarski kompleks treh cerkva, obdan s kamnitim zidom, postavljen na ravnico na levem bregu Kolpe pri vasi Rosalnice vzhodno od Metlike.

Čas njihovega nastanka še ni natančno opredeljen. Tri cerkve niso bile postavljene istočasno, temveč so nastale v časovnem razponu od 12. oz. 13. do 16. stoletja. Listinsko navedbo najstarejše, danes posvečene Lurški Materi božji, najdemo v ustanovni listini črnomaljske župnije iz leta 1228. V srednjem veku so zgradili tudi drugi dve cerkvi. Vse tri so bile v poznejših stoletjih v duhu takratnih stilnih in umetnostnih tokov večkrat predelane. Kljub temu so se ohranili najbolj pričevalni deli njihove srednjeveške arhitekture, gotski prezbiteriji z zunanjimi oporniki in delno prezentiranimi šilasto ločnimi gotskimi okni, ki jih kot enkratno arhitekturno celoto doživimo ob pogledu z vzhodne strani kompleksa.

Vprašanje, kdo je ustanovil to izjemno cerkveno središče, za zdaj ostaja nepojasnjeno. Zgodovinarji se nagibajo k temu, da je dal najstarejšo cerkev, pri kateri je bil tudi sedež župnije, zgraditi viteški red templjarjev. Tega je leta 1268, ko je pridobil celotno cerkveno organizacijo v Beli krajini, nasledil nemški viteški red (križniki). Ta se je verjetno leta

1467 zaradi nenehnih turških vpadov zatekel za mestno obzidje Metlike, kamor je prenesel tudi sedež župnije. Kljub temu razvoj cerkvenega središča ni nazadoval, ravno nasprotno. Razvil se je v pomembno romarsko središče, v katerem častijo Žalostno Mater božjo, kar je v 18. stoletju pospeševala istoimenska bratovščina. Zaradi treh cerkva, ki stojijo druga ob drugi, je dobilo ime Tri fare, prvič pa ga omenja Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* iz leta 1689.

Največja, severna cerkev je posvečena Žalostni Materi božji. Zgrajena je bila okoli leta 1400 kot samostojna stavba, ki je v 17. in 18. stoletju doživela več predelav. Takrat je ladja dobila banjasto obokan strop in pevski kor, prizidana je bila zakristija, spreminjala se je tudi podoba fasad. V prvi polovici 18. stoletja so cerkev opremili s sijajnimi baročnimi oltarji. Glavni, posvečen servitski Žalostni Materi božji, je delo Gašperja Ignaca Mauherja. Na njem ima osrednje mesto niša z monumentalnim kipom Marije z mrtvim Sinom v naročju. Nišo obdajata kipa servitskih svetnikov: sv. Filip Benicij s križem in knjigo v rokah in sv. Julijana Falconieri s križem in plamenečim srcem. Na lokih oltarnega obhoda stojita sv. Janez Evangelist in Marija Magdalena.

Na stranskih oltarjih imata osrednje mesto slike sv. Frančiška Pavelskega in Janeza Nepomuka, deli neznanega avtorja. Ob njiju so postavljene figure škofov, štirih cerkvenih očetov, ki so izjemno rezbarsko delo. Imeniten podobarski izdelek je tudi prižnica, katere likovni pomen nadgrajuje domišljena ikonografija: na reliefu vidimo Marijo in Jožefa med tridnevni iskanjem dečka Jezusa, na baldahinu pa prepoznamo prizor dvanajstletnega Jezusa v templju, ki

poučuje pismouke. Na pevskem koru so edine baročne orgle v Beli krajini in ene redkih na Dolenjskem, ki jih leta 1753 izdelal ljubljanski orglar Janez Jurij Eisel.

Cerkveno notranjost je leta 1842 bogato poslikal Josip Egartner iz Kranja, ki je tam prevzel Layerjevo delavnico. Na oboku ladje je upodobil prizore iz Stare in v prezbiteriju iz Nove zaveze. Ti predstavljajo svetopisemsko zgodbo človeškega odrešenja, ki se je začelo s stvarjenjem in ima svojo dovršitev v binkoštih.

Srednja, najmlajša cerkev, posvečena Ecce homo (Glej, človek), je nastala ob koncu 15. ali v začetku 16. stoletja. V 17. stoletju so ji na zahodni strani prizidali zvonik, v 18. pa odprto lopo in notranjost ladje spremenili v nepravilen osmerokotnik s kupolo. Osrednje mesto v ladji ima kip Žalostne Matere božje na prestolu pod baročnim baldahinom, ki so ga nosili v procesijah. Ohranila se je navada, da Mariji v zahvalo za uslišane prošnje žene še danes darujejo oblačila, kar je značilno tudi za drugi belokranjski romarski cerkvi na Žežlju nad Vinico in Smuku nad Semičem. Na glavnem oltarju s konca 18. stoletja je kip bičanega in zasmehovanega Kristusa, ob njegovih straneh stojita figuri zdravilcev sv. Kozme in Damijana, na lokih pa kipa sv. Petra in Pavla.

Tako kot severna je tudi ta cerkev bogato poslikana. Delo je leta 1862 izvedel Jurij Tavčar Idrijski in upodobil teološko pomenljive prizore iz Nove zaveze, svetniških legend in Marijinega cikla. Izpostaviti velja upodobitev sedmih Marijinih žalosti na kupoli ladje: napoved starčka Si meona, beg v Egipt, tridnevno iskanje dečka Jezusa, Marija

na Jezusovem križevem potu, Marija pod križem, Marija z mrtvim Sinom v naročju in polaganje v grob.

Južna cerkev, danes posvečena Lurški Materi božji, je najstarejša. Njena ladja je bila zgrajena v umetnostni dobi romanike ob koncu 12. ali v začetku 13. stoletja, in bila pozneje, tako kot drugi dve cerkvi, večkrat predelana. Že okoli leta 1383 je nek starejši oltarni prostor nadomestil današnji gotski križnobrebrasto obokan prezbiterij. V njegovo severno stranico je vzdana izjemno redka gotska zakramentalna hišica, v kateri je naslikan Veronikin prt. Hišica je bila namenjena hranjenju svetih olj in potrjuje, da je bil prav pri tej cerkvi prvotni sedež metliške župnije.

Zaradi turških pustošenj je bila stavba obnovljena v zgodnjem 16. stoletju, predelana v 17. in 18. stoletju, prenova po požaru ob koncu 19. stoletja pa je oblikovala njeno imenitno triladijsko prostornino. V začetku 20. stoletja so v prezbiterij namestili še nov psevdogotski oltar, izdelek metliškega podobarja Jerneja Jereba.

Marinka Dražumerič

Grad Vinica

V poletnih mesecih skozi Vinico teče gost promet proti hrvaškemu morju, številni turisti se ustavijo na krajevni bencinski črpalki, malokdo pa opazi bližnji manjši grad, ki že stoletja stoji na kamniti terasi nad reko Kolpo. Danes je pogosto spregledan, v času turških vpadov pa je bil zaradi strateško pomembne lokacije ena od ključnih mejnih utrd v Beli krajini.

Ne le, da se je v obmejnem gradu zbirala deželna vojska in da je bil grad pomembna signalna točka za opozarjanje pred turškimi vpadi, v njem je bilo tudi žitno skladišče za celotno vojno krajino. Vinica je bila namreč za deželno obrambo pomembnejša od utrjenih gradov Kostel in Polbrežje. Območje Vinice je bilo v času turških vpadov prizorišče večjih bitk s Turki in ohranil se je zgodovinski podatek, da se je v Vinici leta 1530 zbrala deželna vojska s 600 vpoklicanimi konjeniki in 400 plačanimi vojaki. Takšnega zbiranja vojske z varnostnega vidika ni bilo mogoče organizirati zunaj kakovostno utrjenega vojaškega kompleksa z urejeno intendantsko službo.

Grad je bil urbanistično vraščen v tloris vojaškega naselja z obzidjem in manjšimi hišami, v katerih so prebivali najemniški vojaki z družinami. Zato ni nenavadno, da je grad po koncu turške nevarnosti in utrditvi meje z gradnjo trdnjave Karlovec leta 1579 začel hitro propadati in pogosto

menjati lastnike, saj je izgubil svojo prvotno vlogo vojaške utrdbe. Od prve četrtine 20. stoletja do zadnje obnove v letih 2015 in 2016 je bil celo preurejen v manjšo kmetijo. Obseg nekdanjega grajskega vojaškega kompleksa so v določeni meri razkrile šele arheološke raziskave ob zadnji prenovi gradu. Medtem ko so v grajsko stavbo v preteklosti večkrat posegali z neprimernimi prenovami, ob katerih so odstranili dve grajski krili in del obrambnega obzidja, se je v preostalem gradu v dokaj pristnem stanju ohranila le gotška kapela sv. Katarine. Ta je prvotno stala samostojno, v 16. stoletju pa so jo nadzidali z obrambnim nadstropjem in ji ob zahodni fasadi prizidali krila, ki so oklepala manjše dvorišče. Kapela ima rebrasto obokan strop in šilastoločna okna v prezbiteriju ter profiliran gotski portal v prvem nadstropju, ki je bil do pozidave gradu vzidan v zahodni, vhodni fasadi gradu. Nad vhodom v kapelo sta vzidani dve kamniti plošči z letnicama 1476 in 1556, ki označujeta čas večjih gradbenih in utrjevalnih posegov v gradu. Izredno zanimiv je napis, ki je sestavljen iz glagoljaškega in latinskega dela, kar pomeni, da se je v 16. stoletju na območju Bele krajine še vedno uporabljala tudi glagolica.

Od številnih obrambnih stolpov se je v celoti ohranil le eden, ki je danes del grajskega objekta, številni drugi so bili zgolj tlorisno nakazani ob zadnji prenovi. Na severnem delu stavbnega sklopa je ohranjena nekdanja grajska žitnica, od preostalih delov gradu pa se je ohranila le popolnoma zasuata klet, nad katero je danes grajsko dvorišče, nekdanji vhod v klet pa je viden s poti, ki se spušča k še vedno ohranjenemu južnemu vhodu v naselje in k reki Kolpi. Grad je bil pred

zadnjo prenovo močno prezidan za potrebe stanovanjske in gospodarske dejavnosti družine Mihelič. Prenova v letih 2015 in 2016, ki je bila izvedena po načrtih slovenske arhitekte Maruše Zorec, je težila k ohranitvi obstoječega stavbnega tkiva. Grad je prenovljen v manjši hotel z restavracijo. Na nivoju kleti je bil zgrajen manjši zimski vrt, ki se s pomičnimi drsnimi steklenimi stenami odpira na reko Kolpo. Od tam vodi vhod v vinsko klet, lahko pa se dvignemo v restavracijo in bivalno nadstropje. Vinska klet je namenjena hranjenju in degustaciji izbranih vin. V grajsko kapelo je mogoče vstopiti tako z dvorišča kot iz grajskih prostorov. Kapela še čaka na obnovo, je pa bila že ob zadnjih gradbenih delih z odstranitvijo poznejših dozidav prenovljena v nekdanji tloris. Kapelo so v letih 1584 in 1590 namreč predelili z zidom, da so pridobili prostor za grajsko ječo. Ohranil se je zanimiv podatek, da je tedanjo obnovo vodil severnoitalijanski gradbeni mojster Martin Gambon, ki je pred tem zgradil utrdbeni sistem mesta Karlovec. Kapela bo po prenovi namenjena porokam in kulturnim dogodkom.

Tomaž Golob

Grad Pobrežje

Grad Pobrežje je bil eden od treh velikih utrdbenih kompleksov v dolini reke Kolpe v času turških vpadov. Za razliko od gradu Vinica, ki je bil že od začetka del vaškega naselja s sedežem župnije, so grad Pobrežje zgradili na neposeljenem prostoru na visoki terasi nad reko Kolpo. Že v poznem 15. stoletju so na tem mestu zgradili stolpasto stavbo kot opazovalnico na meji med Svetim rimskim cesarstvom in Ogrskim kraljestvom. Leta 1547 je poznejši general Vojne krajine Ivan baron Lenkovič, sicer doma iz Like, kupil posest v Pobrežju, da bi zgradil protiturško utrdbo in v njej naselil uskoške vojake z družinami. Dovoljenje za gradnjo je od cesarja Ferdinanda I. prejel leta 1550. Utrdbo so zidali v več fazah, najprej dvonadstropni prizidek k prvotni stolpasti stavbi z ohranjenim kamnitim poznogotskim portalom v obliki oslovskega hrbta in s posnetimi robovi na ajdovo zrno. Ohranjena so tudi okovana masivna vrata, ki so z zunanje strani obita z debelimi kovinskimi ploščami. Takšna vrata so bila vse do konca 16. stoletja običajen varnostni element gradov in praviloma izdelana iz lipovine, ki je mehek les in se zlepa ni vdal sekiri ali oblegovalnemu ovnu. Po letu 1557 so dodali tri obrambne stolpe in utrjeno notranje dvorišče ter vse skupaj razširili z obsežnim, z obzidjem in obrambnimi stolpi utrjenim predgradjem, v katerem se je izoblikovalo naselje

vojaških družin, v njem pa so ob nevarnosti našli zatočišče tudi okoliški prebivalci. Utrjen grajski kompleks z naseljem je obsegal kar 11 stolpov. Valvasor omenja, da je imela naselbina status trga, ki pa je po koncu turške nevarnosti očitno zamrl. Danes o naselju ni več sledu, tudi na franciscejskem katastru iz leta 1825 ni več zarisanih hiš. Je pa ves čas pod gradom stal mlin, ki se je, sicer precej prezidan, ohranil do danes. O tej gradbeni fazi pričata manjši grbovni plošči z grboma družin Lenkovič in Egkh-Hungerspach, ki sta bili do leta 1955 vzdani na zunanji strani t. i. Jandričkovega stolpa. V zadnji gradbeni fazi, vsekakor pred smrtjo generala Lenkoviča leta 1569, so zgradili še stanovanjsko upravno stavbo, t. i. generalijo. Po izgradnji Karlovca in koncu turške nevarnosti so večji del gradu preuredili v stanovanjski objekt.

Grad je leta 1564 od Ivana Lenkoviča kupil Krištof Purgstall. Purgstalli so po letu 1679 generaliji dodali prizidek, v katerem so uredili zgodnjebaročno rezidenco. Sobe so imele odprte in poslikane tramovne stropove, v celoti pa so bile poslikane stene slavnostne dvorane v zadnjem delu prizidka. Žal so stenske slike propadle zaradi požiga gradu leta 1945, ki je tudi sicer zelo prizadel grajsko stavbo. Iz arhivskih fotografij in opisa pred prvo svetovno vojno lahko razberemo, da je bila slavnostna dvorana poslikana z iluzionističnimi prizori narave ter antičnimi in alegoričnimi motivi. Sočasno so poslikali tudi grajsko kapelo v drugem nadstropju Jandričkovega stolpa. V času Purgstallov so grad tudi na novo opremili, a se je oprema po letu 1848 razgubila. Viri pišejo o portretih Purgstallov iz

17. stoletja, o mitoloških in žanrskih slikah, v gradu pa sta bili tudi knjižnica in orožarna. Ta je hranila orožje in oklepe iz časa turških vpadov.

Od nekdanjega naselja v predgradju so se ohranile le razvaline grajske cerkve sv. Florjana, ki jo je leta 1697 dal zgraditi Ivan Adam Purgstall nad grobom svoje žene, leta 1694 umrle Ane Elizabete Purgstall, rojene Gallenberg. Pravokotna ladja s tristrano sklenjenim prezbiterijem in zakristijo je bila banjasto obokana. Cerkev je bila opremljena s tremi oltarji. Glavni oltar je bil posvečen sv. Florjanu, stranska pa sv. Ani in sv. Jožefu. Pred glavnim oltarjem je bil vhod v obokano grajsko grobnico. Cerkev je z grajskim kompleksom začela naglo propadati po letu 1848. Leta 1859 so v njej zadnjič maševali. Po letu 1880 sta se udrla streha in obok, nato pa so se postopoma začeli rušiti tudi zidovi ladje in prezbiterija. Zvonove so prepeljali v kapelo gradu Krupa, še pred prvo svetovno vojno pa so v gradu hranili dele lesenih rezljanih oltarjev iz 17. stoletja in glavno oltarno sliko, na kateri sv. Florjan gasi pobreški grad.

Današnje stanje gradu Pobrežje lahko ocenimo kot za-
skrbljujoče. Zidovi žalostno propadajo in ogrožajo varnost
naključnih obiskovalcev. V slabem stanju so zlasti ožje
grajsko jedro, cerkev sv. Florijana in južno obzidje na robu
terase, ki se ruši na pot proti nekdanjemu grajskemu mli-
nu. Na območju nekdanjega grajskega naselja je stano-
vanjski objekt s pripadajočimi gospodarskimi poslopji.
Kljub lastniški razdrobljenosti grajskega kompleksa se
razvojne možnosti vsekakor kažejo v območju grajskega

jedra, vendar bi bilo treba hkrati gradbeno sanirati in primerno obnoviti tudi še ohranjene dele obzidja in stolpov ter razvaline grajske kapele in grad programsko navezati na turistično ponudbo Kolpe.

Tomaž Golob

Grad Gradac

Mogočen kompleks gradu Gradac s parkom v okljuku reke Lahinje v istoimenskem belokranjskem naselju je speča Trnuljčica, ki še vedno čaka na princa, da jo zbudi iz več desetletnega spanca. Grajsko območje se razprostira na lokaciji prazgodovinskega naselja iz časa okoli leta 3000 pred našim štetjem in je svojevrsten preplet naravnih danosti, arheološkega najdišča, parkovnih struktur in grajske arhitekture, ki povezujejo rečni okljuk v zaključeno celoto.

Grad stoji v dohodnem, najožjem delu okljuka reke Lahinje. Do njega vodi lesen most, ki premošča danes suh, nekdanj pa z vodo zalit obrambni jarek. Ime kaže na staro utrdbo. Prebivalci gradu so v virih prvič omenjeni leta 1326, grad pa šele leta 1393. Leta 1475 so grad kupili gospodje Turjaški, za njimi pa so se v naslednjih stoletjih zvrstile številne plemiške družine, kot so grofje Thurn – Valsassina, Purgstalli in od srede 17. stoletja rodbina Gušić, ki je ostala lastnica gradu do leta 1846, ko ga je kupil ustanovitelj gradške železolarne Franc vitez Friedau. Ta je do leta 1882 delovala na sosednjem polotoku Tropinek. Med drugo svetovno vojno je bila v gradu oficirska šola VDV, po vojni pa šola za težko vzgojljive mladostnike in kmetijska šola. Od leta 1956 so bila v njem stanovanja za socialno šibkejšje družine in posameznike. Grad je danes prazen, nedostopen in čaka na prenovo.

Prvoten, na pravokotnem tlorisu pozidan utrjen stolp so v poznem srednjem veku razširili s prizidki, ob zahodni fasadi pa se je izoblikovalo ozko, z obzidjem zavarovano notranje dvorišče. V času turških vpadov so ga še dodatno učvrstili z vogalnimi obrambnimi stolpi. Grad je bil v začetku 19. stoletja temeljito prezidan, v celoti so odstranili tudi zahodno krilo.

Grajska gospodarska poslopja stojijo okoli prostranega dvorišča med gradom in parkom. Desno od gradu stoji ozek in dolg objekt t. i. »stare šole«, v katerem so bila nekdaj stanovanja. V boljšem stanju je južno gospodarsko poslopje, ki zapira pogled na park in v katerem je več stanovanj, nasproti »stare šole« stojijo razvaline hleva, medtem ko je četrto gospodarsko poslopje pred časom pogorelo in bilo v celoti odstranjeno. Za grajskimi gospodarskimi poslopji se razprostira baročni park iz druge polovice 17. stoletja, do katerega vodi pot po poglobljenem in obzidanem parterju, ki je nekdaj služil za okrasni vrt in ki ga zaključujeta ruševini dveh zidanih oranžerij. Poleg stoji grobnica leta 1831 umrlega Jurija Gusiča. V osi parka je drevored platan, ki vodi do rečnega obrežja.

Tomaž Golob

Grad Metlika

Grad Metlika je prostorsko in zgodovinsko neločljivo povezan z mestom. Stoji na vzvišenem pomolu na severnem robu zgodovinskega jedra Metlike. S severovzhodne strani ga omejuje dolina potoka Obrh, na jugozahodni strani pa se njegova čelna fasada z osrednjim stolpom preko terasasto urejenega spomenika NOB odpira na prostran Trg svobode.

Z imenom Metlika je bila v 13. stoletju poimenovana pokrajina, naselje v Beli krajini, ki je pozneje prevzelo to ime, pa se je v tistem času imenovalo Novi trg in je stalo v bližini današnjih Rosalnic. Pozneje so prebivalci naselje opustili in se naselili na naravnem pomolu nad potokom Obrh in hudoourno strugo Bojice. Šele proti koncu 14. stoletja se je za novo naselje ustalilo ime Metlika. Razvoj Metlike je bil v 14. stoletju skokovit, kar je zlasti posledica pomembne ceste, ki je preko Novega mesta, Mehovega in Metlike povezovala Kranjsko in Slovensko marko s sosednjo Hrvaško. Že v drugi polovici 14. stoletja je Metlika dobila obzidje, v kraju se omenjajo tržani in trški sodnik, trg pa je imel tudi svoj pečat. Hkrati je bila Metlika tudi sedež glavarja in namestnika goriških grofov, ki so bili deželni gospodje v Slovenski marki in Beli krajini.

V tem času je v Metliki že stal grad, na katerem je verjetno sedel viteški rod, ki se je imenoval po Novem trgu in o

katerem vemo zelo malo. V virih so vitezi prvič omenjeni leta 1300. Deželnemu gospodu je bila očitno pomembna zlasti njihova vojaška služba, o čemer priča darilna listina iz leta 1309, v kateri je goriški grof Henrik II. bratom iz Metlike za vojaško službo podelil dvor in dve selišči. Leta 1374 so goriške grofe v grofiji Slovenska marka in Metlika na podlagi dedne pogodbe nasledili Habsburžani. Po letu 1432 so Belo krajino dobili v zakup Celjski grofje. V celjskem kartularju se metliški grad omenja leta 1457.

Valvasor navaja, da so bili lastniki metliškega gradu Alapiči in Frankopani, ki so grad prepustili zagrebškemu kapitulju. Leta 1621 so grad kupili trije bratje Wazenbergi, ki so ga leta 1680 prodali Korduli grofici Paradeiser. Nato do konca 18. stoletja ni zaslediti podatkov o lastnikih gradu. Leta 1792 je bil grad spet v rokah zagrebškega stolnega kapitlja, ki ga je še istega leta prodal ljubljanskemu meščanu Jožefu Savinšku. Njegov vnuk dr. Jožef Andrej je leta 1899 posestvo prodal Ljudski posojilnici v Ljubljani. Od nje je grad in vso pripadajočo posest leta 1903 kupila Prva dolenska posojilnica v Metliki. V letih od 1931 do 1936 je bil v gradu sedež metliškega sreza, med drugo svetovno vojno pa je v njem v okviru osvobojenega ozemlja delovalo sodišče belokranjskega območja, pa tudi oddelek oficirske šole Glavnega štaba Slovenije. Po vojni so v gradu uredili Belokranjski muzej, leta 1969 pa tudi Gasilski muzej.

Grad Metlika je značilen primer raščene arhitekture. Sprva srednjeveška utrdba, prvič omenjena v virih leta 1338, se je zlasti po dveh hudih požarih v letih 1705 in 1790 spremenila v mestno rezidenco, ko je po koncu turške nevarno-

sti obrambno vlogo nadomestila stanovanjska. Grad Metlika je po drugi strani tip mestnega gradu, ki je prvotno služil za obrambo trga oziroma mesta, prav gotovo pa je odigral pomembno vlogo tudi v političnem, ekonomskem in kulturnem razvoju mesta; z njim se je razvijal in spreminjal. Neprecenljiva je tudi njegova vloga pri urbanistični podobi zgodovinskega dela mesta, saj s svojo lego in stavbno gmoto odločujoče oblikuje podobo mestne vedute.

Na njegovo srednjeveško poreklo nas poleg vhodnega stolpa opozarja le še poznogotsko okno v prvem nadstropju jugovzhodnega krila. Današnjo, peterokotno tlorisno zasnovo je grad dobil v 17. stoletju. Pet enonadstropnih stanovanjskih kril zapira notranje arkadno dvorišče. S svojo višino jih presega samo čokat vhodni stolp s poznobaročnim kamnitim portalom. Na severni strani gradu se je ohranil edini od dveh nekdanjih obrambnih stolpov, t. i. bastionov. V jugovzhodnem vogalu dvorišča je v nadstropju ohranjena nekdanja grajska kapela, ki prav tako sloni na arkadnih lokih. Na zunanji fasadi jugozahodnega krila se je ohranila neoklasicistična členitev iz druge polovice 19. stoletja. Podobno je bila členjena tudi čelna fasada vhodnega stolpa, po njeni obnovi leta 1986 pa je bila rekonstruirana njegova poznobaročna podoba s konca 18. stoletja.

Pred vhodom v grad stojijo doprski kipi treh pomembnih Belokranjcev: pesnika Otona Župančiča, etnologa dr. Nika Županiča (avtor obeh je Zdenko Kalin) in kiparja Alojza Gangla (delo Julija Papiča). Na manjši zelenici levo od vhoda v grad stoji spominsko znamenje prvi požarni brambi na Slovenskem, ki je bila ustanovljena v Metliki leta

1869, na nasprotni strani vhoda pa je bil leta 1984 postavljen paviljon z gasilsko muzejsko zbirko.

V parku pred gradom stoji osrednji metliški spomenik NOB. Osrednji del v terasah urejenega spomenika predstavlja bronasta skulptura Belokranjski partizan. Na levi strani skulpture stojijo trije doprsni kipi belokranjskih narodnih herojev Martina Južine, Janka Brodariča in Ilije Badovinca, na desni strani pa doprsni kip Josipa Broza – Tita. Na steno, ki omejuje park, so pritrjene spominske plošče z vklesanimi imeni žrtev fašističnega nasilja iz občine Metlika. Avtorica ureditve parka je arhitektka Gizela Šuklje, avtor bronaste skulpture pa kipar Julij Papič. Spominski park je bil urejen leta 1954.

Tomaž Golob

Grad Črnomelj

Grad Črnomelj stoji na obrambno najugodnejši legi oključka in je zapiral in nadzoroval dostop v mesto s severne strani. S svojo lego pomembno sooblikuje glavni mestni trg ter severno in zahodno mestno veduto, katerim tudi v najstarejših upodobitvah daje krajevno prepoznavnost. Poudarjeno obrambno vlogo je imel zlasti v času turških vpadov. Po koncu turške grožnje je bil grad prezidan in urejen v bivalni objekt.

Prvi vitezi, ki so bivali v gradu, so bili v virih pogosto omenjeni ministeriali mogočne plemiške rodbine Spanheim. Rod vitezov Črnomaljskih se je v 14. in 15. stoletju povzpел med najpomembnejše plemiške rodbine dežele Kranjske in pridobil posesti zunaj Bele krajine. Črnomaljski grad je bil vseskozi njihova rodovna hiša, h kateri je spadalo več kot sto kmečkih gospodarstev, veliko obdelanega in neobdelanega sveta ter najmanj en mlin. Grad in gospodstvo so obdržali do tridesetih let 16. stoletja, ko so stkali nove družinske povezave v severnih deželah, se izselili v Avstrijo in do leta 1565 prodali vse posesti, tudi staro rodovno hišo, grad Črnomelj. Kupec gospodstva in gradu Črnomelj je bil Nikolaj Frankopan, sicer daljni sorodnik Črnomaljskih. Frankopani so si grad lastili le kratek čas, do leta 1635, leta 1636 pa je kot lastnik že omenjen neki Pavel Ožina, za njim Janez Jurij pl. Palmburg, leta

1672 Henrik Matej pl. Schweiger, za njim njegov sin, leta 1699 pa je s poroko za sto let postal last rodbine Lichtenberg, ki je tudi sicer imela v lasti vrsto gospodstev v Beli krajini. Leta 1799, ko ga je kupil Franc Ksaver Pibernik, je grad prešel v meščanske roke in od takrat zamenjal vrsto lastnikov. V zadnji četrtini 19. stoletja ga je kupil Andreas Lackner in v njem uredil hotel, ki je deloval do leta 1946. Gradu je okoli leta 1895 prizidal salon, za njim pa je bil urejen gostilniški vrt. Do izgradnje Sokolskega doma leta 1926 je bil v gradu edini dovolj velik prostor v Črnomlju, primeren za čitalniške ples, gledališke predstave in bale. Danes ima v njem prostore Občina Črnomelj, na prenovljenem dvorišču prireja številne prireditve, znan je zlasti festival Črnfest, pritlične prostore pa prenavlja za javni program.

Dvonadstropno grajsko poslopje je zgrajeno iz štirih kril, ki oklepajo notranje dvorišče. Stavbni razvoj gradu še ni zadovoljivo raziskan. Domnevno je najstarejši del gradu severno krilo z zelo debelimi zidovi, ki bi lahko bilo ostanek nekdanjega palacija. Pod severnim krilom se razteza stara obokana klet. Prizidava novih bivalnih kril se je verjetno začela v začetku 15. stoletja, ko je Črnomelj dobil mestne pravice in večjo posadko vojakov. Zgrajeni sta bili vzhodno in zahodno krilo ter dodatni obrambni stolp, ki je bil povezan z mestnim obzidjem in je s severnimi mestnimi vrati varoval vhod v mesto. Obe krili sta bili enonadstropni in nižji od severnega. V pritličju so še vedno ohranjeni trije poznogotski portali. Na južni zunanji strani kastela je bilo prizidano še eno krilo, na katerem je pod napuščem vpisana

letnica 1692. Poznejši posegi so bili predvsem praktične narave. Za lažji dostop do uradov je bilo leta 1952 prizidano zunanje stopnišče, leta 1955 je sledila prva večja prenova. Leta 1959 je pogorelo ostrešje in grad je bilo znova treba obnoviti. Naslednja večja prenova je bila v 70. letih, ko so v zahodno krilo umestili gostišče, dvoriščne fasade pa obdali z zastekljenim montažnim hodnikom.

Tomaž Golob

Grad Smuk

Razvaline grajskega poslopja stojijo ob križišču cest na vrhu razglednega hriba Smuk nad Semičem (547 m). Ohranjene košenice pričajo o gospodarski rabi, vezani na grad. Zaradi opuščene rabe se številne košenice zaraščajo, vendar kljub temu dajejo območju krajinsko vrednost. Zaradi izredno ohranjenega naravnega okolja, bogate kulturnozgodovinske preteklosti in razvijajočega se rekreacijskega turizma, zlasti jadralnega padalstva, je Smuk priljubljena izletniška točka Bele krajine. Znan je tudi po romarski poti, ki jo zlasti za god sv. Lovrenca 10. avgusta in za veliko mašo 15. avgusta obišče množica romarjev.

Grad Smuk so v prvi polovici 16. stoletja zgradili gospodje Semeniči, ko so zaradi odročnosti zapustili stari grad na hribu Semenič. Od plemenitih Semeničev so ga konec 16. stoletja kupili grofje Paradeiser. Leta 1629 so ga pridobili grofje Lichtenbergi, ki so ostali njegovi lastniki do leta 1836, ko jih je na gradu nasledila družina Kuralt. Od njih sta posestvo odkupila ljubljanski trgovec Karel Kavšek in višji davčni inšpektor Franc Kavšek. Lastnika sta ostala do leta 1899, ko sta ga prodala Tomažu Radlu. Grajske razvaline so tudi danes v zasebni lasti. Grad je začel vidno propadati že v prejšnjem stoletju. Predstavlja pomemben člen v verigi grajskih objektov v okolici Semiča, njegova premišljena lega pa je omogočala nadzor nad potmi, ki so vodile od Reke proti Novemu mestu.

Razvaline gradu Smuk zavzemajo zahodno stran z redkim grmičevjem in drevesi porasle planote. Vzhodno od razvalin stojita podružnična cerkev sv. Lovrenca in novejša stavba lovskega doma. V razvalinah je v smeri sever–jug mogoče prepoznati grajsko stavbo z ozko in izrazito podolžno tlorisno zasnovo. Na posameznih mestih so obodni in predelni zidovi ohranili svojo prvotno višino. V njihovem obsegu so se ohranile tudi okenske in vratne odprtine in celo kamnita okenska bifora iz klesanega sivega apnenca. Ohranjeni zidovi kažejo, da je bil grad enonadstropen. Njegovo zunanost so členile le okenske odprtine in polkrožno zaključen kamnit portal na južni strani objekta. Na južni strani grajskih razvalin podrast in grmičevje zaraščata skromne ostanke dveh grajskih gospodarskih poslopij.

Na zahodni steni cerkvene ladje vridana kamnita napisna plošča razodeva, da sta dala cerkev sv. Lovrenca leta 1689 zgraditi grof Franc Bernard Lichtenberg in njegova žena Ana, rojena Gall, ki se je na Smuk primožila z gradu Rožek pri Moravčah na Gorenjskem. Po njuni zaslugi je cerkev dobila enotno notranjo opremo, kar potrjujeta tudi družinska grba na prižnici. Grofje Lichtenbergi so si cerkev izbrali tudi za svoje zadnje bivališče, saj je v tlaku prezbiterija položena kamnita nagrobna plošča z njihovim grbom. Pozneje je cerkev postala priljubljena romarska destinacija, za potrebe romarjev pa so na zahodni strani ladje zgradili odprto lopo. V historičnem stilu oblikovan glavni oltar sta leta 1911 izdelala metliška podobarja Vinko in Jernej Jereb. Stranska oltarja in prižnica so iz 17. stoletja.

Tomaž Golob

Dvorec Turn

Renesančni dvorec iz 16. stoletja z obrambnim stolpom in obzidjem stoji na planoti nad izvirom potoka Podturnščica v Brezniku pri Črnomlju. K enonadstropni pravokotni stavbi, ki je ohranila preproste, v gotski tradiciji izdelane neprofilirane okenske in vratne okvire, so nekoliko pozneje prizidali še obzidano dvorišče, ki so ga na jugovzhodni strani zamejili z novim krilom, na jugozahodni strani ob glavnem vhodu pa s polkrožnim stolpom in z lesenim nadstropnim obrambnim hodnikom. Na renesančni izvor dvorca spominja tudi delno ohranjena in z dvorišča vidna dimniška tuljava kuhinjskega kamina, ki izkazuje za srednji vek in renesanso značilno ureditev kuhinje. Na Valvasorjevi grafiki je za dvorcem upodobljen visok stolp, ki so ga porušili v 18. stoletju in o katerem danes ni več sledu, a zanj vemo, da ni bil stavbni del dvorca, temveč je stal višje na pobočju. Dvor Turn je v pisnih virih prvič omenjen leta 1490 in je menjal številne lastnike, dokler niso posesti v začetku 20. stoletja odkupili vaščani iz Breznika. Ob dvorcu, ki je današnji čas dočakal kot ruševina in ga zdajšnji lastniki počasi obnavljajo, so ohranjeni vrt z mogočnim kamnitim opornim zidom, grajska zidanica, ruševine hleva in ob izviru Podturnščice tudi nekdanji grajski mlin.

Tomaž Golob

Dvorec Krupa

Mogočen, leta 1942 požgan in okoli leta 1950 v celoti porušen dvorec Krupa so na ravnici na desnem bregu reke Krupe okoli leta 1550 zgradili plemiči Purgstalli, ki se na Krupi omenjajo od leta 1483 dalje.

Dvorec je bil naslednik poznosrednjeveškega dvora in je bil zgrajen iz širih kril na pravilnem kvadratnem tlorisu, ki so obdajala arkadno dvorišče, na zunanji strani pa je bil utrjen s štirimi vogalnimi stolpi. Enonadstropno stavbo je na vseh štirih straneh obdajal obrambni jarek, prek katerega je do glavnega portala vodil še delno ohranjen zidani mostovž na dveh lokih. Ta je nadomestil prvotni leseni mostovž z dviznim mostom. Enotno zasnovo je nekoliko motilo le podkleteo vzhodno krilo, ki je bilo dvakrat širše od ostalih. Morda se je v njem skrival prvotni srednjeveški dvor. Arkadni hodniki na dvoriščni strani so nastali šele sredi 19. stoletja, saj na franciscejskem katastru iz leta 1825 še niso vrisani. Prezidava dvorca v 19. stoletju je tako kot na bližnjem gradu Gradac precej zabrisala posamezne prvotne stavbne člene. V 19. stoletju so predelali tudi notranjost. Kljub temu se je v razvalinah dvorca po koncu druge svetovne vojne še dalo slutiti njegov prvotni videz. Ob očiščevalnih delih grajskih ruševin leta 2000 so odkrili ohranjene opečne tlake v nekdanjih pritličnih prostorih, arkadni hodniki pa so bili tlakovani z večjimi kamnitimi ploščami iz trdega sivega apnenca.

Zelo verjetno je bila hkrati z renesančnim gradom zgrajena tudi bližnja grajska cerkev, sprva posvečena sv. Boštjanu, v kateri je bila grobnica Purgstallov. V njej so bili vzdani trije figuralni epitafi iz 20. in 30. let 17. stoletja. Cerkev so leta 1874 neogotsko prezidali in jo posvetili sv. Ani, leta 1952 pa so jo razkrili in nato popolnoma podrli. Figuralne nagrobnike Purgstallov, oltarno sliko sv. Ane, delo kamniškega slikarja Matije Koželja, in dva svečnika pa je prevzel v hrambo Belokranjski muzej v Metliki. Od grajskega kompleksa so ostale le razvaline nekdanje kašče.

Dvorec Krupa je predstavljal eno največjih in hkrati najbolj dosledno izpeljanih renesančnih grajskih arhitektur v Beli krajini. Ideja kvadratnega tlorisa z okroglimi stolpi na vogalih je bila prenesena z italijanskega vplivnega območja in pri gradnji dosledno upoštevana. Poznejše prezidave te zasnove niso prizadele, ampak so jo z gradnjo arkadnih hodnikov na dvorišču dodatno oplemenitile v smislu težnje k popolnosti prvotne ideje. Žal je tudi ta pomembni spomenik preteklosti zaradi nestrpnega odnosa do grajske dediščine popolnoma izginil iz našega spomina in zavesti.

Tomaž Golob

Slovenski gasilski muzej v Metliki

V starem mestnem jedru Metlike, v neposredni bližini gradu, stoji Slovenski gasilski muzej dr. Branka Božiča, ki s svojo bogato zbirko prikazuje zgodovinsko dediščino in obširno dejavnost gasilstva od začetkov do današnjih dni.

Miselnost o prostovoljnem gasilskem delu je v Slovenijo prišla iz sosednje Hrvaške – iz Varaždina, kjer so prvo požarno brambo na ozemlju nekdanje Jugoslavije ustanovili leta 1864 po pravilih, ki jih je podal Oton Mayer, ključavničarski pomočnik, ki je deloval v nemških deželah in tam v velikih mestih videl gasilstvo vseh vrst. Neposredni povod za ustanovitev požarnih bramb na Slovenskem in v Evropi so bili pogosti požari, pri gašenju katerih ni nihče želel pomagati, zato so bili ljudje prepuščeni sami sebi brez ustrezne gasilske tehnike in znanj.

16. septembra 1869 je metliški graščak, vitez in doktor Josip Savinšek pred svojim gradom v majhni obmejni Metliki zbral nekaj mladih fantov in ustanovil prvo Požarno brambo na Slovenskem. O tem priča tudi spominsko obeležje, postavljeno tik pred metliškim gradom. Metliki so sledila še ostala mesta in začela ustanavljati prostovoljna gasilska društva. Tako so se požarne brambe – prostovoljna

gasilska društva – razrasla v danes mogočno gasilsko organizacijo z več kot 161.000 člani, ki uživa neizmerno zaupanje širše javnosti.

Pot organiziranega slovenskega gasilstva je tako dolga že 150 let, saj je slovensko gasilstvo leta 2019 obeležilo visoki jubilej svojega delovanja, hkrati pa tudi 50 let Slovenskega gasilskega muzeja dr. Branka Božiča v Metliki.

Zamisel o gasilskem muzeju se je pojavila že leta 1959, ko so metliški gasilci praznovali 90-letnico svojega delovanja in je bila v Belokranjskem muzeju v Metliki odprta razstava s predstavitvijo domačega gasilstva. V ta namen je metliško gasilsko društvo muzeju darovalo svoje stare predmete in ves gasilski arhiv. Vendar pa takrat in tudi naslednja leta zaradi premajhnega prostora gasilska zbirka v Belokranjskem muzeju ni mogla biti obširneje predstavljena. Željo, da bi zbrali in ohranili star gasilski material, je pokazalo tudi marsikatero drugo gasilsko društvo v Sloveniji, saj bi bila tako ohranjena lepa pričevanja o njihovi dolgoletni »službi za človeka«. Prav zato je Gasilska zveza Slovenije leta 1960 dala pobudo za začetek zbiranja gasilskega arhivskega materiala in starih gasilskih predmetov, ki bi bili predstavljeni v novem muzeju. Ta bi se uveljavil kot specializiran muzej, ki bi obravnaval eno samo panogo – gasilstvo.

Slovenski gasilski muzej v Metliki, katerega ustanoviteljica je prav Gasilska zveza Slovenije, je odprl svoja vrata širši javnosti 16. avgusta 1969 ob praznovanju 100-letnice gasilstva na Slovenskem in 100-letnice prostovoljnega gasilskega društva Metlika. 26. septembra 1969 je bil tudi uradno

ustanovljen z odlokom predsedstva Gasilske zveze Slovenije, ki naj bi usmerjala in nadzorovala njegovo delovanje. Muzej se od leta 2003 imenuje po dr. Branku Božiču, pobudniku ustanovitve muzeja in dolgoletnem predsedniku Gasilske zveze Slovenije.

Zbirke so bile najprej na ogled v pritličju metliškega gradu in so od leta 1984, ko je bil zgrajen paviljon, dopolnjene še z gasilsko tehnično dediščino. Iz pritličja metliškega gradu so jih prenesli v leta 1993 pridobljeno, obnovljeno in predelano stavbo nekdanjega metliškega kina, kjer so tudi danes na ogled v treh razstavnih delih.

Na galeriji je prikazan razvoj slovenskega gasilstva do prve svetovne vojne. Pogled se nam ustavi na podobi nočnega stražarja, kakršne so poznali že stari Grki in Rimljani. Stražarjev je bilo veliko zlasti v srednjem veku, ko so varovali mesta in vasi pred sovražniki in požari. Tu srečamo tudi podobo svetega Florjana, zaščitnika gasilcev in priprošnjika proti požarom, svetnika, ki je prepoznavni znak skoraj vsakega gasilskega doma.

V dvorani so predstavljeni utemeljitelji slovenskega gasilstva. Čeprav so bili člani gasilskih društev po večini Slovenci, so imeli skoraj vse vidnejše položaje v rokah Nemci, na Primorskem pa Italijani. Prvi, ki se je uprl poveljevanju v nemškem jeziku, je bil Ignacij Merhar, ki je leta 1880 v Ljubljani na veliki gasilski svečanosti svoji četi poveljeval slovensko, nekaj let pozneje pa izdal knjižico s povelji v slovenskem jeziku. Dvorano poleg starih predmetov iz polpretekle zgodovine krasi še nekaj starih gasilskih praporov, okrašenih z gasilskimi in društvenimi simboli ter napisi.

Razstavljeni so tudi izvodi gasilskega tiska v slovenskem jeziku. Njegovi začetki segajo v zadnja leta 18. stoletja, ko je požarni red ali *Postava sa volo ognja v mejstih inu tergih* na Kranjskem izšel dvojezično – v nemščini in slovenščini. Z letnico 1795 je dokument najstarejši v muzeju. Požarni redi so med drugim velevali, da mora imeti vsaka hiša na podstrešju kad vode, v kuhinji pa tla iz teptane prsti.

V kletnem prostoru in v paviljonu so razstavljene stare gasilske brizgalne, za večino muzejskih obiskovalcev najzanimivejši predmeti v muzeju. Pri gasilcih je bila v preteklosti najpogostejša štirikolesna vózna brizgalna s konjsko vprego, ki je imela na sredini med kolesi kad za vodo, nad katero je bila velika gonilna gred. Z ročnimi brizgalnami je osem krepkih mož lahko načrpalo tudi do 300 litrov vode na minuto, vodni curek pa je segel nekaj metrov visoko.

Najstarejša med razstavljenimi brizgalnami z letnico 1836 je iz Grahovega pri Cerknici. Ni imela cevi, vodo pa so v veliko kad vlivali z vedri. Zanimiva je tudi parna brizgalna iz Žalca, izdelana leta 1908 v dunajski tovarni Kernreuter. Vsekakor pa je posebnost v gasilski tehniki pomenil izum kombinirane brizgalne češkega proizvajalca gasilske tehnike Raimunda Augusta Smekala, ki je bila v osnovi motorna brizgalna, vendar so jo lahko poganjali tudi ročno. Ta model je pri slovenskih gasilcih požel veliko hvale.

Zmogljivost gasilskih brizgaln je bila v tistem času velik dosežek, dandanes pa so le še muzejske zanimivosti. Tako kot nočni čuvaji, ki jih vidimo le na slikah, nekdaj pa so na svojih nočnih obhodih po ulicah izklicevali ure ter budno varovali meščane in njihovo imetje pred ognjem. Če se jim

je nenavaden dim ali smrad zazdel sumljiv, so z vpitjem opozorili na nevarnost in klicali na pomoč. Na sliki nočnega čuvaja v muzeju so vpisane besede belokranjskega pesnika in pisatelja Otona Župančiča, ki pri slovenskih gasilcih veljajo še danes: »Ne boj se za pomoč, mi bdimo dan in noč!«

Petra Planinc

Belokranjski muzej

Misel, da bi Bela krajina dobila muzej, je bila živa že od leta 1910, ko je bil v Črnomlju osnovan odbor Društva za spoznavanje Bele krajine, ki naj bi pripravil vse potrebno za ustanovitev Belokranjskega muzeja. Vendar ideja takrat ni bila uresničena, niti ne leta 1933, ko je bil v Metliki pri Tujskoprometnem društvu osnovan muzejski odsek, ki naj bi znova skušal spraviti muzej v življenje. Zanj so namenili opuščeno in precej dotrajano Martinovo cerkev na robu Metlike in jo začeli obnavljati. Dobro zastavljeno delo pa je prekinila druga svetovna vojna. Šele po njej, potem ko je bilo leta 1949 v Metliki ustanovljeno Muzejsko društvo (poznejše Belokranjsko muzejsko društvo), se je zadeva spet premaknila. Odbor društva, ki mu je predsedoval profesor nižje gimnazije v Metliki Jože Dular, si je zadal nalogo, da čim prej odpre Belokranjski muzej, kar se je zgodilo 1. maja 1951. Članice in člani so intenzivno zbirali predmete in drugo gradivo ter jih dodali vsemu, kar je v Metliki že čakalo na muzejsko predstavitev. To je bilo 110 arheoloških najdb s Kučarja nad Podzemljem, ki jih je v letih od 1933 do 1936 izkopal Walter Schmid, in 12 del kiparja Alojza Gangla.

Muzej so zasnovali kot splošni pokrajinski muzej, ki je v dveh proštijških sobah obiskovalcem kazal prve zametke arheološke, kulturnozgodovinske in etnološke zbirke,

v sobi mestne hiše pa so bili razstavljeni predmeti iz narodnoosvobodilnega boja. Začetki so bili težavni, prišli pa so boljši časi, ko se je muzej preselil v metliški grad, od koder so se sčasoma izselile druge ustanove in zasebne stranke. V njem so leto za letom obnavljali prostore za razstave, depoje, arhiv in knjižnico. Razstave so bile na ogled tudi v Spominski hiši Otona Župančiča v Vinici, Muzejski hiši v Semiču in Galeriji Kambič v Metliki. Prelomnico v razvoju muzeja pa je predstavljala celovita prenova metliškega gradu, ki se je začela leta 1999. Grad je z novo streho dobil veliko in uporabno podstrešje, kar je za muzej pomenilo, da bo lahko rešil vsaj del prostorske stiske. Žal se dela v prihodnjih letih niso nadaljevala, kar posledično pomeni, da muzej ne more uresničiti vseh zastavljenih ciljev, med katerimi je nujna postavitev dvigala. Kulturna dediščina mora biti namreč dostopna vsem ljudem, tudi gibalno oviranim obiskovalcem.

Belokranjski muzej skrbi za premično kulturno dediščino Bele krajine. Vlada Republike Slovenije mu je podelila pooblastilo za opravljanje državne javne službe muzejev za področja arheologije, etnologije, zgodovine in likovne umetnosti na območju Bele krajine oziroma treh belokranjskih občin: Metlike, Črnomlja in Semiča. Muzej je vez med preteklostjo in sedanjostjo zlasti v izobraževalnih procesih, ko s stalnimi in občasnimi razstavami, založniško dejavnostjo ter pedagoškimi, andragoškimi in popularizacijskimi programi prispeva k utrjevanju narodne zavesti in regionalne identitete. Njegova skrb za dediščino je v obmejni pokrajini še toliko pomembnejša.

Belokranjski muzej se je razvil v ugledno kulturno ustanovo, edino te vrste v Beli krajini. Da je vreden zaupanja, dokazujejo številne, tudi zelo dragocene donacije, ki jih je bilo v preteklem desetletju res veliko. Muzej je vse bolj prepoznaven po svojih razstavah, občasnih in stalnih, ki jih spremljajo katalogi in bogat dodatni program. V lastni muzejski knjižni zbirki Belokranjska dediščina je do zdaj izdal devet publikacij, v zbirki Belokranjski muzej za mlade pa osem.

Zbiralna politika Belokranjskega muzeja temelji na poreklu ali kakršni koli drugi povezavi predmetov in arhivskega gradiva z Belo krajino, ki je posebna tako v geografskem, naravoslovnem kot etničnem, kulturološkem in zgodovinskem pogledu. Belokranjski muzej je v sedemdesetih letih svojega obstoja zbral in dokumentiral 22.000 predmetov, 35.000 fotografij, približno 70.000 kosov arhivskega gradiva in 11.000 enot knjižničnega gradiva. Ima 12 stalnih razstav na štirih lokacijah, ki so bile večkrat prenovljene, dopolnjene in posodobljene. Pripravil je več kot 350 občnih razstav ter približno 500 različnih pedagoških in andragoških programov. Obiskalo ga je poldrugi milijon obiskovalcev iz Slovenije in številnih držav po svetu. Njihove vtise so zaposleni vedno prebirali s spoštovanjem, saj so jim bili navdih za še boljše nadaljnje delo.

Vizija Belokranjskega muzeja temelji na profesionalnem in strokovnem delu z jasno opredeljenimi cilji, ki vključujejo drzne ideje, ambiciozne načrte in ustvarjalni nemir, saj brez tega ni razvoja. S skrbnim beleženjem in zanimivo predstavitvijo bogate dediščine želi muzej

vzbujati spoštovanje do tega kulturno pestrega in zgodovinsko pomembnega prostora.

Razvojni potencial Bele krajine se gotovo kaže v kulturnem turizmu. Pri poudarjanju vrednot, ki jih je najti v prepoznavni nepremični, premični in nesnovni dediščini, je vloga Belokranjskega muzeja ključna in se je ne sme spregledati.

Čeprav je muzej že postal središče, ki s svojimi informacijami pomaga oblikovati kritično razmišljanje o preteklosti in sedanjosti tako pri strokovnjakih kot tudi pri šolajoči se mladini in drugih vedoželjnih obiskovalcih, si nenehno postavlja nove izzive, širi svoje zbirke in spremljevalni program ter ostaja nosilec muzejske dejavnosti v Beli krajini.

Andreja Brancelj Bednaršek

ZVOKI

Belokranjski govori

Hoj, bomo se ja i ti po domače pomenli!

Krajevni govori na območju Bele krajine spadajo v eno izmed dveh belokranjskih narečij, to sta severno- in južnobelokranjsko narečje; obe narečji pa sta del dolenske narečne skupine. Omenjeno delitev, ki je veljavna še danes, in značilnosti belokranjskih govorov je predstavil Tine Logar v študiji *Belokranjski govori* (1958), objavljeni v *Slavistični reviji* in knjigi *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Pred Logarjem je belokranjske govore sistematično opisal že Fran Ramovš v delu *Dialekti* (1935); delil jih je na: šokarski govor (fara Semič z okolico vse do Črnomlja), osrednji belokranjski govor (področje Črnomlja, Dragatuša, Starega trga, Gribelj, Podzemlja, Metlike) in južni ali privrški govor (ob reki Kolpi od Vinice čez Preloko do Adlešičev). Meje med obema belokranjskima narečjema ni lahko točno določiti, poteka pa nekako po sredini območja Bele krajine (severnobelokranjsko narečje obsega Semič z okolico, Črnomelj z okolico in Metliko z okolico ter sega približno do črte Jelševnik–Krasinec; govori južneje od omenjene črte spadajo k južnobelokranjskemu narečju). Razlika med narečjema je predvsem v večjem vplivu hrvaškega jezika na govore južnobelokranjskega narečja, ponekod se je kot posledica turških vpadov v 15. in 16. stoletju, umikanja avtohtonih

prebivalcev prosti severu, prihoda Uskokov, priseljencev iz Like, Bosne in Dalmacije oblikovala mešanica slovenskih, hrvaških in srbskih govorov. Kaj pa je kljub vsem razlikam med govori, ki jih je mogoče zaznati znotraj najmanjših glasoslovnih pa vse do leksikalnih posebnosti, takega, da se Belokranjci med seboj hitro prepoznamo?

Če se sprehodimo skozi najvidnejše lastnosti, ki jih zaznamo v večini govorov obeh belokranjskih narečij in ki belokranjske govore razlikujejo od ostalih narečij, hitro ugotovimo, po čem se prepozna Belokranjca, ko ta začne govoriti. Na ravni glasoslovja je v zvezi z belokranjskimi govori treba omeniti ohranjen trdi l, ki ga bolj ali manj izrazito govorijo govorci obeh belokranjskih narečij (trdi l se v severnobelokranjskih govorih počasi mehča, medtem ko je v južnobelokranjskih govorih lahko še zelo izrazit in je marsikje ohranjen tudi v izgovoru pred soglasniki ter v izglasju oz. na koncu besede), npr. *maló, séló, lahko, bił, polđan*. Poseben je tudi izgovor glasu v pred nezvenečimi nezvočniki ali v izglasju, kjer se izgovarja kot f, npr. *fčeraį* za včeraį, *fsi* za vsi, *sif* za siv. Samoglasniški sistem belokranjskih govorov vsebuje tako enoglasnike kot dvoglasnike (npr. dvoglasnik, ki se je razvil iz jata (ě) – nekdanjega praslovanskega glasu – in se izgovarja kot ej: *leįto* za leto, *deįte* za dete). To nakazuje na večjo podobnost z ostalimi narečji dolenske narečne skupine. Naglas belokranjskih govorov je dinamični, ne pozna tonemskih opozicij, naglašeni samoglasniki pa so lahko dolgi ali kratki. Najbolj opazne so posebnosti v mestu naglasa. V belokranjskih govorih lahko pogosto zaznamo težnjo po naglasnih umikih proti začetku besede, z zadnjega na

predzadnji zlog (npr. *zláto* za *zlató*, *mêso* za *mesó*, *láhko* za *lahkó*, *lépo* za *lepó*), kar belokranjske govore dela posebne. Ravno mesto naglasa je tisto, po čemer se belokranjski narečji najbolj izrazito ločita od sosednjega dolenskega narečja. Mesto naglasa je tudi razlog, da belokranjski govori v ušesih govorcev drugih narečij velikokrat zvenijo podobni hrvaščini ali ostalim južnoslovanskim jezikom.

Belokranjski govori za razliko od knjižne slovenščine nimajo ohranjenih dvojskih oblik v nobenem spolu, npr. *dva fanti so šli* namesto *dva fanta sta šla*, *dve hiše stojijo* namesto *dve hiši stojita*, *dva oblaki so na nebu* namesto *dva oblaka sta na nebu*. V omenjenih govorih je mogoče opaziti veliko narečne leksike in prevzetih besed, na kar vpliva predvsem bližina hrvaških govorov (npr. *cura* za *dekle*, *jako* za *zelo*), v njih pa zasledimo tudi precej germanizmov (npr. *fruštik* za *zajtrk*, *žegen* za *blagoslov*). Ti so pogostejši v govorih večjih belokranjskih krajev. Nekateri izmed prvih, najopaznejših znakov, ob katerih lahko posumimo, da gre za govor enega od belokranjskih narečij, so med drugim še: uporaba členka *da* namesto (v ostalih narečjih običajnejšega) *ja*, glagola *čuti* namesto *slišati*, glagola *znati* namesto *vedeti*, velelnika *hoj* namesto velelnika glagola *iti* (pridi), osebnega zaimka *ja* namesto *jaz* idr.

Belokranjska narečja postajajo vedno bolj priljubljena, ko govorimo o jeziku umetniškega ustvarjanja. Vedno bolj pogoste so polne dvorane in navdušenje gledalcev ob uprizoritvah gledaliških iger v narečnem govoru, nekateri mladi belokranjski glasbeniki uporabljajo narečje pri pisanju in petju pesmi, narečje se ohranja v ljudskih pesmih

pri izvajanju folklornega obredja ipd. Da zanimanje za govore obeh belokranjskih narečij in njihovo ohranjanje ostaja oz. narašča, dokazuje vse večja prisotnost narečij tudi v medijskem življenju (od lokalnih časopisov, pisanih izključno v narečju, radijskih oddaj v narečju do pojavljanja narečij na družbenih omrežjih in še bi lahko naštevati). Vse naštetu lahko vzamemo kot lepo popotnico za spodbujanje zanimanja za belokranjske govore. Zdi se, da so belokranjski govori kljub svojemu spreminjanju sestavni del identitete govorcev, da predstavljajo njihovo čustveno vez z vsem domačim in so navsezadnje predmet raziskovanja in zanimanja tudi pri mlajših generacijah. Tako kot se vrti belokranjsko kôlo, naj se še naprej ponosno obračajo belokranjske besede – tako doma kot na »tujem«.

Katarina Špringer

Uskoški govori

Prebivalci pravoslavnih vasi v Beli krajini so ob veri in običajih skozi stoletja ohranjali tudi svoj jezik. Uskoški govori po svojih značilnostih spadajo v ijekavsko vzhodnohercegovaško narečje.

Na ohranjanje jezika je pozitivno vplival pouk v srbohrvaščini. V Beli krajini so šole le v srbohrvaškem jeziku obstajale vse do leta 1954 v Bojancih, oziroma do leta 1958 v Marindolu, tako da je današnja najstarejša generacija prebivalcev teh vasi obiskovala pouk v srbohrvaščini. Učitelji so večinoma prihajali iz Srbije, otroke pa so poučevali v ekavščini in cirilici. Od leta 1954 oziroma 1958 je pouk potekal v slovenščini, ker pa se je število učencev iz leta v leto zmanjševalo, so čez nekaj časa osnovne šole v teh vaseh ukinili. Učenci iz Bojancev danes obiskujejo osnovno šolo v Vinici, tisti iz Marindola, Miličev in Paunovičev pa v Adlešičih.

Za uskoška narečja je značilen močan vpliv sosednjih slovenskih govorov. To so opazili vsi raziskovalci, ki so se v obdobju po drugi svetovni vojni ukvarjali z belokranjsko pravoslavno skupnostjo. Etnolog Milenko Filipović v študiji iz leta 1970 navaja, da je »vpliv slovenščine mogoče opaziti v pogovoru z marsikaterim bojansko-marindolskim Srbom«, Marinka Dražumerič konec osemdesetih let 20. stoletja pa, da Srbi v Beli krajini »vedno bolj uporabljajo tudi slovenske besede«.

Ta vpliv so iz desetletja v desetletje spodbujali izobrazba v slovenskem jeziku, mobilnost prebivalstva, mešani zakoni in osamosvojitve Republike Slovenije. Danes smo v Beli krajini priča procesu, ki ga v sociolingvistiki imenujemo zamenjava jezika. Ta se po dolgem, večstoletnem obdobju ohranjanja jezika dogaja znotraj treh generacij: medtem ko so najstarejši prebivalci pravoslavni vasi večinoma dvojezični in govorijo tako lokalno narečje kot slovenščino, pripadniki srednje generacije navadno razumejo jezik, a ga sami le redko uporabljajo, najmlajša generacija pa je praktično enojezična. Sociolingvistična situacija v tej majhni skupnosti je sicer veliko bolj zapletena od shematične predstavitve. Odlikujeta jo prisotnost in sobivanje različnih jezikovnih prvin ter visoka stopnja prilagajanja sogovorniku in konkretnim jezikovnim situacijam.

Domača govorica prebivalcev pravoslavni vasi je že dolgo časa zaznamovana s soobstojem različnih oblik in prvin več narečij. Filipović v svoji etnografski študiji navaja številne primere ekavske zamenjave praslovanskega glasu jat in poudarja, da ni mogoče »z gotovostjo trditi, kdaj gre za starejši pojav in kdaj za novejši vpliv slovenščine«. Poudarja, »da je ta govor v osnovi ijekavski, vendar s čistimi ikavskimi in ekavskimi prvinami; do pojava ekavskih oblik je mogoče prišlo pod vplivom slovenskega jezika, delno pa tudi zaradi vpliva literature v vzhodnem (ekavskem) narečju, službovanja v vojski ter bivanja v Srbiji in Vojvodini«. Tudi Marinka Dražumerič in Marko Terseglav (1987) navajata, da sta pri starejših informatorjih v srbskih vaseh Bele krajine slišala izgovor *devojka*, *djevojka* in *đevójka*.

Marinka Dražumerič prav tako opaža, da pri Srbih v Beli krajini »tudi v njihovem medsebojnem pogovoru ni železne doslednosti, mešajo jekavski in ekavski izgovor, vedno bolj uporabljajo tudi slovenske besede«.

Ko gre za jezikovno prakso Srbov v Beli krajini, je izbira med maternim in slovenskim idiomom v veliki meri odvisna od stopnje javnosti jezikovne situacije. V tistih, ki so povezane z neko obliko javne komunikacije, bodo govorci praviloma uporabljali slovenski idiom, v drugih situacijah pa bo izbira odvisna od dejavnikov, kot so starost govorca, njegov sogovorec ipd.

Prilagodljivost sogovorniku je osnovna lastnost jezikovne prakse Srbov v Beli krajini, ki so jo med obravnavanjem te skupnosti opazili tudi etnografi. Dražumerič in Terseglav (1987) navajata, da je »terensko delo pokazalo, da so današnji belokranjski Srbi izredno jezikovno prilagodljivi: z Belokranjcem govorijo v njegovem narečju, s 'Kranjcem' slovensko (pogovorni jezik z narečnimi in srbskohrvaškimi leksemi in intonacijo), s Hrvati pa hrvaško z nekaterimi odstopanji«. Dražumerič (1988) prav tako poudarja veliko jezikovno prilagodljivost Srbov v Beli krajini, to lastnost pa povezuje s tem, da je nemogoče jasno določiti, kateri pogovorni jezik prevladuje v skupnosti: »Ker danes statistike ne sprašujejo več po pogovornem jeziku, nimamo točnih podatkov o tem, za kateri jezik bi se odločili Srbi v Beli krajini, saj so jezikovno izredno prilagodljivi; če se le morejo, se prilagodijo jeziku, v katerem govori obiskovalec.«

Danes je izbira narečja najpogosteje odvisna od sogovorcev zlasti pri starejših govorcih, ki uporabljajo slovenščino

kot idiom večine v komunikaciji z ljudmi, ki ne pripadajo njihovi etnolingvistični skupnosti, v drugih situacijah pa uporabljajo domače narečje. Govorci, pri katerih je proces zamenjave jezika v bolj razviti fazi, torej pripadniki srednje generacije, uporabljajo oba jezika v različnih jezikovnih situacijah znotraj skupnosti. Kljub temu soobstoje različnih jezikovnih prvin, jezikovna prilagodljivost in sočasna pripadnost različnim jezikovnim skupnostim še vedno zaznamujejo jezikovne in kulturne prakse prebivalcev pravoslavnih vasi v Beli krajini.

Tanja Petrović

Uskoška glasbena dediščina

V 16. stoletju so balkanski prebežniki pred Turki dosegli tudi naše kraje. Naselili so se od nekdanjega kranjskega Žumberka preko južne Bele krajine ob Kolpi vse do Kostela. Tam so se ustalili predvsem katoliški begunci iz dalmatinske Cetinske krajine, ob Kolpi (Bojanci, Marindol, Paunoviči) in v Žumberku pa pravoslavni rodovi iz Črne gore in Srbije. Zgodovinopisje je vse te prebežnike poimenovalo s skupnim imenom Uskoki. Od naselitve do danes se je njihova kulturološka slika spreminjala, saj je sprejemala vplive drugih kultur in narodov (Hrvatov in Slovencev). Nekaj stare dediščine iz časov pred naselitvijo so ohranili le belokranjski pravoslavci, kar velja tudi za njihovo glasbeno izročilo. Kakšno je bilo to, je v manjši meri omenjeno pri Valvasorju, podrobneje pa smo ga začeli spoznavati šele konec 19. in v 20. stoletju. Zbiralce ljudskih pesmi so v preteklosti zanimala le besedila, morda zato, ker za glasbene zapise niso bili usposobljeni, morda se jim niso zdeli tako pomembni kot jezik. Nova etnomuzikološka spoznanja pa kažejo, da etnično identiteto velikokrat še bolje pokaže ljudska glasba in vse njene, tudi malenkostne posebnosti. Te se ne izgubijo, tudi če gre za asimilacijo neke etnije

v drugo. Kvantifikacija glasbenih pojavov je natančnejša kot pri drugih družbeno-kulturoloških pojavih. V Liki in v Beli krajini lahko Hrvatje in Srbi pojejo enako pesem, pri kateri so vsebina, slog in jezik enaki, prav tako osnovna melodija. A prav samosvoj glasbeni slog oziroma melodični »jezik« takoj razkrije, ali je pevec Hrvat, Srb ali Slovenec. V Beli krajini, kjer so Slovenci v svoj pevski repertoar sprejeli veliko hrvaških in srbskih pesmi z melodijami vred, se glasbena govorica podreja slovenskemu melosu in etnomuzikološkemu »ugnezdenim jedrom«. Tudi belokranjski Srbi in Črnogorci pojejo slovenske pesmi, a način petja in nekatere glasbene značilnosti izdajajo srbsko-črnogorski slog ljudske vokalne glasbe. In kakšna je? Stanko Vurnik jo je posrečeno primerjal z uskoško materialno kulturo oziroma z vezeninami, pri katerih so vzorci, tako kot drugod po Balkanu, usmerjeni v geometrične like – v abstrakcijo, slovenske vezenine pa so polne naturalističnih podrobnosti. Vurnik je to prenesel na uskoško glasbeno tradicijo, ki jo sestavlja manjše število tonov in ožji obseg (kvarta, kvinta) kot slovensko (zlasti gorenjsko) ljudsko glasbo, ki lahko seže do none ali decime. To slovenskim ljudskim pevcem omogoča vrsto melodičnih efektov, medtem ko uskoška glasba zaradi ozkega obsega ne more ustvariti tolikšnega števila zvočnih podob. Povprečnemu Slovencu se zato zdita uskoška in balkanska ljudska vokalna glasba monotoni. A prav taka elementarna glasbena izkušnja je bila v bolj oddaljeni preteklosti znana vsem evropskim narodom. Uskoška ljudska glasba, zlasti vokalna, teži h geometrijskemu konceptu,

v ritmu pa k izometriji z manjšim številom ritmičnih shem in modelov. Ima največ dvojne ritmične vrednosti. Belokranjski pravoslavci, ki so bili vse do petdesetih let prejšnjega stoletja tesno povezani s Srbi v Liki, so tak glasbeni model ohranjali, hkrati pa so ga dopolnjevali z modeli svojih nepravoslavnih sosedov in z glasbenimi elementi bolj oddaljenih pokrajin, od Črne gore in Bosne do Istre.

Ljudska instrumentalna glasba Bele krajine je na splošno enaka kot drugod po Sloveniji, uskoška glasbena dediščina pa temelji na vokalni glasbi. Zaradi bližine Hrvaške in uskoške naselitve v Beli krajini se pojavljajo nekatera druga glasbila in drugačna plesna glasba kot drugod po Sloveniji. Izvajalci so bili hrvaški godci – violinisti ali piskači na diple (piščali dvojnice). Piskači so največkrat spremljali kresnice na koledniških obhodi. Instrumentalno ljudsko glasbo južne Bele krajine radi povezujemo s tamburicami. Te so v Belo krajino prišle s hrvaškimi tamburaši, ki so igrali za ples. V začetku 20. stoletja so prek kulturnih društev tamburice postale zanimive tudi za slovenske godce. Izjemo so znova predstavljali belokranjski pravoslavni kraji, kjer so svoje plesne in kola spremljali s petjem ali z doma narejenimi in kupljenimi glasbami (piščali, gudalo, orglice). Ob zvokih harmonike so pravoslavci plesali le redko, ker harmonikarji (ti so bili večinoma Slovenci) v svojem repertoarju niso imeli ustrezne glasbe in ritmov, na katere bi lahko plesali kolo, pri drugih plesih pa so plesali po zvokih hrvaških tamburašev. Sicer pa je ob uskoških plesih prevladovalo petje. Še do nedavnega so v Bojancih in v Marindolu plesali ob pesmih

različnih zvrsti (od pripovednih, ljubezenskih, svatovskih). Taki sta bili pesmi *Pod onom gorom zelenom* in *Čula jesam, da se dragi ženi*. Pesmi ob plesu niso bile le enoglasne, ampak tudi dvoglasne, a z manjšim tonskim obsegom in s prevladujočim dvoglasjem v tercah.

Za razliko od slovenskega ljudskega petja je pri belokranjskih Srbih vodilni napev najpogostejše v tenorju ali altu, drugi pevci spremljajo pesem oktavo nižje. Pojavlja se tudi t. i. »petje na bas«, kar je značilno predvsem za Bosno. Današnji potomci belokranjskih uskokov pojejo od drugod prinesene pesmi enkrat na bas, drugič prek kvintnega zaključka. Temu načinu Bojančani pravijo »naša melodija«, torej tista, ki nekoliko odstopa od dinarske tradicije. Po načinu petja se belokranjski pravoslavci najbolj približujejo Ličanom. Vse do začetka 20. stoletja so belokranjski Srbi peli enoglasno, potem pa so slovenski in hrvaški vplivi to starejšo plast prekrili. Tako usodo je doživel tudi recitativ, ki je utonil v pozabo ob koncu 19. stoletja.

Med elemente južnoslovanske glasbene dediščine spada »ojkanje«, ko pevec na začetku ali na koncu verza poje zlog *oj* na daljšo glasbeno frazo. Ojkanje je bilo v Bojancih živo do začetka 20. stoletja, le v Marindolu se je ohranilo vse do srede stoletja. Tu so bile »ojkačke« pesmi tudi najpogostejše, prinašali pa so jih fantje, ki so v kraljevini Jugoslaviji služili vojaški rok v Bosni.

V uskoško pesemsko dediščino spadajo še naricalke ali tužbalice, kot jim pravijo v Bojancih, kajti drugod po Beli krajini so ob pokojniku bugarili ali divanili. Za tužbalice

je značilen melizmatični način petja. Ta je bil z nekaterimi pesmimi, npr. *Bolestan sam već odavna*, prinesen iz Bosne. Vendar melizmatičnost srečamo tudi pri plesnih pesmih, ki so lahko, kot rečeno, ljubezenske ali pripovedne. Mednje spadata priljubljeni pesmi Bojančanov *Golubice bela što si nevesela* in *Lala moja*, za kateri je značilno zateglo petje ponavljajoče enovrstične kitice. Ob tem je treba opomniti, da gre za t. i. bečarec – za kratko enokitično pesem v deseterskem distihu. Bečarec je novejša oblika z najrazličnejšimi vsebinami – erotičnimi, seksualnimi in šaljivimi. Nastali so v podeželskem okolju Vojvodine in se hitro širili po Balkanu, tudi v urbano kulturo in subkulturo. Pevci so tu in tam te kratke, tudi improvizatorične pesmi ce povezovali v večje enote, kar je opaziti tudi pri belokranjskih Srbih, ki so pri nas edini peli in ohranjali to pevsko in pesemsko zvrst. Slovenci je ne poznamo, saj smo za obplesne pesmi in šaljive namige uporabljali kratke poskočnice. Te so prav tako vsebinsko raznovrstne kot bečarci, a z drugačno metrično in ritmično strukturo. Tako poskočnici kot bečarcu kratka oblika omogoča hitro odzivanje in improvizacijo ter vključevanje lokalnih ljudi in dogodkov v pesem. Bečarci zato nimajo pravih vsebinskih variant, saj je vsaka različica nova stvaritev z novo lokalno »bodico«, novim dogodkom in obešenjaškim humorjem. Belokranjskim bečarcem težko najdemo ustreznice drugod po Balkanu. V njih prevladuje ljubezenska vsebina brez poglobljenosti ali pretirane čustvenosti. Ta je lahko celo predmet posmeha. Gre za kratke zabavljice za poslušalce in naslovljence.

Uskoške glasbene dediščine Bele krajine pa niso zaznamovali le bosanski vplivi, ampak tudi katoliški pribe-
gi. Ti so prinesli svojo glasbeno govorico in jo skozi stole-
tja dopolnjevali s pevskimi načini različnih hrvaških po-
krajnin. Značilno, nekoliko zategnjeno petje z možnostjo
prehajanja v recitativ je kostelsko d(i)jačenje, podobno
litanijskemu petju. V Gorski kotar in na Kostelsko so ga
prinesli Uskoki iz dalmatinske Cetinske krajine. Iz kar-
lovške okolice so se v novejšem času v Beli krajini udoma-
čile pesmi s tipično kvarnersko-istrsko melodiko. Znači-
len primer istrskega petja je pesem *Široko more i Dunaj*,
ki se je razširila tudi v slovenskih belokranjskih krajih.
Pesem ima refren *nina-ni-nena*, ki je značilen za hrvaško
Primorje in Istro. Belokranjci so pesem prevzeli od Hrva-
tov, ti pa melodijo najverjetneje od Italijanov. Iz kvarner-
skega okolja je tudi novejša pesem *Vrbniče nad moru*.

Ljudska glasbena dediščina Uskokov ni enotna, tako
kot tudi ne jezik, saj se križajo in prekrivajo različne kul-
turne in časovne plasti, ki so se ves čas spreminjale. Bolj
enotno in starejšo glasbeno podobo kaže dediščina belo-
kranjskih pravoslavcev, a so tudi vanjo, sicer počasneje,
pronicali vplivi hrvaške in slovenske ljudske glasbe. Ta da-
nes prevladuje, če se seveda ne izgublja tudi sama. Način
življenja v 20. stoletju je močno vplival na izgubljanje
ljudske kulture in glasbene dediščine. V Beli krajini smo
priča zanimivemu pojavu – uskoško glasbeno in plesno
dediščino ohranjajo slovenski kraji, predvsem pa folklor-
ne skupine, tako belokranjske kot tudi druge po vsej
Sloveniji. Pri tem slovenski ljudski glasbeniki in folklorne

skupine v uskoško dediščino vnašajo svoja »ugnezdena jedra« oziroma svoj način glasbenega izražanja. Do osemdesetih let prejšnjega stoletja so bile zelo dejavne neformalne glasbene skupine srbskih naselij, zlasti v Bojancih, kjer jih združeval, usmerjal in vodil Zdravko Vukčević. Prav on si je najbolj prizadeval za preživetje uskoške glasbene dediščine. Iz nje je živel in jo s svojimi sovaščani in z Marindolci ohranjal vse do 21. stoletja.

Marko Terseglav

Partizanski pevski zbor

Vas Planina ob vznožju danes priljubljene izletniške točke Mirna gora v gozdovih Kočevskega roga je bila med drugo svetovno vojno pomembno prizorišče partizanskega gibanja. V vasi so še pred italijanskim požigom delovale bolnišnica, mizarska in tesarska delavnica ter kmetija za oskrbo partizanskih enot. Po kapitulaciji Italije, ko je Bela krajina postala osvobojeno ozemlje, pa vse do konca druge svetovne vojne je v njej deloval tudi rekonvalescentni oddelek osrednje slovenske partizanske bolnišnice, kjer so se rehabilitirali predvsem vojni invalidi. Te okoliščine in spodbuda Propagandnega oddelka Generalštaba narodnoosvobodilne vojske in Partizanskega odreda Slovenije so omogočale, da se je v vasi oblikoval (sprva poimenovani) Invalidski pevski zbor, v katerem je 17 vojakov prepevalo predvsem zborovske uglasbitve ljudskih, partizanskih, borbenih in revolucionarnih pesmi. Namen zbora pa ni bil le, da bi ranjeni pevci sebi in drugim vojakom v bolnišnici prepevali v kratek čas, temveč da bi pesmi in petje predstavili ostalim soborcem proti okupatorju. Čeprav člani pevskega zbora telesno niso mogli več sodelovati v odporniškem gibanju, so z zborovsko pesmijo sodelovali v moralnem, kulturnem in propagandnem boju, o čemer priča tudi njihov neuradni naziv – pojoča četa. Pod vodstvom prvega zborovodje Karola Pahorja so že mesec po ustanovitvi zapeli deset pesmi na

svečanosti ob obletnici smrti Toneta Tomšiča v Semiču. Sledilo je več nastopov, s katerimi so bodrili tovariše v vojnih bolnišnicah, prepevali so na mitingih in drugih prireditvah na osvobojenem ozemlju, že leta 1944 so se predstavili na radijskih valovih Radia Osvobodilne fronte iz Črnomlja, naslednje leto gostovali v Italiji in na Hrvaškem, ob koncu vojne pa zapeli tudi v osvobodjeni Ljubljani.

Čeprav je zbor nastal na ozemlju Bele krajine, so bili njegovi prvi člani zaradi vojnih okoliščin pevci iz različnih krajev po Sloveniji. Tako so se po letu 1945 po krajšem premoru pevci občasno srečevali na večjih proslavah in zborovanjih in skupaj nastopali. Leta 1947 pa je zbor na pobudo skladateljev Pavla Šivica in Janeza Kuharja znova uradno zaživel. Zbor se je preimenoval v Partizanski invalidski pevski zbor in pozneje, leta 1972, v Partizanski pevski zbor, sedež njegovega delovanja pa se je preselil v Ljubljano.

Partizanski pevski zbor je ohranil zasnovo, ki jo je izoblikoval ob ustanovitvi in se je skozi desetletja predstavljal kot moški pevski zbor, ki v štiriglasju poustvarja širok repertoar uporniških, borbenih, revolucionarnih in delavskih pesmi, pri čemer je v ospredju partizanska tematika. Partizanska pesem se je porodila v medvojnem času; najprej so njeni pevci na znane melodije slovenskih, hrvaških, španskih ali ruskih ljudskih, delavskih in borbenih pesmi prilagajali besedila, nato pa je izhajala iz osebnega skladateljskega in pesniškega občutenja vojnih dogodkov in kolektivnega boja proti okupatorju (po besedah Franca Križnarja je med drugo svetovno vojno 50 skladateljev partizanov ustvarilo več kot 300 zborovskih skladb). Po vojni je partizanska

pesem besedilno obravnavala družbeno angažirane tematike, postala je del državniške kulture, uradnih dogodkov, slovesnosti in komemoracij. Mnogi ustvarjalci partizanske pesmi so bili tudi sami zborovodje Partizanskega pevskega zbora. Skozi desetletja so zbor vodili priznani slovenski glasbeniki, skladatelji, muzikologi in dirigenti, od Karola Pahorja, Pavla Šivica, Radovana Gobca, Mira Kokola, Milivoja Šurbka, Cirila Svetka, Petra Škrjanca in Franca Gornika, ki je zbor prevzel po osamosvojitvi Slovenije, od leta 2017 pa ga vodi Iztok Kocen.

Partizanski pevski zbor se je po osamosvojitvi Slovenije nekoliko v ozadju predstavljal z zborovsko pesmijo, družbeno in politična situacija predvsem zadnjega desetletja pa jim je, po besedah nekaterih članov zbora, vrnila prepoznavnost, na njihove koncerte pa prihaja tudi mlajše občinstvo. Partizanske ter druge borbene in revolucionarne pesmi so v današnjem času namreč znova postale aktualne. Ne le, da so del glasbenega repertoarja številnih pevskih zborov in programov prireditev, temveč so njihove zborovske in ljudske interpretacije izraz potrebe po obuditvi nekaterih socialističnih idej in vrednot, kot so morala, etika, boj za človekove pravice in solidarnost, ali pa se z njihovim prepevanjem v javnih prostorih izraža upor proti razpadu teh vrednot.

Mojca Kovačič

Tamburica

Prvi najdeni zapisi o delovanju tamburašev na naših tleh govorijo, da so avgusta 1890 v Trstu igrali na veselici, ki jo je prirejalo pevsko društvo Hajdrih na Proseku. Navdušenje za tamburaštvo so v Slovenijo prinesli hrvaški tamburaški zbori s svojimi nastopi.

Prva tamburaška skupina v Beli krajini naj bi bila oblikovana v Predgradu leta 1905 pod vodstvom mizarja Mikuliča, ki je bil menda iz Hrvaške. V skupini naj bi igrali vaški obrtniki in revnejši prebivalci, pozneje pa tudi nekateri kmečki fantje. Igrali so predvsem domače napeve, glasbila pa je izdeloval vodja. Sicer plakat za koncert metliških tamburašev iz leta 1893 priča, da se je tamburaštvo v Beli krajini začelo prav takrat. Iz leta 1911 so znani tudi tamburaši iz Sinjega Vrha in ženski tamburaški zbor iz Črnomlja. O tem je znana anekdota z nastopa v Semiču, na katerem so ljudje zbor obmetavali z jabolki, ni pa točno znano, ali je bilo negodovanje posledica slabega igranja ali prekratkega repertoarja.

Najbolj se je tamburaštvo razširilo po prvi svetovni vojni in se ohranilo v približno enakem obsegu do druge svetovne vojne. Pred drugo svetovno vojno so tamburaši delovali predvsem samostojno, po njej pa pretežno v okviru folklornih skupin. V šestdesetih letih 20. stoletja je imel največ zaslug za napredek tamburaštva pri nas Silvester Mihelčič

starejši, ki je vodil tamburaške skupine v Metliki in Črnomlju. Vzporedno so delovali tamburaši iz Sodevcev in Dragatuša.

Do šestdesetih let se je pri nas uporabljal predvsem Farkašev sistem igranja na tamburice. Ta je najstarejši in najbolj omejen, tako tonsko kot tudi tehnično. V šestdesetih letih so na Osnovni šoli Metlika pod vodstvom Silvestra Mihelčiča starejšega začeli uporabljati Jankovičev sistem, ki je uglašen v kvintah. V osemdesetih letih sta Osnovna šola Mirana Jarca Črnomelj in Folklorna skupina Ivan Navratil iz Metlike kupili glasbila v sremskem sistemu, tako da danes v Beli krajini tamburaši večinoma igrajo po tem sistemu, izjema so le Sodevski tamburaši in tamburaši Folklorne skupine Ivan Račič iz Adlešičev, ki igrajo na Farkašev sistem. Od devetdesetih let je instrumentarij na splošno zelo kakovosten. Trenutno je v Beli krajini 13 skupin in orkestrov, ki delujejo samostojno ali pa v okviru folklornih skupin.

Prva omemba tamburašev v Dragatušu sega v leto 1923, ko je takratni župnik Novak v župnijski kroniki ob zlati poroki dveh faranov omenjal, da so na obletnici igrali tudi tamburaši. Pred drugo svetovno vojno so v Dragatušu in okolici delovali še tamburaši iz Nerajca. Tamburice zanje je s seboj prinesel župnik Omahna iz Osilnice, ki je zaslužen tudi za predvojni kulturni razvoj v kraju. Med drugo svetovno vojno in kmalu po njej je delovanje tamburašev zamrlo. Nekateri tamburaši so umrli in tudi za glasbili se je izgubila vsaka sled. Lahko so se res izgubila ali uničila, morda pa so jih ljudje enostavno zadržali zase, ne da bi za to kdo vedel. V petdesetih letih se je v kraju s pomočjo družine Cestnik

zopet razvila kultura, saj sta tam delovala pevski zbor in igralska skupina. Proti koncu petdesetih let so v Dragatušu ustanovili folklorno skupino. Ker so potrebovali glasbila, so zanje zaprosili rudnik Kanižarica, da jim jih posodi. Ker glasbil najprej nekaj časa niso uporabljali, je to vzbudilo zanimanje rudnika, ki je prosil, naj jih v primeru neuporabe vrnejo. Od takrat tamburaši v Dragatušu delujejo neprenehoma. Sprva so več let delovali v okviru Folklorne skupine Dragatuš, imeli pa so tudi samostojne nastope. Šele leta 1995 se je pojavila prva samostojna tamburaška zasedba z imenom Tamburaška skupina Vodomec in pozneje leta 1997 Tamburaški orkester Dobreč.

Začetki Tamburaškega orkestra Dobreč segajo v leto 1993, ko je na Osnovni šoli komandanta Staneta v Dragatušu začel delovati tamburaški krožek. Najprej ga je vodil Dušan Šuštar, po mesecu dni pa ga je prevzel Anton Grahek. Orkester je dobil ime po izviru potoka Dobreč, ki se nahaja v najtišji dragi sveta, kakor jo je poimenoval belokranjski pesnik Oton Župančič. Grahek je orkester vodil šestnajst let, leta 2013 pa je vodenje prevzel Gregor Zagorc, diplomirani komponist in dirigent. Orkester odlikujejo odlična dinamika, melodičnost in usklajenost, veliko vlogo pa ima tudi njegov samosvoj zvok, nad katerim je občinstvo vedno znova očarano.

Orkester ne le prispeva k ohranjanju in prepoznavnosti slovenske kulturne identitete, temveč se tudi uspešno predstavlja na mednarodnih tekmovanjih, gostovanjih, dosega različne množice, uspešno izvaja različne glasbene žanre in nenehno dokazuje, da tamburaška glasba nima meja.

V svoji zgodovini se je TO Dobreč udeležil veliko državnih in mednarodnih tekmovanj, s katerih se je vedno vračal z naslovom najboljšega tamburaškega orkestra. Avgusta 2021 je na festivalu »Tamburica fest« v Novem Sadu kot prvi tamburaški orkester iz Slovenije prejel prvo nagrado in naslov najboljšega tamburaškega orkestra na svetu.

Tamburaški orkester Dobreč je bil decembra 2019 osrednji nosilec premierne izvedbe prve tamburaške opere v zgodovini glasbe *V objemu Lahinje* skladatelja in dirigenta Gregorja Zagorca na libreto Janeza Doltarja.

Gregor Zagorc

Zborovsko petje v Beli krajini

*Pesem je most, ki različnosti spaja,
je kot studenec, ki žejo gasi,
sonce, ki gore ledene odtaja,
roža, ki naše življenje krasi.*

Te lepe besede pesnika in kulturnega delavca Nandeta Razborška so lahko vodilo vsakega pevovodje, pevca, ki hodi po poteh zborovske glasbe ali se šele podaja nanjo. Koliko lepih, spodbudnih, zdravilnih, osrečujočih občutkov nudi pesem pevcem, ki pojejo v skupinah – pevskih zborih, ki so lahko moški, ženski, mešani, otroški, mladinski ali pa so to mali pevci v otroškem vrtcu. Podobno začutijo tudi poslušalci, ki pesmi radi poslušajo in pri tem uživajo.

Belokranjski pevski zbori se radi odzovejo na povabila za nastopanje in so prisotni na različnih prireditvah, priložnostih, odrih in v prostorih, kjer z ubranim petjem radi osrečujejo in razveseljujejo vse bolj zahtevne poslušalce. Čeprav je zborovsko petje v Beli krajini predvsem ljubiteljsko, njegova kakovost raste, težnja po večji zahtevnosti izvajanja različnih pevskih zvrsti in avtorjev pa je vse bolj izrazita. Rast pevske kulture je tudi rezultat velikih

prizadevanj belokranjskih zborovodij, rednih strokovnih izobraževanj, seminarjev in strokovnih srečanj, kjer zborovodje utrjujejo že pridobljeno znanje, izmenjujejo izkušnje in se seznanjajo z novostmi na področju zborovodstva doma in v tujini.

Otroški in mladinski zbori delujejo v okviru osnovnih in glasbenih šol. Na občinskih revijah vsako leto zapoje več kot 200 mladih pevk in pevcev. Kakovost zborovskega petja v Beli krajini dokazujejo na medobčinskih in državnih revijah, kjer so večkrat nagrajeni z odličnimi ocenami.

Odrasli pevski zbori delujejo s podporo občin in vsestransko podporo Javnega sklada za kulturne dejavnosti. Z izbranimi programi so prisotni na številnih prireditvah, proslavah, srečanjih in obeležjih zgodovinskih dogodkov. Pevci se posebej veselijo nastopa ob svetovnem dnevu zborovskega petja. Že več let v decembru v črnomaljskem mestnem jedru odmevajo pesmi in ogrevajo poslušalce, ki pridejo podpret zborovodje in prisluhnit pevcem. V prijetnem druženju pevci počastijo veseli december ter prihajajoče božične in novoletne praznike.

Več pevskih zborov se ponaša z dolgo tradicijo in številnimi pohvalami, priznanji, diplomami in drugimi nagradami, ki so jih prejeli na nastopih v občini in zunaj nje, na državnih revijah, tekmovanjih in nastopih v tujini. V Črnomlju prepevata dva zbora: Lovski (moški) pevski zbor deluje že 40 let, mešani pevski zbor Samospjev pa 30 let. V Metliki poje izvrsten ženski pevski zbor Lan, ki s petjem razveseljuje poslušalce že 30 let, ženski upokojenski zbor prav tako nastopa že dolgo. V Semiču že 20 let nastopa mešani pevski

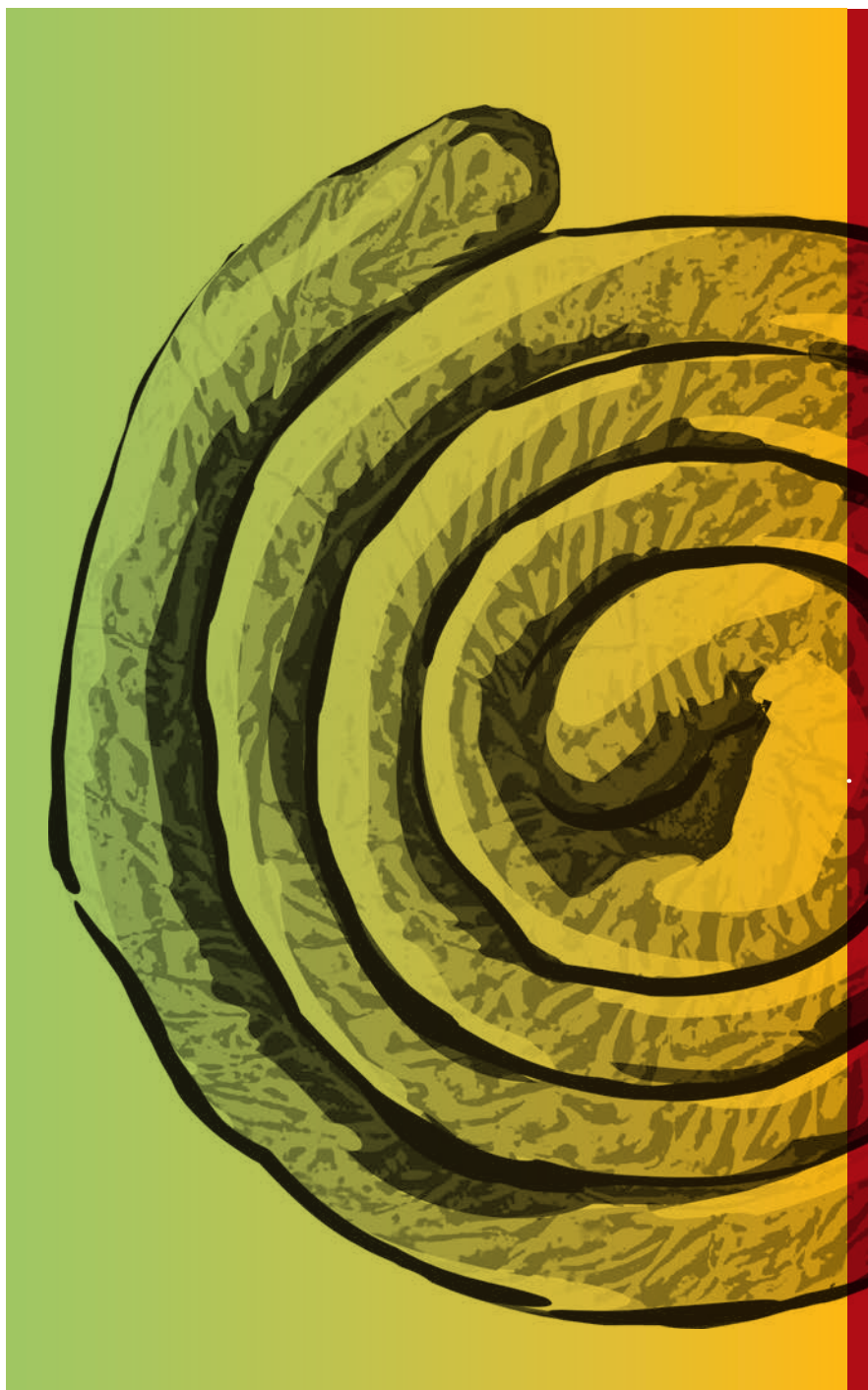
zbor društva upokojencev, dolgo tradicijo pa ima tudi moški zbor Sveti Štefan. Tudi drugi pevski zbori so dejavni in redno nastopajo, s tem pa prispevajo ohranjanju in grajenju kulture zborovskega petja v Beli krajini.

Ko pevci in zborovodja skupaj prehodijo večletna ali celo desetletna obdobja petja, se s številom nastopov in nešteto ubrano zapetimi pesmimi druženje in pozitivna energija oplemenitita v trdna in trajna prijateljstva. Pesem brez prisile povezuje stare in mlade, v človeku vzbuja zanos po lepoti, ljubezni in prijateljstvu. Petje namreč ni samo veščina odlične vokalne tehnike natančno oblikovanih glasov in razumljiva izgovorjava besedila. Večglasno petje je prelep akord čustev, vedrine, veselja in zadovoljstva, ki ga pevci vtkejo v pesmi in tako prepričajo poslušalce, da jih ti nagradijo z močnim aplavzom, kar je tudi največja nagrada za ljubiteljsko petje.

Razveseljivo je, da v Beli krajini na glasbeno področje stopajo mladi glasbeniki instrumentalisti, solisti in zborovodje, zato lahko trdim, da bodo belokranjski zbori peli še naprej ne glede na izzive, ki jih pred kulturno udejstvovanje postavljajo epidemija in ostale težave sodobnosti. Vztrajali bodo in še dolgo s pesmijo razveseljevali poslušalce in vse tiste, ki jim je zborovska pesem pri srcu.

Ani Jankovič Šober

OKUSI

Belokranjska pogača

*Vabi me k sebi
okrogla, mehka,
lepo zapečena,
dišeča belokranjska pogača.*

Ko mesim ali pečem belokranjsko pogačo, govorim ali razmišljam o njej, se mi poraja slika matere z ruto na glavi, nasmehom na ustnicah, v dolgem krilu, ki ga prekriva črn predpasnik, v visokih čevljih s pentljo vezalk na vrhu. V rokah ima pravkar pečeno, vročo, dišečo pogačo, ki jo je z loparjem potegnila iz peči. Bosonogi otroci stegujejo ročice k materi, ona jim deli koščke lepo zapečene pogače – belokranjske specialitete, danes evropsko zaščitene posebnosti Bele krajine. Zdi se mi, da je belokranjska pogača dobra, boljša in najboljša promocija Bele krajine, ki še bolj tekne, če poleg ponudimo belokranjsko črno vino. Belokranjec ni bil nikoli bogat, tudi belokranjska zemlja ni radodarna, toda mehka belokranjska duša z odprtim srcem prišleku za dobrodošlico vedno ponudi kupico domačega vina in toplo pogačo.

Pogača je v Beli krajini prisotna že stoletja, nedvomno so jo k nam prinesli Uskoki, ki so se v 15. in 16. stoletju naseljevali v naših krajih. Ta pogača je bila brez kvasa in so ji rekli trepač, dobra je bila le sveže pečena. Skozi stoletja je

prehajala iz roda v rod, obdržal se je njen namen dobrodošlice, okus pa se je spreminjal. Še vedno je bila okrogla, saj je bil lopar, s katerim so v peč polagali hlebe kruha, okrogel, dodali so ji kvas. Pravzaprav je gospodinja v mentergi pustila kepico testa, ki jo je pri naslednji peki uporabila kot kvas. Kruh so pekli po potrebi, enkrat tedensko za družino, saj je peč potrebovala kar precej drv, preden je bila pripravljena oziroma dovolj vroča za peko. V zimskem času so se greli na peči, ki je zavzemala velik del sobe, in ob njej. Domači in sosedje so ob peči modrovali, otroci na njej pa so vneto poslušali zanimive zgodbe.

Gospodinja, ki je v mentergi mesila testo za peko kruha, priprava katerega je dolgotrajnejša, je pogosto spekla še pogačo. Testo je raztegnila po loparju, narezala na kvadratke, premazala z jajcem ter posipala s soljo in kumino, pečeno so lomili po zareзах. Še zdaj je tako, da se belokranjska pogača lomi, in ne reže. Pogačo so v nasprotju s kruhom lahko jedli še toplo – spoštovanje do kruha je otrokom namreč vcepila mati, kot poje tudi pesem: *Kruh ponoči spi, so rekli mati mi ...*

Včasih, ko še niso imeli tako rodne pšenice, so pekli koruzni, ječmenov ali mešani kruh. Takrat se pogače, za katero so potrebovali belo moko, skorajda ni peklo. Zato so pogači znali reči *zaturnica*, ker je gospodinja zatrla, oškodovala hišo. Češ da je uporabila belo moko, iz katere bi z dodatki drugih mok lahko spekla velik hlebec kruha.

Belokranjci so znani vinogradniki, nekdanj ni bilo hiše, ki ne bi imela vinograda. Nekateri so bili seveda manjši, tako da je bilo vina dovolj le za domačo uporabo. Večji

vinogradniki pa so s pridelavo vina in njegovo prodajo preživljali svoje družine. Ob prihodu kupcev v zidanico sta bili na mizi vedno topla pogača in domača klobasa, h katerima se vsekakor prileže dobro vino. Prodaja, ki se ji reklo *odmera*, je ob omenjenih dobrotah uspela. Belokranjska pogača, posuta z debelo soljo in kumino, je bila vsekakor dobro zamišljena. Sol je žejala kupca, kumina pa je poskrbela, da ga ni napihovalo. Gospodar je velikokrat rekel gostu: *Jej pogačo, pogača bo popila vino*.

Pogača, ki se je iz krušne peči preselila v štedilnike na drva, pozneje pa v električne pečice in konvektorje, je spremenila svojo izvirno obliko. Ženske so jo začele peči v pekaču, ki je bil na voljo v pečici. Zareze so tekle, kakor je pač nanese, razbohotili so se različni posipi, ker domišljija ne pozna meja. V trgovinah so se pojavila različna domača in uvožena semena, ki so našla pot na pogačo poleg orehov, bučnih semen, suhe slanine, ocvirkov in še česa. Vse to je okusno in dobro, pa vendar je treba za naše potomce ohraniti tudi izvirno, tradicionalno, avtohtono belokranjsko pogačo.

Ideja o zaščiti in priznanju belokranjske pogače kot slovenske tradicionalne posebnosti se je porodila članicam Društva kmečkih žena Metlika. Zbrale so se na pobudo svetovalne službe Kmetijske zadruge, ob vinsko-kulturni prireditvi Vinska vigred pa s svojimi pecivi, kruhom in pogačo že vrsto let pripravljajo razstavo tradicionalnih jedi. V začetku delovanja društva so se članice uspešno udeleževale tudi vseslovenske razstave »Dobrote slovenskih kmetij« na Ptuju. Po večletnem sodelovanju pa je

ptujska komisija prišla v precep in ni vedela, kako opredeliti pogačo. Kruh ni, pecivo pa tudi ne, zato so se odločili, da pogače ne uvrstijo ne na razstavo ne na ocenjevanje. Članice DKŽ Metlika, ki so bile ponosne na pogačo in so verjele, da si zasluži mesto med slovenskimi dobrotami, so se odločile, da jo poskusijo zaščititi kot tradicionalno lokalno posebnost.

Sestanki v društvu, dogovarjanja z Občino Metlika, pogovori s predstavniki Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano o pomembnosti zaščite tradicionalne in avtohtone jedi so se začeli. Dela je bilo veliko, a ves trud je bil poplačan, ko je belokranjska pogača dobila oznako tradicionalnega ugleda, kar je objavljeno v *Uradnem listu RS* 49/2001 iz leta 2001. Od leta 2010 pa je belokranjska pogača z evropsko uredbo zaščitena še v okviru Evropske unije. S certifikatom je bila priznana kot hrana z zaščiteno oznako geografskega porekla. Če me spomin ne vara, je ta skromna belokranjska pogača stopila med evropsko zaščitene jedi skupaj z veliko bolj znanima prekmursko gibanico in idrijskimi žlikrofi.

Društvo kmečkih žena Metlika izvaja prikaz in delavnice peke pogače ter nadzira nove proizvajalce, sodeluje pa tudi s pooblaščen organizacijo pri letnih pregledih in nadzorih vseh proizvajalcev, ki imajo certifikat za peko belokranjske pogače. Posebna komisija v času Vinske vigredi oceni belokranjske pogače certificiranih proizvajalcev in jim podeli priznanja. Na delavnicah peke belokranjske pogače se je pod budnim očesom metliških kmečkih žena že marsikdo naučil, kako speči zaščiteno

specialiteto, ki smo jo kot posebnost belokranjske kuhinje ohranili za prihodnje rodove.

Recept za zaščiteno belokranjsko pogačo

50 dag mehke bele moke

3 dl mlačne vode

2 kavni žlički soli

20 g svežega kvasa

za premaz: 1 celo jajce

za posip: ščepec grobe soli in ščepec kumine

Kvasni nastavek:

kvas

pol žličke sladkorja

tri žličke moke

½ dl mlačne vode

Pogača, njen okus in struktura, je najbližje pečenemu kruhu. Pripravimo jo iz mehke bele moke, mlačne vode z dodatkom soli in kvasnega nastavka. Gnetemo in pustimo vzhajati tako dolgo, da postane volumen enkrat večji. Vzhajano testo mora biti gladko in mehko kakor lice mladega dekleta. Stresemo ga na pomaščen pekač, z rokami raztegemo v krog premera 30 cm, potlačimo v višini do dveh centimerov, proti robu se debelina zmanjšuje. Testo se ne sme dotikati roba pekača, saj mora biti rob pogače nižji od

njene sredine. Tako pripravljeno testo v sredini z nožem zarežemo do dna ter štiri centimetre v levo in desno naredimo še tri zareze, obrnemo in naredimo mrežo. Za posip uporabimo grobo sol in kumino, vse skupaj premažemo s stepenim jajcem. Pečemo v predhodno ogreti pečici pri 220 °C od 20 do 25 minut. Sveže pečena belokranjska pogača je svetlo rjavo zapečena, v sredini visoka od tri do štiri centimetre, ob robu od enega do dveh centimetrov. Diši po pravkar pečenem kruhu. Lomimo jo po zarezah (mreži), ki smo jih pred pečenjem naredili na površini. Površina sveže pečene pogače je kakor belokranjska ravnica, ki se postopoma dviguje nad Kolpo, ko v jutranjem soncu obsije njene steljnike, breze v njih in trtja, vse do vasic Žumberka, pripetih na obronke Gorjancev. Mehka je kakor mlada Belokranjka, ki žanje pšenico, dišeča kot cvetje trav, ki ga obletavajo čebele, dobra, kakor je priden in skrben belokranjski človek.

Alenka Mežnaršič

Belokranjska povitica

Belokranjska povitica je jed, ki jo pod okriljem projekta *Okusi Bele krajine: na sončni strani krožnika* domačini svojim gostom ponujajo v izbranih lokalnih gostilnah v naboru desetih najbolj značilnih belokranjskih jedi. Od leta 2002 do 2009 se je lahko vsaka belokranjska povitica, ki je nastala pod rokami tedaj certificiranega proizvajalca, okitila z označbo tradicionalni ugled, od leta 2013 pa je skupaj s *prosto povitico*, od katere je v nadevu nekoliko bogatejša, vpisana med stalno dopolnjujoč seznam elementov nesnovne kulturne dediščine, ki tvorijo nacionalni *Register nesnovne kulturne dediščine*.

Povético ali *potico*, kakor ji pravijo Belokranjci, štejemo med sočne praznične pogače, pa čeprav je slanega okusa. Kakor pove že njeno ime, izvira iz Bele krajine, kamor pa naj bi jo v 15. in 16. stoletju zanesli Uskoki, ko so z Balkanskega polotoka pribežali pred napadi Turkov.

Da bi bila res slastna, mora biti ta podolgovata tanka štručka pripravljena iz doma narejenega vlečenega testa. Gospodinje ga premažejo z maščobo in razžvrkljanimi jajci, dodajo domači sir ali skuto ter pregreto smetano, ki jo v teh koncih imenujejo škrlupci. Belokranjska povitica se prav v nadevu razlikuje od svoje preprostejše različice, ki ni tako sočna in bogata. Nadevano testo nato zvijejo v tanko štručko, ki jo po vrhu premažejo s stepenim jajcem ali jajčnim

rumenjakom. Polžasto zavito hrustljivo zapečejo v okroglem pekaču, pri čemer se listi testa med seboj ne smejo sprijeti. Najboljša je takoj po peki, še topla in narezana na kolarje.

Leta 2017 na slovenski poštni znamki upodobljena kulinarčna dobrota iz Bele krajine je danes širše poznana – ne samo med Belokranjci, ki jo imajo na domači mizi celo leto, kar tako vsak dan, pa tudi ob družinskih in vaških praznovanjih, – temveč tudi med gosti iz drugih krajev Slovenije in tujine, ki radi uživajo v kulinaričnem razvajanju. Tem je v paketu več lokalno poznanih jedi predstavljena in ponujena kot kulinarično-turistični izdelek, ki sooblikuje lokalno identiteto prebivalstva tega dela Slovenije.

Anja Jerin

Žitna klobasa

Za spremembo začnimo s ščepcem iskrenosti. Za žitno klobaso sem prvič slišal, ko me je urednica knjige prosila, če bi napisal besedilce o tej veliko manj znani sestri slovenske kulinarične kraljice. Najbrž je zelo napačno sklepala, da obvladam domačo klobasarsko krajino, ki ji, kot vsi dobro vemo, kraljuje kranjska klobasa – moja velika ljubezen. Lahko bi rekli, da sem bil pozvan k varanju ali celo promiskuitetnosti, česar sem se lotil brez občutka nelagodja in z velikim užitkom.

Klobasa, ta reč falične oblike in ženskega spola je namreč, kot bi potrdila vsaka resna psihoanalitična raziskava, hudo erotično bitje. A vendarle, kot pravi Freud, tudi cigara je včasih samo cigara. Zato poglejmo, kakšna je ta klobasa – žitna klobasa, ko je samo klobasa.

V osebni izkaznici žitne klobase jaglače ali mastenice se skriva tale zapis: »poltrajna dimljena klobasa«. Oblečena je v debelo črevo, namesto črevesja in drugih notranjih organov pa najdemo proseno kašo, kose prate in boljše kose svinjskega mesa. Svojim zapriseženim občudovalcem se navadno razkazuje pošteno raztegnjena (dolga je tudi do pol metra), zapeljuje jih z dimom odišavljena in razdaja se dobro skuhana. Njena oblika ni ravno falična, prej damsko izpopolnjena. Včasih so jo postregli ob večjih opravilih v vinogradu skupaj s kislim zeljem ali repo in krompirjem,

suhoparno opiše žitno klobaso spletna stran »Visit Dolenjska«, na kateri se trži tudi Bela Krajina – domnevni domicelj žitne klobase. Klic ene od mesarij, kjer življenje vdiha vajo tej meseni zapeljivki, pa nas kot vedno znova strezni, da ne gre povsem verjeti svetovnemu spletu. Prijazni mesar mi je prek telefonske žice namreč zaupal klobasarski paradoks, ki izpodbija zgornjo svetovno-spletno trditev: V klobasi so »načeloma slabši kosi mesa, ki so pa boljši«. Ta presenetljivi mesarski paradoks pomeni, da »načeloma slabši [cenejši in mastnejši] kosi«, kot so vrat, pleče, zaušnica, bolje oplemenitijo (»naredijo sočno«) proseno kašo. A to so bržkone podrobnosti, ki žitne klobase ne razlikujejo od drugih klobas, temveč delajo razlike znotraj vrste žitnih klobas. Kot bi rekli klobasarski teoretiki – gre za konstitucijo klobasarskih razlik znotraj občestva žitnih klobas.

Po vsem tem klobasanju pa še resen in dobronameren napotek zunanega opazovalca žitne klobase, sicer znanega klobasača iz prestolnice dežele Kranjske (klobase). Bela krajina je bržkone dežela, ki je med slovenskimi deželami najbolj trpela pod turškimi vpadi. »Tematski paintball proti Turkom« – produkt belokranjske turistične industrije, ki se prodaja tudi na svetovnem spletu – je zgovoren (ali še bolje boleč) izraz te zgodovinske zamere. A glej ga zlomka – zgodovina oziroma sedanost se je znova poigrala. Kot je potrdilo nekaj klicev v belokranjske mesarije, so namreč še vedno v tej deželi, kjer lahko na zamero iz davne zgodovine streljamo s barvnimi kroglicami, najbolj popularne turške klobasice (tako so se namreč dolgo časa na Slovenskem imenovali čevapčiči). Torej veleecenjene Belokranjke in

veleecenjeni Belokranjci, vzemite raje žitno klobaso v roke in se z njo otresite zgodovinskih zamer. In naj bo nov slogan Bele krajine: »Kdor žitno klobaso uživa, slabo ne misli.«

Jernej Mlekuž

Pečenke

Bela krajina je bila v preteklosti revna pokrajina brez omembe vredne industrije, zato so se morali Belokranjci preživljati pretežno s kmetijstvom. V nižinskem delu so polja, zemlja je rodovitna, zato so gojili govedo in prašiče. Na višje ležečih površinah, kjer so večinoma travniki in pašniki, pa so gojili ovce in koze. Ovce so redili za več namenov; glavna je bila oskrba z mesom jagnjet in mesom starejših ovac – bravino, drugi namen je bila proizvodnja volne. Volno so ženske predle in pletle (štrikale) nogavice, kape, brezrokavnike, jopice in druga oblačila, dokler ni volne zamenjal lan.

Tudi danes je glede živinoreje podobno. Nižinski svet redi govedo in prašiče, višinski pa ovce in koze – drobnico. Število odraslih ovc se je v letih od 2015 do 2020 gibalo od osem do devet tisoč, ki imajo na letni ravni približno 11 tisoč jagnjet. Večji del so jih namenili za potrebe gostiln in kmečkih turizmov, del pa tudi za lastno rabo. Belokranjska proizvodnja je premajhna, da bi oskrbela vse gostilne in kmečke turizme, zato so ti primorani jagnjeta kupovati v drugih delih Slovenije – največ na Kočevskem in Primorskem. Zgovoren je podatek, da v enem letu samo v gostilnah in kmečkih turizmih spečejo 10 tisoč jagnjet in odojkov.

V Beli krajini ne moremo brez gasilskih in lovskih vesellic, prireditvev, kot so jurjevanje, vinska vigred, martinovanje, ovčerejska razstava, da ne omenjam osebnih praznovanj,

kot so rojstni dnevi, rojstva, poroke ... kjer brez pečenke ne gre. Pred 15 in več leti so samo na žegnanjih pri Treh farah v Rosalnicah spekli več kot 80 pečenk, na vinski vigredi v Metliki pa se je peklo 180 jagenjčkov in odojkov, seveda v treh dneh prireditve. Na gasilskih in lovskih veselicah se je speklo 10 do 30 pečenk.

Omenil bom najvidnejše peke pečenk (»pečenarje«) v Beli krajini: v občini Črnomelj največ pečenk spečejo v gostilni Samarina-Basar – približno dva tisoč v enem letu. Nekoliko manj na kmečkih turizmih Bahor iz Dragovanje vasi in Cvitkovič iz Velike Lahinje. Pečejo tudi gostilne Balkovec iz Nerajca, Kobe iz Učakovcev pri Vinici, Črnič-Bavčar iz Fučkovcev in Butala iz Petrove vasi. V občini Metlika največ pečejo Grubač – gostilna Gera, turistična kmetija Simončič iz Draščev in Dragovan-Matjašek iz Dolnje Lokvice. V občini Semič sta to Ogulin iz Malin, ki ima tudi lastno čredo 300 ovac, in Ivanetič iz Omote.

Bela krajina je vinorodna dežela z velikim številom zidanic. Pri skoraj vsaki zidanici opazimo zidano peč za peko jagenjčkov in odojkov, čeprav v njih zakurijo le nekajkrat na leto.

Priprava živali za peko se razlikuje glede na to, ali gre za peko za lastno ali za javno potrošnjo, to je za gostilne, kmečke turizme, veselice in javne prireditve. Živali za potrebe družinskih praznovanj lahko lastnik zakolje doma brez veterinarskega pregleda. Če pa je meso namenjeno javni potrošnji, morajo biti živali zaklane v registriranih objektih za zakol živali, kjer opravijo tudi veterinarsko-sanitarni pregled. Nedolgo nazaj so tudi za gasilske in lovske veselice živali zaklali pri eni hiši v vasi, kjer jih je veterinarski inšpek-

tor tudi pregledal. Živali so navadno zaklali dan pred veselico, jih nasolili in nataknili na ražnje. Za domačo rabo pa se lastniki držijo stare navade, da žival zakoljejo isti dan, kot jo pečejo. Še več, veliko ljudi pravi: zakuri ogenj v peči in pojdi zaklat žival. To sicer velja le, če se meso peče v krušni peči.

Meso zaklane živali po trebušni in prsni votlini narahlo nasolijo in jo nataknejo na raženj – lesen ali kovinski drog. Tega porinejo skozi medenično odprtino, nato skozi trebušno in prsno votlino in med čeljusti skozi gobec. Razrezano trebušno votlino se zapre in trup čvrsto priveže ob raženj. Zunanje nasoljevanje opravijo tako, da zunanji del trupa rahlo natrejo s soljo. Pod plečem in v stegnu solijo različno, nekateri pred začetkom pečenja, nekateri pa med pečenjem, ko je meso že segreto.

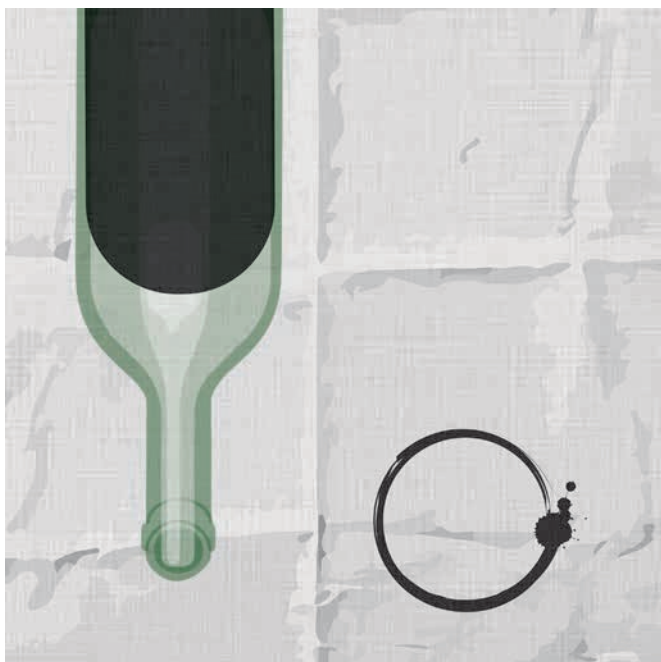
Jagnjeta in odojke pečejo na tri načine. Najstarejši način je na ražnju na odprtem, pri katerem je pod pečenko treba dodajati žerjavico, pečenko pa je treba vrteti. Včasih so to delali ročno, danes pa je mogoče tudi strojno.

Drugi način pečenja je pečenje v krušni peči. V tej je treba zakuriti ogenj in jo segreti na 150 do 200 stopinj. Preden porinemo pečenko v peč, je treba preveriti, ali je ta pravilno segreta – razbeljena, saj se med pečenjem v peči ne kuri več. Temperaturo preverjamo tako, da na kolec nataknejo kos časopisnega papirja in ga v peči držimo nekaj sekund. Papir ne sme zagoreti niti zogleneti, pač pa rahlo porumeneti. Peč se za dve do tri ure zapre, odvisno od teže jagnjeta ali odojke. Pri pečenju v krušni peči je treba poskrbeti, da je peč čista, da ni ostankov maščobe od prejšnjih pek, ker se ta maščoba žge in meso nase veže neprijeten vonj.

Tretji način je peka v odprtih pečeh, kjer se peče ob dodajanju drv. Pečenka se stalno vrti na ražnju. Ta način peke je najboljši, saj se peka nadzoruje, ogenj pa je po potrebi mogoče pojačati ali zmanjšati.

Belokranjci najraje jemo toplo pečenko. Pravoslavni prebivalci Bele krajine pa za svoje cerkvene praznike jedo izključno hladnega odojka.

Peter Štefanič

Metliška črnina

Metliška črnina kraljica je vina

Toni Gašperič

Metliška črnina ni sorta vinske trte temveč tradicionalno rdeče vino, pridelano v Beli krajini iz priporočenih in dovoljenih rdečih sort. Rojstvo metliške črnine je skrivnostno. Doslej nismo našli zapisa iz 19. stoletja, v katerem bi bila omenjena metliška črnina, čeprav so jo takrat že pridelovali in tržili. Kar nekaj je člankov, ki pričajo, da se je na pogostih srečevanjih Metličana Antona Navratila (1832–1897), deželnega poslanca, in Janeza Trdine (1830–1905) veliko modrovalo o vinih. V Trdinovih zapisih pa doslej ni bilo odkritih omemb metliške črnine. V knjižici *Resnica o slavnem metliškem vinu* Antona Omerzela (2018) je navedeno, da je bila prvič omenjena v časopisu *Jutro* 6. februarja 1933. Znan ljubljanski gostinec Slamič jo je tako oglaševal: »Specijaliteta vina, to metliška je črnina, ki jo Slamič toči! Pridi in naroči!«. Skoraj stoletna pisna tradicija vina, ki še danes velja za sopomenko Bele krajine, je dragocen podatek za živo vinsko blagovno znamko.

Bližnja preteklost in sedanjost

Pred drugo svetovno vojno in še 20 let po njej so vinogradniki pridelovali metliško črnino iz rdečih sort grozdja. Takrat je bilo malo sortno čistih nasadov, bili so sortno mešani. To je bila posledica cepljenja trt na zeleno, ker cepljenk ali ni bilo dovolj, ali si jih pa posamezni vinogradniki niso mogli kupiti. V tistem času so bile najbolj pogoste tri rdeče sorte: žametovka, modra frankinja in modra portugalka. Zaradi takih razmer je bila metliška črnina po značaju različna od vinogradnika do vinogradnika. Nekatere »črni-ne«, v katerih je bilo več modre frankinje, so bile bolj obarvane, tiste, v katerih je prevladovala žametna črnina, so bile svetlejše, tiste, ki so vsebovale modro portugalko, so imele škrlatni odtенок in mehkejša tanina.

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja so v Sloveniji na veliko obnavljali vinograde. Zadruga Metlika je zelo pospeševala obnovo, saj je bila njena vizija razvijati vinogradništvo in belokranjske vinske znamke. Pri izboru sort je imela vsekakor prednost metliška črnina. Izbor rdečih sort so obogatili s šentlovrenko, modrim pinotom, zweigeltom in gamayem – barvarico. Te sorte so delno prispevale k drugačnosti vina. Hkrati se je razvijala zadružna vinska klet in leta 1969 so metliško črnino prvič stekleničili. Leta 2019 je minilo petdeset let od tega mejnika za belokranjsko vinarstvo, kar je kmetijska zadruga Metlika tudi dostojno proslavila.

V slovensko vinsko zakonodajo je bil ob njenem oblikovanju vključen tudi t. i. romanski model zaščite vin, ki ga je uspelo Francozom uresničiti leta 1929 (oznaka AOC = Appellation d'Origine Controlée). V Italiji (DOC), Španiji (DO) in na Portugalskem (DO) so svoja vina uspešno zaščitili z nekaj desetletnimi zamiki. V samostojni Sloveniji smo videli priložnost in se odločili za »priznano tradicionalno poimenovanje« (PTP). Ti trije pojmi zajemajo ključne elemente, ki pomenijo tradicijo, uveljavljenost na slovenskem trgu in nesporno ime, ki vino označuje. Prvo zaščiteno vino pri nas je bil cviček PTP leta 2000.

Metliški črnini se je nasmehnila priložnost leta 2008. Tokrat se je pokazala enotnost Belokranjcev, kljub pregovorni medsosedske nagajivosti ali tekmovalnosti, ki velja predvsem za Metliko in Črnomelj. Gotovo je imel zasluge tudi ugled metliške črnine, saj je vino med najbolj prepoznavnimi belokranjskimi pridelki in stvaritvami ter je sopomenka za deželico belih brez. Zaščitili smo naš skupni vinski zaklad, ki je dragocena belokranjska dediščina. Po značaju in kakovosti pa velja v Sloveniji kot unikatno vino, kar je lepa konkurenčna prednost.

Metliška črnina je danes eno od samo sedmih zaščitnih vin v Sloveniji. To so vina, ki so jih v preteklosti uspela uveljaviti posamezna vinorodna območja in najbolj zrcalijo naravo in človeka. Sestavni del zaščite vina je študija, ki je pri metliški črnini in belem vinu belokranjec trajala tri leta, izvedel pa jo je Kmetijski inštitut Slovenije. Tradicionalno je veljalo, da so za metliško črnino uporabljene vse rdeče žlahtne sorte, ki so dovoljene v Beli krajini. S študijo so

pridobili podatke predvsem o optimalni zrelosti grozdja vsake posamezne sorte, najvišjem dovoljenem pridelku na hektar vinograda za vsako sorto in najboljšem razmerju med posameznimi rdečimi sortami. Za metliško črnino je študija določila naslednje razmerje: do največ 60 odstotkov modre frankinje, najmanj 20 odstotkov žametovke in od 5 do 20 odstotkov ostalih sort (modra portugalka, šentlovrenka, modri pinot, zweigelt, gamay). Delež alkohola sme znašati od 10,5 do 12 vol. %, vsebnost kislin od 5,5 do 7,0 g/l in tako še za ostalih sedem parametrov. Zaščiteni vina morajo vsebovati manj žvepla, kot je na splošno dovoljeno za ostala vina.

K ugledu vinskih blagovnih znamk prispeva tudi avtohtonost sort, iz katerih so vina pridelana. Leta 2016 nas je razveselilo odkritje nemških strokovnjakov z Zveznega inštituta Julius Kühn v Geilweilerhofu. Odkrili so, da sta modra frankinja in modra portugalka slovenski avtohtoni sorti. O njunem poreklu se je v srednji Evropi več stoletij ugrabilo. Z vidika Bele krajine je metliška črnina s tem odkritjem povečala svoj ugled in verodostojnost. Zdaj ima belokranjsko vino bogatejšo zgodbo, a gotovo je vino tudi bolj okusno, saj se sorta najbolje počuti v svojem »rojstnem kraju«.

Tradicionalno vino preživi generacije, a ga je treba vzdrževati. Ob motiviranosti vinogradnika, ki prideluje grozdje, in vinarja, ki neguje vino, pa tudi ob zavedanju medsebojne usodne povezanosti je uspeh zagotovljen.

Značaj in kakovost metliške črnine PTP

Metliška črnina ni namenjena večletnemu zorenju. Okusna je že mlada v novembru ali decembru po trgatvi. Povprečno se uspešno razvija še dve do tri leta, odvisno od letnika. V prvih mesecih ima živahno barvo z vijoličnim odtenkom in opazno modrikastim tonom. V tem obdobju so arome še posebej sadne, spominjajo na grozdje in drobne rdeče sadeže (češnja, jagoda, malina idr.). V ustih je živahna in sveža, tanini so mladostno nagajivi, kratka – požirek je prava sprostitev.

Z nekajmesečnim zorenjem v sodih se predvsem pri dobrih letnikih izboljša kakovost vina. Mlade tanine, ki jih prepoznamo po raskavosti, zrak, ki prihaja skozi lesne pore, žlahtni oziroma mehča. Spreminjajo se tudi barvni odtenki, postanejo manj živahni, pojavljajo se bolj umirjeni rubinasti odtenki. Po dveh do treh letih se pojavijo rahlo oranžni odtenki. Opečni ali rjavkasti odtenki so znak visoke starosti ali pa slabega skladiščenja vina. Zorenje vina je zaznavno tudi pri spreminjanju arom. Sveže sadne vonjave postanejo bolj zrele, razvijajo se podobno kot pri sadju v naravi, tja do vloženega sadja. V ustih od metliške črnine pričakujemo okus po taninih, ki prispeva k strukturi in harmoniji vina. In če smo po požirku zadovoljni, smo to opevano belokranjsko vino pokušali v pravem času, v dobri družbi, tako za mizo kot na krožniku.

Gastronomija

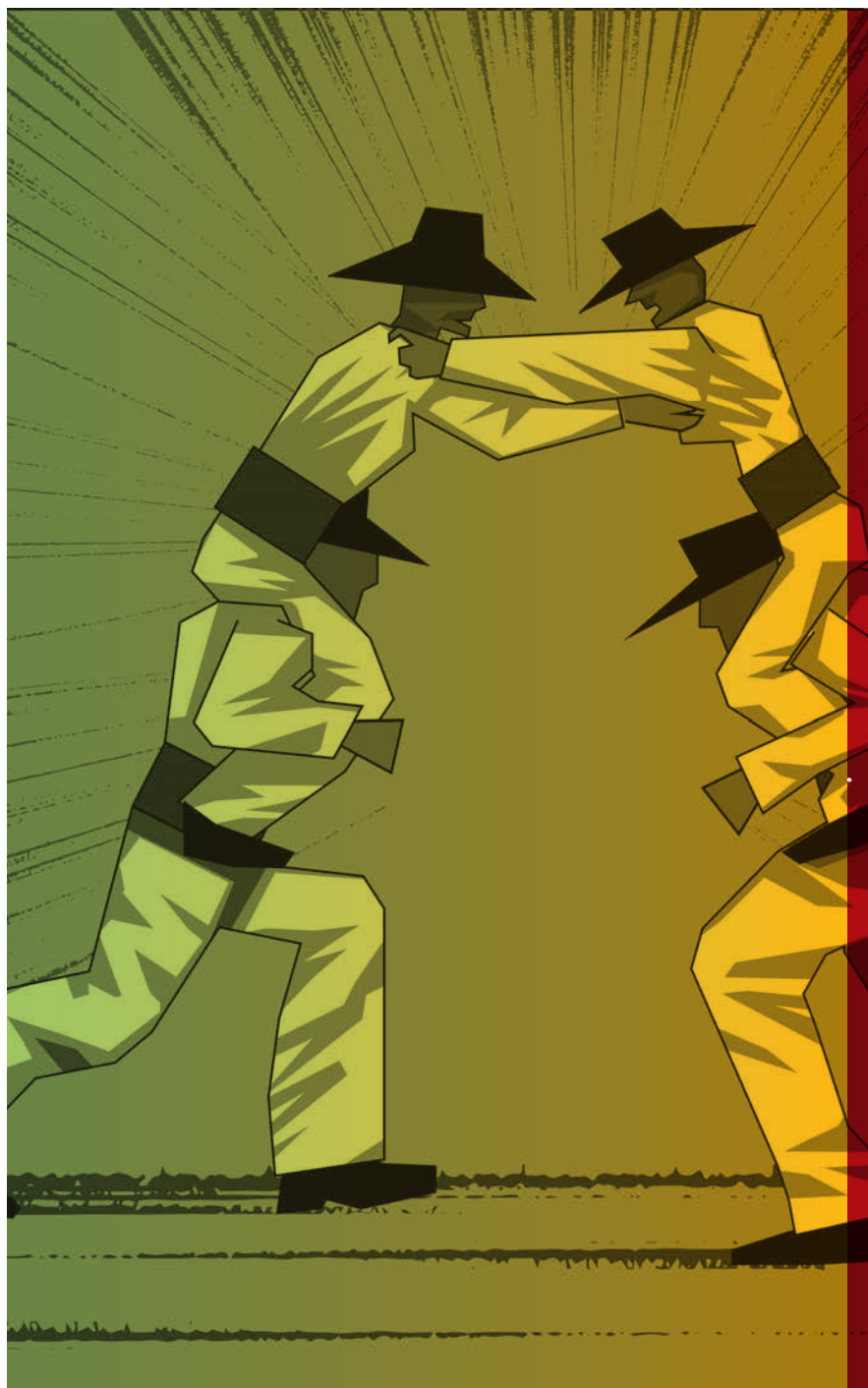
Po ugotovitvah ima sorta modra frankinja med vsemi vinskimi sortami sveta največ resveratrola, »čudežne molekule«, ki deluje zdravilno in krepčilno na človeško telo. V metliški črnini je delež modre frankinje največji in znaša do 60 odstotkov. Tudi zato mnenju ljubiteljev vina, da je zmerno in pametno pitje vina skladno z zdravim in uravnoveženim življenjskim slogom, ni za oporekati.

Avtohtone jedi so po sestavinah in okusih najbližje vinom s poreklom, saj so rasle »pod istim soncem«. Pokrajinske navade so v prehrani spoštovane in jih kulturni dobrojedci z veseljem spoznavajo. Med belokranjskimi avtohtonimi jedmi je najvidnejši partner metliške črnine pečeni jagenjček. To je dvojica, ki si vse bolj utrjuje sloves v slovenski gastronomiji. Sicer pa je metliška črnina dobra spremljevalka predvsem jedem iz rdečega mesa. Ob divjačinskem mesu, če je to preveč zabeljeno, ne bo pričakovanega ravnotežja, takrat se je bolje odločiti za modro frankinjo. Skrben gostinec (sommelier) bo vedel svetovati, ob kateri jedi iz njegove ponudbe bo »metliška« pomagala do boljšega razpoloženja za mizo.

Matija Vertovec, duhovnik v Vipavski dolini, sodobnik in prijatelj pesnika Franceta Prešerna, je davnega leta 1844 napisal knjigo *Vinoreja za Slovence*. Vertovec je bil svetovljen, veliko je potoval po evropskih vinorodnih državah, njegova dela so še danes zelo cenjena. Zavedal se je, kaj pomeni vinska trta za zahodno civilizacijo in med drugim zapisal: »Gorje deželi, ki ne bo svojemu vinu imena ohranila!«

Zato vsem Belokranjcem polagam na srce, da je uspeh metliške črnine odvisen tudi od našega odnosa do tega za nas dragocenega vina. Vinarji imajo vsekakor priložnost in dolžnost, da zagotovijo kakovost, ki jo letnik omogoča. Ostali pa imamo priložnost, da spremljamo njihovo ustvarjalnost, jih spodbujamo in tako moralno prispevamo, da ohranjamo konkurenčnost metliške črnine. Originali so cenjeni v vsaki dejavnosti, »metliška« je v Beli krajini med vini najbolj prepoznavna, torej najbolj originalna. Zato jo lahko ponudimo gostu samozavestno, spoštljivo in nagrajeni bomo s hvaležnostjo. Metliška črnina je dar naše narave in pridnih rok Belokranjcev, zrcali tako naravno okolje kot belokranjsko dušo, kar nas posebej zavezuje.

Julij Nemanič

BELA KRAJINA SKOZI LETO

Metliško obredje

Ko boste naslednji prosti velikonočni ponedeljek razmišljali kam, je odgovor na dlani: popoldan v središče Metlike. Če se boste spraševali, zakaj, naj vas prepriča argument, da lahko le tam v živo vidite vsakoletno izvedbo prve s plesom povezane enote, vpisane v slovenski Register nesnovne dediščine. In kaj boste videli? Zaviranje kola oziroma *Vuzemske plese in igre v Metliki*, kot je bila ta enota nesnovne kulturne dediščine poimenovana leta 2013 ob vpisu v Register.

Plesanje na veliko noč ima v Metliki zanimivo in dolgo tradicijo. Na ples po veliki noči je prvi opozoril domačin Ivan Navratil v *Vedežu* (1849) in nato z opisom v reviji *Ljubljanski zvon* (1888). Pred drugo svetovno vojno ga je etnomuzikolog France Marolt označil za obredje in ga predstavil v delu *Tri obredja iz Bele krajine* (1936), hkrati pa poskrbel, da ga je lahko občinstvo videlo na folklornih festivalih zunaj domačega okolja. Politične razmere po drugi svetovni vojni so onemogočale izvedbo metliškega obredja na velikonočni ponedeljek na prostem, a se je občasno predstavljalo na odru v okviru nastopov folklorne skupine. Razmere so se spremenile po letu 1992 – od takrat ga Metliška folklorna skupina Ivan Navratil vsak velikonočni ponedeljek izvaja na Trgu svobode v starem mestnem jedru Metlike.

Če boste torej na velikonočni ponedeljek obiskali Metliko, boste videli izvedbo metliškega obredja, ki ga sestavljajo metliško kolo in različne igre. *Metliško kolo* je sestavljeno iz štirih delov: prvi del je povabilo vojarinke (vodje) v kolo, sledijo pa mu tri pesmi, ki se plešejo najprej v zaprtem kolu (v sklenjenem krogu), nato v odprtem kolu, ko kolona zavija in odvija polža, sledi spiralasto gibanje, na koncu kolona steče pod mostom – dvignjenimi rokami zadnjih dveh plesalcev. Metliškemu kolu sledijo različne igre. Pri plesni igri *Al' je kaj trden ta vaš must* dve nasproti stoječi vrsti mešanih parov predstavljata gospodo (graščake) in tlačane, ki so nekoč s pesmijo gospodi vsaj enkrat letno lahko povedali, kaj si mislijo o njih. Vrsta, ki predstavlja tlačane, na koncu igre steče pod dvignjenimi rokami vrste, ki predstavlja gospodo. Druga igra, *rešetca*, spada v tip iger z odzemanjem in privzemanjem, v katerih plesalci iz ene skupine prehajajo v drugo, tako da se prva skupina manjša, druga pa večja. K izvajanju metliškega obredja spadata še dve fantovski igri. V igri *petelinji boj* lažji fantje močnejše zajezdijo za vrat in se nato v parih bojujejo, dokler ne ostane le še en zmagovalni par. Ob koncu fantje postavijo turn, za katerim se zvrstijo preostali plesalci in plesalke – kolaši, ki tako ob pevski poskočnici pozdravijo gledalce. Del metliškega obredja je tudi igra *robčeci*. Danes folklorna skupina igro navadno uporablja za zapolnitev dogajanja pred plesanjem metliškega kola.

Vuzemske (velikonočne) plese in igre v Metliki na prostem izvaja Metliška folklorna skupina Ivan Navratil, včasih jih lahko v skrajšanih in odru prilagojenih različicah

vidimo tudi v odrski prezentaciji te ali kakšne druge slovenske folklorne skupine. Domača folklorna skupina si prizadeva, da bi njihovo plesno izročilo v prihodnosti vpisali na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Na poti k dosegu tega cilja so že prestopili prvo stopnico, saj je bila enota *Vuzemski plesi in igre v Metliki* leta 2018 razglašena za nesnovno kulturno dediščino državnega pomena.

Rebeka Kunej

Vinska vigred

Vinska vigred v Beli krajini, kot se prireditve imenuje že od vsega začetka, se v Metliki leta 1983 ni zgodila kar tako, temveč je imela korenine v preteklosti. Te korenine predstavlja šest uspešno organiziranih razstav belokranjskih vin v Semiču v letih od 1977 do 1982. A ker je tamkajšnjim organizatorjem takrat nekako že »pošla sapa«, so se v okviru tedaj še enotnega Društva vinogradnikov Bele krajine dogovorili, da bodo prihodnje razstave vin izmenoma potekale v Metliki, Črnomlju in Semiču.

Lep in logičen dogovor, ki pa pozneje nikoli ni bil uresničen. Tridnevne kulturno-turistično-zabavne prireditve v okviru Vinskih vigredi ob nastopih številnih domačih in tujih ter povečini amaterskih skupin in posameznikov, katerih rdeča nit je ob pokušanju najbolj ocenjenih in nagrajenih belokranjskih vin ostala razstava, se še naprej vrstijo v Metliki, natančneje na treh trgih v starem mestnem jedru. Pri tem velja omeniti, da je bila samo prva Vinska vigred že v prvi polovici pomladi oziroma vigredi, od 22. do 24. aprila 1983, vse ostale pa so se dogajale v začetku druge polovice maja.

Dozdajšnji predsedniki prireditvenih odborov Vinskih vigredi so bili Martin Črnugelj st. leta 1983, Otmar Šturm st. leta 1984, Franc Kočever leta 1985, Stane Bajuk v letih od 1986 do 1990, Branko Matkovič od leta 1991 do 1998,

Slavko Dragovan od leta 1999 do 2006, Renata Brunskole v letih od 2007 do 2011 in Darko Zevnik od leta 2012 naprej. Razlog, zakaj predsednikov prireditvenih odborov glede na začetno triletno obdobje, v katerem so se v tej vlogi zvrstili trije, v celotnem več kot tridesetletnem obdobju ni bilo več, tiči v 35. členu Statuta občine Metlika, v katerem je med številnimi županskimi zadolžitvami navedena tudi ta, da vodi vsakoletni prireditveni odbor Vinske vigredi.

Sprva nepisano, pozneje pa v občinski statut vneseno pravilo, ki je brez dvoma odločilno pripomoglo k temu, da se je prireditev v Metliki ohranila vse do današnjih dni, je začelo veljati leta 1986. To je bilo z začetkom mandata tedaj izvoljenega predsednika občine Metlika Stanislava Bajuka. Nastanek pravila je v prvi vrsti spodbudil nekdanji glavni direktor tekstilne tovarne Beti Metlika Miroslav Štimac. Predlagani sistem vodenja prireditve, ki bi verjetno že zdavnaj opešala, se je, kot je videti, izkazal kot zelo dober.

Ali je bilo tako tudi z izbiro njenega imena in lokacije? Leta 1983 sta bila med predlogi za ime prireditve poleg Vinske vigredi še Ljudsko rajanje in Metliška krokarija. Izraz »vinska« je ob sestavljanju programa prispeval Toni Gašperič, izraz »vigred« pa po naključju Anton Omerzel. Po mnenju predstavnikov Društva vinogradnikov Bele krajine naj bi se prireditev, ki bi se lahko odvijala tudi v bližini Vinske kleti ali v Mestnem Logu oziroma ob Kolpi, preprosto še naprej imenovala samo Razstava belokranjskih vin. Kakorkoli že, Vinska vigred je danes močna in odmevna znamka, ki se je pri življenju ohranila že več kot štiri desetletja.

Ne le Bela krajina, ampak vsa Slovenija vsako leto težko pričakuje Vinsko vigred. Ta praznik nagrajenih vin, belokranjskih dobrot in promocije etnoloških posebnosti ter kulturnih dosežkov se je močno usidral med slovenske turistične dogodke, saj ga vsako leto obiše več kot dvajset tisoč gostov.

Obiskovalci Vinske vigredi se v tem času prepustijo zvo-
kom in okusom starodavnega mesteca, v katerem se vrstijo
kulturne prireditve, delavnice in zabavna doživetja za vse
generacije. Uživajo v pokušinah najbolje ocenjenih vin, med
njimi tudi predikatov, se na delavnici naučijo peči belo-
kranjsko pogačo, na razstavi spoznavajo kulinarčne dobro-
te kmečkih žena in posebnosti domačih obrti, obišejo ka-
terega od muzejev ali galerij.

Na otvoritveni slovesnosti vsako leto med vinarji razgla-
sijo dobitnike šampionov in drugih žlahtnih priznanj ter
okronajo kraljico metliške črnine, ki nato dober glas o
belokranjskih vinih ponese v širni svet. Priznani belokranj-
ski enolog dr. Julij Nemanič je nekoč izjavil: »Vino je ugled
gospodarja, dežele, naroda. Belokranjci ohranimo svoj ugled.«

Na vigredi so dejavni tudi športniki. Že od prve vigredi
se iz Ljubljane nanjo odpravijo kolesarji, pripelje se jih pri-
bližno petsto. Vse bolj priljubljen je tudi devetkilometrski
Urbanov tek. Zvečer na treh trgih nastopajo različni znani
izvajalci zabavne, pop in rok glasbe, ki poskrbijo za zabavo
pozno v noč. Nedelja je na vigredi družinski dan. Številne
dejavnosti in delavnice so prilagojene otrokom, družinam
in ostalim, ki jih pritegnejo raznovrsten program in številne
stojnice. Organizatorji poskrbijo tudi za avtobusne prevoze

iz Bele krajine in Novega mesta ter vabijo na čudovit vikend med gostoljubne ljudi.

Bela krajina s prireditvijo Vinska vigred zagotovo stopa po poti odličnosti skupaj z ohranjanjem kulturno-etnoloških vrednot. Povsod je čutiti prijaznost in gostoljubnost Belokranjk in Belokranjcev, še posebej ob kozarčku belokranjskega vina in ob zvokih tamburic. Vinska vigred kot ena od najpomembnejših prireditev pripomore k večji prepoznavnosti Metlike in Bele krajine v širšem slovenskem prostoru. Vsakoletni številni obiskovalci dajejo organizatorjem nove izzive in moči za ohranjanje in nadgradnjo festivala.

Rudi Vlašič

Jurjevanje

Jurjevanje ni samo ena od največjih folklornih prireditev na širšem Dolenjskem, temveč je tudi največji, najlepši, najizvirnejši in najstarejši folklorni festival v Sloveniji sploh. O tem pričajo številna jurjevska obredja, belokranjski plesi in pesmi. Prireditev je v življenjih ljudi in v Beli krajini kot celoti prisotna že šest desetletij in tudi danes še kako živi.

Belokranjci, znani kot dobri organizatorji festivala folklornih skupin, so se vsako leto želeli predstaviti s pestro belokranjsko oblačilno dediščino, z ritmičnimi plesi in lepim petjem. Prvič so se v tem preizkusili leta 1964. Posebni odbor je v začetku junija pripravil prvo Jurjevanje, in sicer v spomin na šego, ki je tedaj še živela po nekaterih vaseh Bele krajine, pa tudi s ciljem privabiti čim več turistov. Prireditev je od takrat potekala vsako leto, sprva prvo soboto in nedeljo v juniju. Po približno dvajsetih letih pa je bila zanjo rezervirana druga polovica meseca. Sobotna prireditev je še vedno nosila naslov Kresovanje, saj so bili ob prazniku pomladi predstavljeni kres in kresne šege, nedeljska pa Jurjevanje, na kateri so se predstavili belokranjski plesi in pesmi. Dvodnevna prireditev se je sčasoma razširila na večdnevno pestro dogajanje. Vsako leto je odbor prireditve za obiskovalce pripravil brošuro, v kateri so bili opisani belokranjski plesi. In ne samo to, dogodke je pospremil zanimiv program, v katerem so se predstavile folklorne in glasbene skupine. Festival je na dogodke sprva

privabljal z vabili »Prišel je, prišel Zeleni Jure«, pozneje pa s sloganom »Hojte! Hojte k nam na Jurjevanje!«.

Prizorišče Jurjevanja, največje belokranjske prireditve, se je iz desetletja v desetletje spreminjalo. Na črnomaljski promenadi v središču mesta ali v naravnem amfiteatru, v dolinici nasproti hotela Lahinja, tako imenovani Jurjevanjski dragi, se je vsako leto zbralo in se še danes zbira več tisoč obiskovalcev iz različnih krajev Bele krajine in širšega okolja, tudi onkraj meja. Da so bili programi vsako leto pravilno izbrani in da mesto Črnomelj prireditev resnično potrebuje, je iz leta v leto potrjeval izjemno velik obisk.

Utrinkov s prireditve Jurjevanja pa si ni bilo vedno mogoče ogledati brezplačno. Nekajletna posebnost in svojevrstna zanimivost je bila vstopnica za prireditveni prostor. To je bila značka s črnomaljskih grbom, ki je predstavljala belokranjska kola.

V prvih letih prireditve se je v poznih sobotnih večernih urah začel prikaz kresovanja. Na travniku je zagorel kres. Kresnice so privabliale številne obiskovalce, včasih tudi v sprevodu od črnomaljskega gradu do Jurjevanjske drage. Kresovalo se je in svatovalo, pelo, plesalo, pozdravljalo Zelenega Jurija in pomlad. Nedeljska prireditev je prikazovala jurjevanje. Navadno se je začela s prikazom obreda Zelenega Jurija, ki je častil božanstvo rasti in rodovitnosti. Sledila je predstavitev sprva belokranjskih, nato pa tudi gostujočih folklornih skupin. Pridružili so se jim zvoki berd, tamburic, piščali in drugih glasbil. Velikokrat se je prikazala še belokranjska svatba (Semiška ohcet) folklorne skupine iz Semiča in najbolj znan belokranjski godec Jazo. Ta je nase opozoril z igranjem na orglice in na belokranjsko gudalo.

Mesto Črnomelj so tako vsako leto pobelile belokranjske in gostujoče folklorne skupine, ki so zapele in zaplesale. Njihovo število je iz leta v leto naraščalo. V vseh teh letih se je zvrstilo na stotine pripadnostno kostumiranih Belokranjcev, nekaj tisoč plesalcev, pevcev in godcev, odraslih folklornikov in otroških folklornih skupin.

Prav je, da osvetlimo Jurjevanje tudi skozi druge razsežnosti, od pestre belokranjske oblačilne in obutvene dediščine pa do plesa. Folklorniki poustvarjajo plesno izročilo. Plešoč človek ni samo ločeno premikajoče se fizično bitje, ampak je osebnost, ki s plesom uteleša preplet družbenih in kulturnih referenc. Če bi ljudske plese primerjali od skupine do skupine, bi opazili, da prav nobena nima skupnega univerzalnega giba. Kar jim je na plesnem dogodku skupno, je ljudski ples kot integralni del ljudske kulture. Ples je za folklornike izražanje skupnega in ne tistega, kar jih morebiti ločuje. To so posamezniki, ki sodelujejo in se gibajo v eni dimenziji na plesnem podiju. Del njihovega ustvarjanja je tudi glasba, ki je neločljivo povezana z ljudskimi plesi. Pa ne samo to, s folklornimi kostumi, z belo platneno ljudsko obleko in usnjenimi pasovi interpretirajo tudi oblačilno dediščino. To pomeni, da so skupine sledile dvema medsebojno soodvisno povezanim ciljema. Prvemu »makro« cilju, ker se je navezoval na pripadnostno kostumiranje folklornih skupin v Sloveniji, s čimer so predstavljale skupek vsega narodnega, in drugemu »mikro« cilju, ker so posamezne folklorne skupine ustvarile lasten cilj in na takšen način poustvarjale izročilo prostora, kjer so delovale.

Z leti je bila prireditve vedno pogostejše označena kot folklorno-turistična. Organizatorji so poleg Jurjevanja in Kreso-

vanja pripravili še vrsto drugih dogodkov, s katerimi so poskrbeli, da je bila dediščina Bele krajine predstavljena tudi z likovnega, kulturnega, glasbenega, zabavnega, športnega, turističnega in drugih vidikov. Program so dopolnili s ponudbo rokodelskih izdelkov, ki jih je predstavilo na desetine proizvajalcev oziroma mojstrov domače in umetnostne obrti.

V zadnjih letih oziroma v zadnjem desetletju se je prireditve še dodatno razširila. V večdnem dogajanju po celotnem Črnomlju so se prepletale umetniške razstave, izobraževanja, predstavitve, koncerti in ustvarjalne delavnice. Prireditve je zgradila še kakovostnejši in obsežnejši spremljevalni program, zapolnjen s kulturno-zabavnimi dogodki, kot so srečanje otroških folklornih skupin Pastirče mlado, Goni kolo v organizaciji ŠRD Črnomelj, ki pripravlja družinski kolesarski izlet po Beli krajini, in Kreativna K 23 – EtnoModerno, ki na sodoben način prikazuje tradicionalne obrti, vendar z oblikovalskim pridihom. Vzporedno z Jurjevanjem sta potekala tudi EtnoFolkFest in VirejFest, sodobna prikaza glasbene dediščine. Organizirali so ju Klub belokranjskih študentov, Mladinski kulturni klub Bele krajine in Mladinski center BIT.

Če strnemo, lahko zatrdimo, da se organizatorji ves čas trudijo zagotavljati pogoje za ohranjanje in uvažanje novih etnokulturnih komponent in opozarjati na bogato kulturno in naravno dediščino Bele krajine.

Jurjevanje je že vrsto let tudi mednarodni festival. Črnomaljši so si prizadevali, da bi z Jurjevanjem prišli v mednarodni koledar folklornih festivalov, pri čemer so morali zadostiti več pogojem. Uspelo jim je leta 2006. S prihodom folklornih

skupin iz Slovenije, Evrope in sveta, belokranjskih folklornih skupin in s srečanjem slovenskih otroških folklornih skupin je prireditev Jurjevanje postala članica svetovne zveze folklornih festivalov in tradicijskih skupin (CIOFF).

Ob vključevanju folklornikov iz več kot 28 držav sveta, ki so nastopili na velikem odru Jurjevanja, smo bili priča njegovi izjemni prepoznavnosti v mednarodnem okolju. Tvoril se je večkulturni prostor prijateljstva in sobivanja različnih kultur. Razvojno informacijski center (RIC) Bela krajina je ob pomoči mesta Črnomelj odigral pomembno vlogo pri nadinstitucionalnem povezovanju in vzpostavil priložnosti za dodaten razvoj kulture v mestu.

Z veliko mednarodno prireditvijo se je tudi število obiskovalcev nekajkrat povečalo. Belokranjci in drugi obiskovalci festivala so imeli tako priložnost spoznati številne svetovne kulture, njihove tradicije in običaje. Da turizem ne bi postal prevelika obremenitev za naravo, so organizatorji prevzeli kolektivno odgovornost za skrb za okolje. Ta je bila z mednarodnim pridihom še posebej poudarjena, zato so se usmerili na pot trajnostnega razvoja in varovanja ter ohranjanja naravnega okolja. V tem kontekstu je festival dobil tudi naziv »prireditev brez odpadkov« (angl. *zero waste event*).

Folklorno bogastvo se je ohranilo do danes. Temu pritrjujejo številni članki, fotografije in posnetki. Nenazadnje tudi spomini in pripovedi ljudi, ki jim je (bilo) mar, da izročilo ostaja živo med ljudmi in ne tone v pozabo. Za njihove bogate spomine smo lahko hvaležni.

Ana Marija Blažič

Kresovanje v Adlešičih

Kresno koledovanje naj bi po pričevanjih iz prve polovice 19. stoletja živelo po vsej Kranjski, ne le v Beli krajini, kot si predstavljamo danes. V drugi polovici 20. stoletja, ko so se – tudi zaradi možnosti zvočnega dokumentiranja – etnomuzikološka in folkloristična terenska raziskovanja v slovenskem etničnem prostoru okrepila, so se sogovornice v Beli krajini večinoma še spominjale kresnega koledovanja, znale so tudi zapeti melodije kresnih kolednic. Petje kresnih pesmi na kresni večer, v noči s 23. na 24. junij, je bilo v nekaterih belokranjskih vaseh tedaj še v navadi, opuščali pa so obhode polj in vinogradov.

Navada obrednega obhoda hiš na kresni večer je do danes ostala živa v Adlešičih, spremenil pa se je način prenašanja. Medtem ko so do začetka 20. stoletja koledovala predvsem mlada dekleta, so po drugi svetovni vojni pevke kresnice pele do starosti in koledovanje šele nato predale mlajšim pevkam. Tudi te so do starosti »hodile u kres«. Konec devetdesetih let 20. stoletja so se jim začele pridruževati mlajše pevke, ki so v zadnjih letih izvedbo šege povsem prevzele.

Čeprav adlešiško kresno koledovanje seže daleč v preteklost (koliko natančno, pa zaradi pomanjkanja podatkov ni mogoče določiti) in se je prenašalo z generacije na generacijo, je do danes ohranilo nekaj temeljnih značilnosti obrednega

obhoda hiš: obhod se začne na predvečer kresne noči, okoli 21. ure, ko se zmrači, in sicer izpred hiše »glavne« pevke. Da so kresnice pri hiši dobrodošle, jim sporoča kolo (krog) iz rož, ki jih prička pred hišo in okoli katerega se razporedijo. Piskač, ki je naslednik dudaša, na dvojnice zaigra improvizirano melodijo in s tem uvede začetni verz pesmi *Bog daj, Bog daj dober večer*; vsaki kitici te pesmi je dodan prošnji pripev *daj nam, Bože, dobro leto*. Kot je značilno za koledniške pesmi, ima tudi adlešiška kresna pesem ustaljeno dramaturgijo: pozdravni prvi kitici sledi napoved blagoslova *Vaša polja varovale ...*, opis obiskane hiše *Tukaj jeso lepi dvori ...*, omemba imena gospodinje obiskovane hiše *Pomela jih devojčica ... Devojčica lepa Tilka ...* Pri kitici *Dajte, dajte, darovajte ...* pevke stopijo v notranjost kroga iz cvetja, gospodinja pristopi k njim in jim izroči dar (jajca, klobase, denar ali steklenico vina), ki ga ena od pevk shrani v košaro. Sledi zahvala za dar z verzom *Lipa hvala na tem daru ...*, pesem pa konča poslovilna kitica *Mi se od vas poslovimo ...* Pevke voščijo še srečo in zdravje, celoto pa zaokroža improvizirana melodija na dvojnice. Gospodinja in gospodar kresnice pogostita s pogačo, pecivom in pijačo, ob tem pa se poleg obredne vloge razvije tudi družabna raven koledovanja s klepetom in včasih tudi s prepevanjem priložnostnih pesmi.

Obredne obhode in druga dogajanja duhovne narave moramo razumeti v luči nenehnega spreminjanja in vplivov različnih zgodovinskih obdobij, med drugim tudi kot splet predkrščanskih elementov in folklorizmov. Tudi adlešiško koledovanje razkriva preplet starih vsebin z novimi. Eden od starejših elementov je *starinska* melodija adlešiške

kresne kolednice, ki se je ob novejši melodiji ohranila do danes; skozi različna obdobja prenaša malotonsko melodijo in petje v načinu izmenjavanja dveh skupin (antifonalno petje), t. i. *pretekanja* oz. *lovljenja*, ko druga skupina vstopi, preden prva kitico dokonča. Že za sredo 19. stoletja imamo podatek, da naj bi se adlešiška kresna pesem pela z novo ali staro melodijo. Tega, kdaj je v tradicijo adlešiškega koledovanja prišla nova melodija in z njo »klasičen«, homofoni način izvajanja, na podlagi razpoložljivih podatkov ni mogoče ugotoviti, so jo pa v svoj način koledovanja poleg novejšje melodije sprejele tudi sodobne izvajalke.

Adlešiško kresno koledovanje tudi v današnji čas prenaša obrednost, sporočila kresnic pa se spreminjajo glede na obdobje, generacijo, stopnjo zavedanja o pomenu oživljanja in ohranjanja tradicijske vsebine in trenutne življenjske okoliščine. Ne glede na spreminjajoče se zavedne in nezavedne odnose med kresnicami in soljudmi ter naravo pa je obrednost, še zlasti pa pesem, tista, ki prenaša voščilo za zdravje in srečo ljudi ter rodovitnost narave.

Urša Šivic

Petrovdan v Miličih

Dvanajstega julija pravoslavni verniki praznujejo Petrovdan, god svetega Petra. To je tudi vaška slava Miličev in pomemben tradicionalni praznik za celotno pravoslavno skupnost v Beli krajini, ki danes poleg Miličev (v srbščini Milići) obsega še tri vasi: Bojance, Marindol in Paunoviče (v srbščini Paunovići). Središče praznovanja je pravoslavna cerkev sv. Petra in Pavla v Miličih, ki vsako leto na Petrovdan postane stičišče skupnostnega življenja ter prostor srečevanja, kulturnih stikov in izmenjave, ki presega meje majhne pravoslavne belokranjske skupnosti. Cerkev je bila zgrajena na začetku 20. stoletja, da bi nadomestila starejšo, porušeno cerkev v vasi Paunoviči.

Tradicionalno in versko življenje v pravoslavnih vaseh Bele krajine v zadnjih desetletjih izgubljata pomen in integracijsko moč. Pri mladih zanju ni veliko interesa, verski obredi pa so odvisni od obiskov duhovnikov, ki prihajajo iz sosednje Hrvaške: v cerkev v Miliče iz Moravic, v cerkev sv. Jovana v Bojancih pa iz samostana Gomirje. Kljub temu sta obe belokranjski pravoslavni cerkvi lepo urejeni in skrbno vzdrževani. Na god sv. Petra pa se v času liturgije cerkev sv. Petra in Pavla v Miličih napolni z verniki, tudi cerkveno dvorišče je polno obiskovalcev, glasbenikov in prodajalcev hrane in tradicionalnih izdelkov. Med obiskovalci so poleg prebivalcev štirih pravoslavnih vasi tudi pravoslavni prebi-

valci sosednjih območij na Hrvaškem, ki so s potomci belokranjskih Uskokov tradicionalno dobro povezani. Prav tako na praznovanje pridejo slovenski sosedje, prijatelji in sorodniki. Tako je dandanes, tako je bilo tudi v preteklosti, saj so tovrstne povezave in izmenjave pomembno oblikovale ne samo življenje pravoslavne skupnosti, temveč celotne belokranjske regije. Niko Županič v svoji študiji *Žumberčani i Marindolci: Prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj* (1912) navaja, da »za pravoslavne praznike, ko pred cerkvijo sv. Jovana v Bojancih domačini plešejo kolo in pojejo ljudske pesmi, prihaja sem slovenska inteligenca iz najbližjega mesta Črnomlja in mesteca Vinica«. Marinka Dražumerič je podobno zapisala, da so Bojančani »že tik pred prvo svetovno vojno, vsaj na političnem področju, sodelovali z Viničani, zlasti z učiteljem Lovšinom in pod njegovim vplivom volili liberalce, v obdobju med obema svetovnima vojnama so imeli nekateri, bolj napredni, tesne stike s črnomaljsko gospodo (npr. lekarnar Vrankovič), ki je obiskovala Bojance zlasti na njihovo cerkveno slavo, Đurđev dan.«

Prebivalci pravoslavnih belokranjskih vasi prav tako poudarjajo, da sta za tradicionalna praznovanja in običaje vedno bili značilni vzajemnost in prepletenost: *Gremo eni drugim na obiske, na primer katoliški božič je pet in dvajsetega decembra, naš pa sedmega januarja. Moj oče je, recimo, imel prijatelje v Žuničih, in je vedno hodil k njim na njihov božič, oni na k njemu. Spomnim se, da je eden učitelj iz Adlešičev prišel za gosta k mojemu očetu, čeprav je bil sneg do kolen.*

V zadnjih letih je na praznovanju vse več pravoslavnih priseljencev iz Srbije in ostalih delov nekdanje Jugoslavije, ki živijo v Beli krajini in na Dolenjskem ter se tako povezujejo z lokalno dediščino in prispevajo njeni oživitvi. Praznovanje sv. Petra, ki je bilo v preteklosti lokalen in tradicionalen dogodek, je danes vse bolj vpeto v širše okvire ter turistične in gospodarske tokove. Obrtniki in prodajalci hrane na dvorišču cerkve sv. Petra in Pavla postavijo stojnice ter prodajajo izdelke in belokranjske dobrote. O širjenju okvirov, v katere se danes umešča tradicionalno življenje belokranjskih Srbov in njihova dediščina, priča tudi dejstvo, da je bila leta 2016 cerkev v Miličih prenovljena zahvaljujoč finančni podpori različnih posameznikov in skupin. Po pričevanju prebivalcev Miličev sami celotnega zneska, nujnega za prenovo, ne bi mogli zbrati, pomagali so jim prijatelji, ki so v Ljubljani organizirali donatorsko konferenco in donatorji iz Kanade, Novega Sada in drugih krajev.

Vsakoletno praznovanje Petrovdana v Miličih priča o večplastnosti dinamike odnosov med različnimi skupinami, ki jih povezuje ta dogodek. Zgodovinski viri potrjujejo, da je tradicionalno življenje pravoslavnih prebivalcev Bele krajine vedno zaznamovala vzajemnost in prisotnost pripadnikov drugih etničnih in jezikovnih skupin ter ljudi iz drugih okolij, kar je zlasti prihajalo do izraza ob večjih praznikih. Sodobno življenje majhne pravoslavne skupnosti v Beli krajini prav tako nikakor ni omejeno na geografsko območje štirih vasi, temveč poteka v različnih, regionalno, nacionalno in transnacionalno opredeljenih sferah, ki se med

seboj prepletajo. Cerkev sv. Petra in Pavla in njeno dvorišče v Miličih vsako leto 12. julija postanejo njihovo presečišče. Praznovanje Petrovdana v Beli krajini nas opozarja, da je treba kulturo in dediščino majhnih etničnih skupnosti, kot je srbska v Beli krajini, razumeti zunaj nostalgичnih predstav o izginjanju in izgubljanju starih in »čistih« kulturnih prvin in upoštevati dejstvo, da takšne skupnosti in njihovo dediščino tako kot moderno družbo nasploh, opredeljujejo hibridnost, spremenljivost, gibljivost in mnogoterost.

Tanja Petrović

Semiška ohcet

Semiška ohcet je folklorna prireditev, na kateri se prikazujejo običaji, šege in navade, ki so bili nekoč značilni za semiški kraj. Folklorna skupina Semiška ohcet je začela delovati že leta 1945, ko so z belokranjsko ohcetjo nastopili v kulturnem programu mladinskega kongresa v Ljubljani. Leta 1995 pa je začela takratna sestava folklorne skupine Semiška ohcet prikazovati ženitovanjske običaje na istoimenski prireditvi v organizaciji Turističnega društva Semič. Prireditev je bila najprej organizirana julija, potem pa so jo predstavili na zadnji konec tedna v avgustu.

Semiška ohcet je zajemala kar nekaj ženitovanjskih običajev: snubljenje, zaroko, vabljenje na ženitovanje, prevoz nevestine bale, slovo od samskega stanu, odhod po nevesto, šranganje, poroko in svatbo. To so običaji, ki so potekali nekaj dni ali tednov pred dnem poroke oziroma pred osrednjim dnem ženitovanja.

Ko se je fant pogovoril z dekletom glede poroke, je sledilo snubljenje ali prošnjačenje. Navadno so se zbrali fant, njegov oče, stric in starešina ter odšli na dom izbranega dekleta, kjer so prosili za nevesto. Nato so sledili dogovori o doti in poroki. Zaroke ali obljuje so potekale različno. Pogosto je šlo za čas treh tednov pred poroko, ko sta bila ženin in nevesta na oklicih. Imeli so poseben zaročni običaj, »hišno poroko«, pri katerem je gospodinja na mizo

postavila blagoslovljeno vodo, vsi svatje, ženin, nevesta in starši pa so šli okrog mize in pri tem drug drugega kropili z blagoslovljeno vodo. Zaroko so pogosto sklenili tudi na dan poroke, preden sta ženin in nevesta odšla v cerkev. Pred odhodom v cerkev sta sklenila roke, ki jih je starešina ovil z belim robcem in nato svate poškopil z blagoslovljeno vodo ali vinom. Zaroka oziroma »hišna poroka« je ponekod stekla že, ko so se dogovorili glede dote.

Vabljenje na ženitovanje je v semiškem koncu potekalo približno teden dni pred poroko. Nevestine in ženinove sorodnike, sosede, znance in prijatelje sta šla z ženinove strani vabit ženin in njegov oče, z nevestine strani pa oče in kateri od sorodnikov, navadno očetov brat. Nevestino balo so v starejših časih brez posebnih ceremonij vozili na ženinov dom šele po ženitovanju. Zadnje sledi starih balarjev so se zadržale najdlje prav v Beli krajini. Balo so lahko peljali tudi na dan poroke, ko so svatje odpeljali nevesto na ženinov dom. Od druge polovice 19. stoletja so balo vozili dan ali dva prej. Nevestina bala je bila sestavljena iz različnih stvari, glavni predmet pa je bila kmečka skrinja, v kateri so bila oblačila, posteljnina, odeje, prti in podobno. Ženin, starešina, tovariš in nekaj svatov se je z vozom pripeljalo do nevestinega doma po »skrinjo.« S seboj so po navadi imeli tudi godce, ki so poskrbeli za veselo vzdušje, čeprav se je z nevestine strani pri odvažanju bale po njeni hiši velikokrat razlival jok, saj bo za vedno zapustila prijazno rojstno hišo, mile starše, bratce, sestre in svojo zlato mladost.

Pred osrednjem delom ženitovanja je sledilo slovo od samskega stanu, pri katerem sta se ženin in nevesta s posebno gostijo nekaj dni ali dan pred poroko poslovila od samstva, od svojih tovarišev in tovarišic. Šlo je za danes znano fantovščino in dekliščino, le da je takrat zadeva potekala nekoliko drugače. Pri ženinu je slovo potekalo s posebno gostijo, bilo je hrupno in zabavno. Bodočemu možu so domači fantje pripravili številne preizkušnje. Slovo neveste od samskega stanu pa je potekalo bistveno drugače. Ni bilo tako veselo, hrupno in zabavno. Tovarišice so nevesti pomagale pripravljati poročno obleko, ji pletle kite in se od nje poslovile kot od dekleta.

Sledil je osrednji del ženitovanja, ki je bil sestavljen iz odhoda po nevesto, poroke, ženitovanjske gostije ali ohceti, svetenja in sprejema neveste na ženinovem domu. Zjutraj na dan poroke so se nevestini svatje zbrali na njenem domu, ženinovi svatje pa na njegovem domu in se na okrašenih vozovih odpravili po nevesto. Pred odhodom k poročnemu obredu v cerkvi so imeli navado, da je mati prinesla na mizo šalico z blagoslovljeno vodo in zeleno vejico, starešina pa je zmolil za srečen odhod in vrnitev.

Okrog poroke se je skozi stoletja nabralo veliko običajev. Največ jih je bilo na poti od nevestinega doma do cerkve in od poroke na nevestin dom. Nekaj pa jih najdemo tudi v cerkvi pri samem poročnem obredu. Včasih so ljudje veliko bolj verjeli v vraže kot danes. To se vidi že iz virov, ki nam pričajo o navadah preteklosti. Nevesta je morala široko stopiti čez prag, čez cementni prizidek v prezbitერიu in skozi vrata obhajilne mize, ker se je verjelo, da bo

tako lažje rodila. Če je dal ženin nevesti pred obredom v cerkvi kaj denarja, potem naj bi ji celo življenje izročal zadnje prihranke. Če je nevesta pokleknila na rob ženinove bunde pred oltarjem, potem je ne bo tepel. Ona pa se je morala odmakniti, da ji ženin ni pokleknil na robačo, da ne bi bil njen gospodar. Takšnih vraževernih navad je bilo še in še, pri nekaterih družinah nekoliko več, spet pri drugih manj. Po končanem poročnem obredju so šli po navadi svatje v kakšno gostilno, kjer so pili in počakali toliko časa, da so pripravili gostijo na nevestinem domu. Z glasbo in vriskanjem so se nato odpravili do nevestinega doma, kjer je sledila gostija in vse navade, ki so spadale zraven. Svatje so se posedli za mizo po dogovorjenem vrstnem redu: sredi mize ženin in nevesta, na ženinovo stran ženinovi starešina in starešinka, na nevestino stran pa tovariš in tovarišica. Nevestina oče in mati sta skrbela za jedačo in pijačo, ženinovi starši pa so ostali doma in čuvali hišo. Tudi ko so šli svatje na ženinov dom, sta nevestina starša ostala doma. Med svati je imel vodilno vlogo starešina, ki je skrbel za red pri običajih na pirovanju. Moral je nazdravljati na vse strani, vikati vse člane, skrbeti za zabavo in ples, zato so vedno izbrali za starešino nekoga, ki je bil nalogi kos. Pred začetkom obeda je starešina vstal, za njim so vstali še ostali in sledila je molitev. Med gostijo je sledilo še veliko različnih običajev, povezanih z nazdravljanjem, pitjem, petjem, poljubljanjem in seveda navad, ki so bile povezane z vražami. Pred polnočjo so na pirovanje vstopile tudi maškare, ki so popestrile dogajanje z dodatno zabavo in plesom, svatje pa so jim dajali pijačo. Gospodar je

vso noč nosil pijačo tudi voglarjem, da mu ne bi delali kakšne škode. Voglarji so bili fantje, po navadi iz cele fare, ki so se zbirali okoli hiše in večkrat popili več kot svatje. Okoli polnoči je na vrsto prišel govor starešine, s katerim je dajal napotke bodočemu gospodarju in gospodinji. Svate je pozval tudi k darovanju za njun čim lažji skupen začetek. Darovanja so se udeležili tudi sosedi in sosede, ki so jim potem postregli s hrano in pijačo. Nato se je zabava odvijala naprej, med drugim je bil značilen tudi ples »puštrtanc,« kjer so se fantje in dekleta prijeli za roke in plesali v krogu, zraven pa peli. Znotraj kroga je plesalka na rami nosila podzglavnik in iskala plesalca. Pred izbranim fantom je podzglavnik spustila na tla, oba sta pokleknila, se poljubila in zaplesala po pesmi, ki so jo peli ostali. Na takšen način so se zabavali do konca pirovanja na nevestinem domu, nato pa je sledil odhod svatov na ženinov dom, kjer se je pirovanje na podoben način nadaljevalo do jutranjih ur. Preden so odšli na ženinov dom, so svatje nevesto pospremili do konca vasi, tam pa so jih pričakali vaški fantje, ki so jim s šrango zaprli pot. Po dolgotrajnem barantanju so se pogodili in pot do ženinovega doma ob spremstvu muzikantov se je nadaljevala. Nekaj sto metrov pred ženinovim domom so nevesti svetili. Ob poti so postavili slamnate bakle in jih prižgali. Nevesti so svetili ne glede na to, ali je bila noč ali dan.

Eden zadnjih najvažnejših prizorov v krogu ženitovanjskih običajev je bil vsekakor prihod neveste na ženinov dom, ki je bil povezan predvsem z nevesto in ženinovo materjo. Ženinova mati je sprejela nevesto na svojem

domu in ji kot dosedanja gospodinja odstopila svoje mesto. Nevesto je sprejela hišna mati s hlebom kruha z željo, da bi ga pravično delila vsej družini. Oče pa je stal zraven z vinom v majolki, s katerim sta stara in nova gospodinja vpričo svatov izpili bratovščino. Mati je nevesti izročila tudi burklje, s čimer ji je odstopila mesto pri ognjišču. Vsi ti običaji so se navadno odvijali pred hišnim pragom, ponekod pa tudi v veži. Zaradi vraževerij, da naj bi pod hišnim pragom domovali zli duhovi in bili nastavljeni različni smrtonosni predmeti, so nevesto čez prag prenesli ženin, starešina, tovariš ali muzikant. Seveda pa ni to edini razlog za ta obred. Pri njem naj bi šlo tudi za to, da nevesta ne bi šla od hiše prej, dokler je ne bodo odnesli na pokopališče ali pa da bi se izgovorila, če bi jo kdo podil iz hiše, da k hiši ni prišla sama, ampak so jo prinesli. Ko je nevesta stopila v hišno vežo, so ji ponudili stol, kamor se je usedla, na kolena pa so ji posadili nakolenče – majhnega dečka. Ta običaj je v prisposodbi izražal željo po moških potomcih in je bil v svojem globljem smislu čarodejna upodobitev poroda. Pirovanje na ženinovem domu se je odvijalo vse do zore. Mlada dva sta se odpravila spat, svatje pa so jima za slovo pod oknom zapeli pesem jutranjko. Na koncu lahko omenimo tudi dejstvo, da se je obredje oziroma ženitovanje včasih lahko zavleklo tudi v tri, štiri ali več dni.

Vsi običaji, obredja, šege in navade gredo vse bolj v pozabo, saj se jih ne uporablja več in tudi folklorna skupina jih ne prikazuje v tolikšni meri kot nekoč. Medtem ko so se na Semiški ohceti po starih običajih prvotno poročali

resnični pari, se je to po letu 2012 opustilo, saj kljub razpisom ni bilo zanimanja za tovrstno poroko. Poroko po starih običajih se je nekaj let še vseeno prikazovalo na prireditvi, s tem da sta ženina in nevesto zaigrala člana folklorne skupine. Zadnja leta se zaradi upada članov v folklorni skupini ne prikazuje celotne poroke, ampak le del ženitovanjskega običaja.

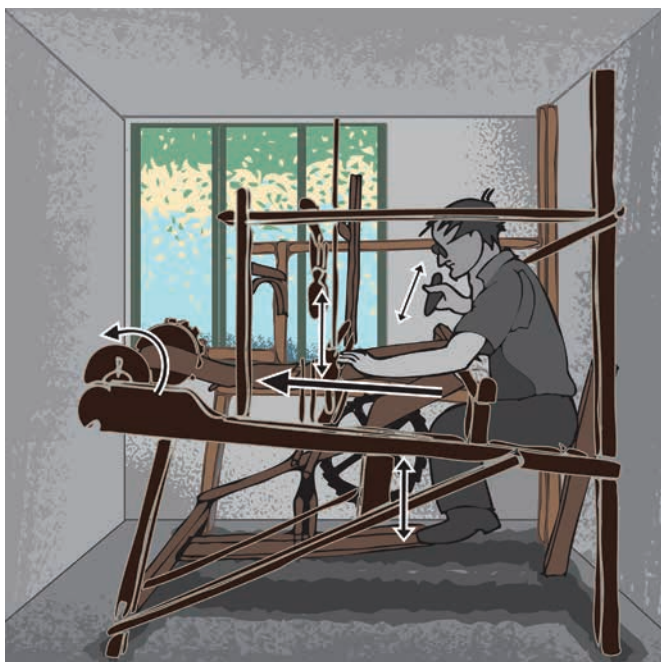
Anita Ogulin

ŽIVA DEDIŠČINA

Lan

»Stoti dan se sije lan«, pravi star adlešiški rek. Ker gredo stara opravila naših prednikov prehitro v pozabo, je namen tega zapisa ohranitev izročila in prenos znanja na ljudi, ki domačega tkanja ne poznajo.

V Beli krajini se je od vseh pokrajin v Sloveniji najdlje ohranilo sejanje lanu in njegova predelava v platno. Domače tkalstvo je bilo najbolj razvito v 18. stoletju, tkalska industrija pa je izpodrinila ročne statve in s tem tudi ročno tkanje blago (platno). Le malokdo še zna in ohranja to delo ali iz navade ali iz želje po ohranjanju kulturne dediščine. V preteklosti so povsod po Beli krajini izdelovali platno iz lanu in konoplje, nekoliko pozneje pa so med omenjene, doma pridelane niti pomešali tudi industrijski bombaž.

V Beli krajini sta znani dve vrsti lanu: jari ali spomladanski lan, ki ga sejejo spomladi, in zimski (zimec), ki ga sejejo jeseni. Sejejo ga v dobro pripravljeno, pognojeno zemljo ali na celino. Za dobro letino je izrednega pomena tudi sedemletno kolobarjenje setve lanu.

Lan raste približno sto dni (tri mesece). Pogostejše sejejo spomladanski lan (aprila), ki daje daljše vlakno. Nekateri verjamejo, da sejanje lanu na moške dneve (ponedeljek, torek, četrtek, petek) prinese boljšo letino. Junija lan cveti. Cvetovi so nežno modri in odprti samo dopoldne. Julija, ko dozori, ga pulijo. Povežejo ga v snope – »rukovete« (sноп, ki ga lahko objame dlan). Odstranijo seme (šopanje), slamo pa dajo za tri

tedne na pokošen travnik, da se vlakno dobro loči od olesenelega dela bilke. Včasih so lan namakali v reki Kolpi.

Tučnja je opravilo, ko na »tukači« oziroma stopi, lesenem pripomočku iz dveh delov, lan raztepejo (zdrobijo) in dobijo »zavijače«, vlaknaste snope lanu, ki jih terice s teritvijo na »trlici« očistijo »pezdirja« – lesenih delcev. Na grebenu lanena vlakna »izmičejo« oziroma razčešejo. Daljša vlakna se imenujejo »povesmo«, krajša pa »kudelja«.

V poznojesenskem času začnejo presti. Obstajata dva načina predenja. Prvi je predenje na roke, kjer predice predivo privežejo na preslico (izrezljano palico ali leseno rogovilo), z vretenom (kratko, na zgornjem delu zašiljeno, na sredini pa debelejšo palico) pa sukajo nit. S prsti oblikujejo debelino niti. Preslice in vretena so moški, ki so bili bolj spretni, izdelali kar sami doma. Drugi način predenja je predenje na kolovrat (kolo).

Spredene niti navijejo z vretena na rašek (leseno motovilo), da nastane »štrenja«. Štrene snamejo z raška, jih večkrat prevežejo, da se niti ne zapletejo, in jih operejo. Tako postanejo bolj bele, nit pa bolj gladka. Oprane štrene navijejo v »klopke« (klobčiče).

Nekdaj so dekleta ob večerih predla, fantje, ki so se jim pridružili na prelu, pa so izdelovali vretena in jih poklanjali dekletom. Prela so bila vse dni v tednu razen ob sobotah, ko je bilo treba očistiti hišo.

Priprava osnutka za tkanje zahteva natančnost in zbranost, kar vpliva na potek dobrega tkanja. Dvanajst klobčičev dajo v lesen zaboj z dvanajstimi prekati. Niti prepeljejo skozi luknjice na snovalni deščici (vrabec), nato pa na vitlu (večji leseni pripravi, ki je vpeta v tla in v strop ter jo pri delu

vrtiljo) določijo dolžino in širino blaga. Pri snovanju snovalka drži z levo roko prebrane niti, z desno pa snovalno deščico z napeljanimi niti (prame). Niti navijajo od zgoraj navzdol, zgoraj začnejo s prebiranjem, nato se vrnejo na vrh, kjer zopet prebirajo niti. Osnutek je navadno širok do 14 pasam (tkalska mera). Pripravljene niti – osnutek – po posebnem postopku snamejo z vitla, da ostanejo urejene. Osnutek potem navijejo na statve ali krosna. Pri tem opraviu sodelujejo štirje izkušeni ljudje.

Niti, ki so v paru, navijejo na vratilo (valj na statvah) in jih vpeljejo skozi ničalnici, pripomoček iz vrvic, ki ima na sredi približno centimeter širok prostor za nit. Ničalnici sta dve: v prvo vdenejo lihe niti, v drugo pa sode. Sledi še vdevanje v brdo (zobci iz trstike, ki so vpeti v okvir), kar omogoča, da postane platno enakomerno gosto.

Za tem se lahko začne tkanje platna. Od debeline preje je odvisna poraba votka. Votek je nit v čolničku, ki potuje prečno med osnovnimi nitmi. Če je debelejši, je tkanje hitrejše, vendar je platno debelejše. Najlepše in najbolj enakomerno je blago takrat, ko sta votkovna in osnovna nit enako debeli. Pri tkanju tkalka potisne čolniček od leve proti desni in obratno ter hkrati z nogami menjava lego ničalnic. Vsako pot čolnička utrdi votek s pritiskom brda. Platno se navija na spodnji strani stavev (spodnje vratilo). Širina blaga je lahko največ 70 centimetrov. Največkrat so tkali gladko enobarvno platno, ki je služilo za obleke in ostale izdelke. Izkušene tkalke so tkale tudi štirinitno platno in bile vešče tkanja na šibe.

Nada Cvitkovič

Izdelki iz platna

Kdor laneno srajco nosi, ta kruha ne prosi.

Tkanje domačega platna je bilo nekdanj nujno opravilo za preživetje. Da je delo zahtevno in dolgotrajno, potrjuje tudi pogovor »Lan je lan – z njim je delo leto in dan«. Danes, v poplavi poceni blaga, je lanu vedno manj. Vzroki za to so demografska ogroženost, ekonomska nedonosnost dela in premalo spoštovana dediščina. Z lanom povezana opravila ohranjajo le še na delavnicah domače obrti in na redkih domačijah, ki še ohranjajo tradicijo.

Izjemno vlogo za ohranitev tkalskih opravil (in tudi kulinarike) je imel Božo Račič – Kume, učitelj v Adlešičih, ki je vse postopke skrbno spremljal in jih zapisoval.

V preteklosti so iz lanu izdelovali moška, ženska in otroška oblačila ter številne druge izdelke, kot je na primer posteljnina (posteljne blazine, vzglavniki, rjuhe ali »plahte« in posteljna pregrinjala). Za rjuhe so uporabljali debelo, grobo platno. Platno, ki so ga uporabljali za posteljnino, je bilo narejeno iz debelejših niti (kudelja). K posteljnini so spadala posteljna pregrinjala ali »koperte«, ki so bile vedno bogato izvezene s široko, ročno kvačkano čipko. Postelje so bile pregrnjene ob praznikih, na pregrinjalih pa so prevladovali vzorci iz rastlinskega sveta, prisotna je bila tudi nabožna

motivika. Pripadniki mlajše generacije tkalske izdelke poznajo le še redko, še redkeje pa jih izdelujejo.

Stenske krpe z nabožnim, kuharskim ali cvetličnim motivom so zavarovale steno pred umazanijo, a hkrati dajale občutek topline, da se med spanjem ali sedenjem niso dotikali mrzlih sten. Na stenske krpe so gospodinje pogosto izvezle pogovore in napise, na primer »Kdor o meni slabo govori, mu k meni treba priti ni!«

Brisače (otirači) so bile narejene iz dveh skupaj sešitih ali s čipko povezanih kosov blaga. Ena stran brisače je bila namenjena brisanju obraza, druga pa brisanju rok in ostalih delov telesa. Brisačo, ki je bila v dnevni uporabi, so uporabljali vsi člani družine ne glede na število oseb. Za delovne dni so uporabljali nevezene brisače iz grobega platna, za praznične dni in obdarovanja pa je bila brisača izvezena v vzorcih tkaničenja ali po narisu (slovenski narodni vez). Na brisače so gospodinje pogosto izvezle napis: »Dobro jutro!« Danes je otirač spremenil namen – ni več namenjen brisanju, temveč je dekorativni izdelek: zavesa, nadprst, tekač, pogrinjek. Od leta 2009 je »otirač« belokranjski spomindek.

Krpare se imenujejo preproge, stkane iz krp, ki so bile narezane na trakove in so jih uporabljali kot votek.

Belec je bila tkana odeja iz debele volne. Osnova je bila lanena preja, votek pa debela volna. V sredini sta bili dve poli zaradi širine blaga sešiti skupaj z domačim lanenim sukancem. Belci so bili namenjeni pokrivanju postelj, uporabljali pa so jih predvsem v mrzlem, zimskem času za pokrivanje med spanjem.

Iz lanu so izdelovali tudi moške, ženske in šolske torbice ter vreče, ki so jih uporabljali za shranjevanje semen, moke in drugega ... Narejene so bile iz debelega, grobega platna.

Danes v Beli krajini iz platna izdelujejo »otirače«, namenjene za pogrinjek na mizi, prte, pritčke, torbice, nahrbtnike, vrečke, ovitke za telefon, knjižna kazala, zapestnice, nakit, slikarska platna, modna oblačila, zavese, kravate ... Izdelke okrasijo z vezenjem, motivi so izvezeni po narisu in belokranjskem tkaničenju. Prevladujoči barvi vezenja sta modra in rdeča.

Nada Cvitkovič

Noša

V belo odeti Beli Kranjci

Bela krajina je slovenska pokrajina, ki naj bi dobila ime po ljudski noši svojih prebivalcev, »Belih Kranjcev«. Pustimo tokrat ob strani še nekatere hipoteze o nastanku imena pokrajine – bele breze, bel apnenec in morda še kaj ... Približno od srede 19. stoletja najdemo zapise o Belih Kranjcih, prav posebnih Kranjcih, ki so živeli »unkraj Kerke in Save«, kot je leta 1845 zapisal Ivan Navratil v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*. To so bili Kranjci, ki so najdlje ohranili svojo belo nošo, izdelano iz domačega platna. Belina domačega platna ji je dala poseben čar. Podobne noše, ki spadajo v panonski tip ljudske noše, so nosili še v Prekmurju, na vzhodnem Štajerskem in skrajnem jugovzhodu Dolenjske. A najdlje se je ohranila v Beli krajini in od tod izvira ime pokrajine in njenih prebivalcev. Zmotno bi bilo misliti, da so ljudje nošo ohranili iz romantičnih vzgibov, ker bi jim bila ta belina tako zelo pri srcu, da se ji niso mogli in želeli odreči, ali zato, da bi bili namenoma tako zelo drugačni od svojih sosedov. Vzroki so bili veliko manj poetični in dosti bolj kruti. Vse-plošno slabo gospodarsko stanje dežele, odmaknjenost od prometnih tokov, revščina prebivalcev in še kaj so bili

vzroki, da se je bela noša tako dolgo ohranila prav v Beli krajini. Vsako slabo je za nekaj dobro, pravijo – in tako se je v Beli krajini marsikaj, ne samo ljudska noša, ohranilo dlje kot drugod: pisanje belokranjskih pisanic, tkanje na stavtah, predenje na preslico, arhaične ljudske pesmi in plesi, šege in navade s koreninami v poganstvu in še kaj.

Najstarejši vir za raziskovanje oblačenja na belokranjskem je Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* (1689), v kateri so upodobljeni »Uskoki na Srednjem Kranjskem« ter Hrvati med Metliko in Vinico. V 19. stoletju sta Belokranjce upodobila še B. Hacquet in F. K. Goldenstein. Ob vsem tem ne smemo pozabiti, da so v Beli krajini poleg slovenskega prebivalstva živeli še Uskoki oziroma njihovi potomci (tako pravoslavni kot grkokatoliški), na obrobju Bele krajine so živeli Kočevarji, ob vseh pa so živeli takrat še ne stalno naseljeni Romi. O oblačenju slednjih žal nimamo nobenih podatkov, medtem ko je noša Uskokov in Kočevarjev upodobljena že od Valvasorja dalje.

Sredi 19. stoletja se je ljudska noša po slovenskih pokrajinah počasi začela umikati. Proti koncu stoletja so jo nadomestili sodobni kroji, tudi iz tujih modnih časopisov, ki so jih kupovali krojači in šivilje, ter materiali, ki so takrat že bili na razpolago, bombaž, volna in svila. Oblačenje se je pohenotilo in pokrajinske razlike so se zabrisovale. V splošnem velja, da so se ljudski noši prvi odrekli moški, kmalu pa so jim sledile tudi ženske. S fotografij s konca 19. stoletja praktično ne moremo več razločiti, v kateri pokrajini so bile posnete. Domača industrijska proizvodnja je pocenila kmečkemu prebivalstvu vsečno blago in jim ga tako približala, na

Slovensko pa je s sejmi prodiral tudi češki, moravski in šlezijiški tekstil. Za Belokranjce je bil pomemben sejem v hrvaškem Karlovcu. Ljudje, predvsem mladi, so si tudi v Beli krajini želeli sleči belo nošo iz domačega platna in obleči po sodobnih krojih krojeno temno obleko, a jim je slab gmotni položaj to pogosto onemogočal. Marsikdaj so k spremembi oblačenja vplivali izseljenci z denarjem, ki so ga pošiljali domov, z blagom za obleko ali celo z že izdelanimi oblekami, ki so jih pošiljali svojcem v stari domovini.

Na pomembnost izročila in dediščine so ljudi opozarjali predvsem učitelji in duhovniki, prišleki v Belo krajino. Adlešiški župnik je v župnijski kroniki zapisal: »Da se narodna obleka tako opušča, je kriva v prvi vrsti Amerika. Malo kateri se nosi še belo, kdor je prišel iz Amerike.«

Eden od dogodkov, pomembnih za belokranjsko ljudsko nošo, je bila proslava ob 60 letnici vladanja cesarja Franca Jožefa leta 1908 na Dunaju. V slavnostnem sprevodu so sodelovale skupine iz celotne Avstro-Ogrske, med njimi tudi predstavniki dežele Kranjske. Iz Bele krajine so se praznovanja udeležile skupine iz Adlešičev, Bojancev, Metlike, Predgrada, Vinice in sosednjega Žumberka.

Dogodek predstavlja začetek folklorizma in zbrane skupine pa prve zametke pozneje nastalih folklornih skupin. Za to priložnost so se po navodilih oblekli v bele noše, ki so jih sicer takrat v vsakdanjem življenju že v veliki meri opustili. Za dunajski dogodek so ponekod noše celo rekonstruirali. Tako je bilo v Predgradu, kjer so »za nastopajočo skupino skrojili bele noše po starejši šegi, zakaj večina starejših praznkih oblek ... je zgorela v požaru 18. julija 1903«.

V tridesetih letih 20. stoletja so se razmahnili folklorni festivali, ki so potekali v Ljubljani (1934, 1936), Mariboru (1939), Črnomlju (1933, fotoamaterski izlet in 1939) in Metliki (1940). V omenjenem obdobju je bil njihov zavzet pobudnik predvsem France Marolt, ki je s tem – hote ali nehote – poskrbel tudi za ohranitev, obnovo in rekonstrukcijo bele noše oziroma, kot bi rekli danes, folklornih kostumov. Tako je vplival tudi na danes morda že kar stereotipno podobo Belokranjcev, odetih v belino, ki plešejo kolo ob igranju tamburic.

Belo krajino še vedno radi povezujemo z njeno belo nošo, a tudi strokovnjaki povedo, da ni bila samo bela. Tudi folklorne skupine, ki s svojimi kostumi danes ohranjajo spomin na to, kako so se nekoč nosili Belokranjci, že prikazujejo drugačno sliko. Beli noši se na odru pridružuje temna noša iz novejšega obdobja, s čimer želijo odpraviti nekdanje težnje k uniformiranosti skupine – vse v želji, da bi Belo krajino prikazali v vsej svoji raznolikosti.

Anita Matkovič

Grički lonci

Posoda je bila za življenje in preživetje vedno nujno potrebna, zato ni nič posebnega, da so na slovenskem ozemlju najdene črepinje in ostanki posod že iz mlajše kamene dobe. Nenavadno pa je, da se je enostavni način izdelave lončene posode ohranil vse do začetka 30. let prejšnjega stoletja. Poleg vasi Grič, v kateri so pri vsaki hiši lončarili, so posodo na enak način izdelovali še v zaselku Kralji nad Gričem, Podgori in Zagozducu ter posameznih hišah v drugih naseljih (pri Pešljevih-Kraljevih v Jerneji vasi). Izdelovali so le neloščeno uporabno keramiko.

Lončarili so pri hiši, posodo pa so žgali na skupnih pališčih. Na Dolnjem Griču sta bili dve, na Gornjem Griču pa eno. Na mestih, kjer so žgali lonce, je zemlja še vedno mrtva in črna. Glino (brno) so kopali na območju rudnika v Kanižarici. Janko Lokar je leta 1911 zapisal, da so Poljanci – verjetno prebivalci Podgore in Zagozdaca – tovorili glino s konji.

Gričani so kalcit za lonce kopali v globeli Raufofka pri Grdanjem skednju, pozneje pa so se ponj z vozovi odpravili proti Kočevju (Mačkovec, Mačka vas po ustnem izročilu). Glino je bilo treba najprej očistiti nečistoč (korenin, vejevja ipd.) in jo nato temeljito pregnesti. Kose kalcita, ki so jih »narudarili«, so najprej zdrobili s kladivi in nato zmleli do določene zrnivosti na »žrvnjih«. Pri Petrini so

v delu stare hiše, ki so mu rekli prva hiša, imeli vdolben kamen, v katerem so tolkli kalcit. Leseni pod so naredili tako, da je kamnita vdolbina ostala.

Kalcitno moko, v kateri so bili tudi večji koščki, so v določenem razmerju kot polnilo dodali glini in zmes dobro pregnetli. Gnetenje gline z nogami je bilo otroško delo. Po tem opravi so imela »deca« zaradi ostrih koščkov kalcita vedno ranjene in krvave noge. Grička posoda se po marsičem razlikuje od ostale uporabne keramike, tudi po fini izdelavi. Posodo so izdelovale ženske, verjetno je bila zato narejena zelo natančno. Stene loncev so tanke, površine gladke in obdelane. Izstopa rob na vrhu posode. Posebnost je tudi izbočen znak na dnu. V krogu, razdeljenem na četrtine, je imela vsaka lončarica (hiša) svoje znake, kar je bila blagovna znamka izdelovalca. Zaradi izbočenega znaka je bilo treba ploščo na lončarskem kolu, v katerega je vrezan znak, ustrezno obdelati.

Lončarica je kepo gline natisnila na kolo in oblikovala dno posode, nato pa začela izdelovati ostenje. Glino, ki je zaradi dodanega kalcita precej trda, je svaljkala v »gliste« ali »furke« in jo tako nalagala na steno.

Pri oblikovanju so uporabljali enostavno orodje: lesen nož za odrez in obrez, »žlico« za izdelavo notranjosti posode in paličico za rob posode. Posodo je lončarica zgladila z mokro usnjeno krpo. Delo je bilo vse prej kot enostavno, saj je treba poleg izdelave posode z roko poganjati tudi kolo, koščki kalcita pa so brusili kožo.

Tako izdelano posodo so najprej sušili na zraku, nato pa je bil na vrsti postopek žganja. Grički lončarji niso

uporabljali peči, temveč so svoje izdelke žgali na prostem, tako da so lonce in ostalo na zraku posušeno posodje pravilno zložili v kopico med suha bukova polena, ki so jih nato zakurili. Žareče lonce so »kaljsali« – pomakali v vodo, v kateri so bila namočena lubja in koreninice. Po žganju je bilo uporabne približno 30 odstotkov posode, ostala je predvsem zaradi neenakomerne razporeditve temperature razpokala ali bila drugače poškodovana. Lonce bi lahko žgali tudi v krušnih pečeh, kar bi bilo bolj enostavno, predvsem pa bi bil izplen veliko boljši, vendar zaradi primesi peč brez vakuuma najverjetneje ne bi bila primerna.

Posodo so prodajali na sejnih v Črnomlju, Metliki in Kočevju, ali pa so jo zamenjali za pridelke, predvsem s Kočvarji. Rekli so, da gredo na »barat«.

Grički lončarji so poleg loncev za kuhanje izdelovali tudi posodo za shranjevanje živil, pekve, peke, koze, latvice (posode za mleko), pa tudi kotle za žganjekuho. Z doma izdelanim kotlom so se namreč izognili plačevanju davka. Delali so tudi pečnice – slepice za krušne peči. Slepice so v steno peči vzdavali izmenjaje, eno votlo in eno gladko, pogosto s črtami okrašeno na zunanji strani peči. Poleg videza in kopičenja toplote je bila tako izdelana peč tudi uporabna. V »luknjah« so se spekla jabolka, posušile razne stvari ipd. Zadnjo krušno peč, izdelano s temi slepicami, so Merkanarjevi podrli leta 2019.

Grički lončarji posode navadno niso vezali z žico. Uporabljali so jo le za vezanje poškodovane rabljene posode, ki so jo nato doma uporabili za shranjevanje živil.

Lončarska obrt je zamrla s smrtjo zadnje gričke lončarice Marije Medic. Izumrtje lončarstva na Griču gre verjetno pripisati prihodu lončarjev iz šentjernejskega polja v Gradac, ki so z drugačno tehnologijo prevzeli trg. Gričke posode danes po vaseh skoraj ni najti. Metliški muzej pa po zaslugi Jožeta Dulaja predstavlja gričko lončarstvo z lepo zbirko.

Tone Starc

Pisanice

»Pisanko ti dam, ker te rada imam!« Ta lepi dar bi rad imel še tako nadobuden in krepak mladenič kot tudi mož zrelih let, saj pogreje dušo in srce. Adlešičanke so rade sedle k mizi, da bi ob sveči v predvelikonočnem času krasile jajčno lupino, napisale lepo pisanico svojemu izbrancu, pa tudi pripravile vuzemsko darilo prijateljem in sorodnikom.

Ob peki potice, kuhanju šunke, pripravi hrena in drugih dobrot so gospodinje v Adlešičih v žegen v »procanji« (košari), prekriti z izvezenim lanenim prtom, nosile tudi pisanice. Okrašena jajca dajejo velikonočni mizi mističen pridih, ko družina sede k posvečenemu obedu. Velikonočno jajce je simbol novega življenja, v krščanstvu predstavlja Kristusovo vstajenje. Rdeča barva na pirhih in pisanicah simbolizira kri Jezusa Kristusa na križu. Velikonočno pričakovanje prebujenja in vstajenja, zmage dneva nad nočjo, je že v preteklosti vzbujalo veselje in posvečene priprave na veliko noč ali »vuzem«, kot pravimo v Beli krajini.

Prva omemba belokranjskih pisanic sega v leto 1832. Dokler so služile za osnovno velikonočno daritev in jed, so se pisale na trdo kuhano, največkrat kokošje jajce. V drugi polovici 18. stoletja, ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja so bile navadno napisane v eni barvi, redkeje v dvobarvni batik tehniki. Uporabljali so barvila rastlinskega izvora (čebulni listi).

Pisanice so zaslovele ob pomoči nadučitelja Boža Račiča – Kumeta. V adlešiški šoli je služboval v letih od 1919 do 1924, a je krajane tudi pozneje močno spodbujal k rokodelstvu in ohranjanju tradicionalnih znanj. Leta 1920 je bila v Ljubljani ob veliki noči prva razstava belokranjskih pisanic. Janko Barle piše, da je bilo razstavljenih 700 primerkov. Adlešičke pisanice so bile skupaj s predstavitevijo tkalstva v Beli krajini po Račičevi zaslugi predstavljene na prvem Ljubljanskem velesejmu leta 1921. Pisanice svojih učencev je leta 1922 poslal na svetovno razstavo v London, kjer je bila komisija nad spretnostjo otrok zelo navdušena. Darilo, ki je prispelo v Adlešiče – osem parov usnjenih čevljev, je bilo več, kot bi dobrih čevljev lahko naštel v celi adlešiški fari. Račič je domačinke spodbujal k ustvarjanju in razstavljanju pisanic, ki so se uveljavile kot turistični spominek in priložnostno darilo. Skupaj z drugimi izdelki domače obrti jih je dostavljal ljubljanskemu trgovskemu podjetju Dom.

»Jajce ima pri vseh Slovanih simboličen pomen stvarstva, novega življenja. Rdeča barva pomeni veselje in lepoto. Pisanje pirhov je bilo v navadi pri vseh Slovanih in sega v starodavne čase naših prednikov«, je o tradiciji barvanja jajc leta 1922 zapisal Albert Sič v knjižici *Narodni okraski na pirhih in kožuhih*. Takratni mesečnik *Ljubljanski zvon* je povzel, da gre za nekaj povsem novega in razveseljivega. Mapa z barvastimi listi namreč odkriva številnost slovenskih pirhov in ornamentiko starih kožuhov. Prvih osem strani opisuje zgodovino in tehniko izdelave, deset strani v izvirnih barvah prikazuje najrazličnejše oblike slovenskih pirhov, sledijo še primeri okraskov na starih kožuhih.

Na sistematično urejenih polah z več kot stotimi vzorci pirohov je objavljenih 84 motivov pisanic iz Bele krajine, ki so še danes gradivo in pobuda za poustvarjanje te adlešiške tradicionalne veščine. Stoletje pozneje smo priča izjemni meričuta do narodne umetnosti, ki ga je Sič z natančnimi opisi želel prenesti poustvarjalcem, narodopiscem, znanstvenikom in umetnikom.

Pisanje pisanic se najpogosteje začne z razdelitvijo jajčne lupine na ploskve z navpičnimi in vodoravnimi črtami. Ornamentika na pisanicah je še danes pretežno geometrijska. Najbolj so se uveljavili motivi steljice (orlova praprota) oziroma ribje kosti, črtice, trikotniki, spirale, pikice, križi, srca. Pogosto je bil na vrhu malteški križ, simbol krščanskih vojakov od prve križarske vojne naprej. Na pisanicah so bili pogosti nabožni motivi in napisi: »Vesela Aleluja«, »IHS«, »Marija«, »Vesela velika noč«, »Veseli vuzem«, »Aleluja!«. Namesto rastlinskih barv so po drugi svetovni vojni začeli uporabljati krep papir in tekstilno barvo. Nabožnim napisom so se pridružili posvetni: »Pisanko ti dam, ker te rada imam«, »Za spomin«, »Pozdrav iz Adlešič«, »Pozdrav iz Bele krajine«, »Vse najboljše!«, geometrijskim motivom pa so se pridružili cvetlični.

Vsaka pisanica je unikat in prepoznaven izdelek roke, ki jo piše. Vsaka ustvarjalka ima namreč svojo pisavo. Pisanice pišemo in pri tem uporabljamo pisalko: iz trtne »rozgve« (dveletnega lesa trte) ali drugega lesa narejen ročaj, ki je na koncu razcepljen, z vstavljenim pločevinastim lijakom. Včasih so lijaček naredili iz škatlice za »globin« (kreme za čevlje) ali podobne mehke pločevine, ki jo je moč oblikovati

v lij in segrevati nad ognjem. Njegova glavna vloga je, da potem, ko smo vanj vstavili zrno čebeljega voska in ga nad svečo kratek čas segrevali, piše drobne črte po jajčni lupini. Bolj tanke kot so, več ornamentov bomo lahko nanесли in pisanica bo zares pisana. Za pisanje uporabljamo naravni čebelji vosek. Njegova struktura omogoča popolno prilaganje jajčni lupini, ko ga stopljenega nanašamo s pisalko. Hkrati se hitro strdi, kar sproti utrjuje ornamente na pisnici. Šele s kuhanjem pisanic čebelji vosek odstopi in razkrije svojo neprecenljivo vlogo. Kar smo z njim popisali po surovi jajčni lupini, je ostalo v njeni barvi, kar smo popisali po rdečem, je ostalo rdeče. Adlešičani radi poudarimo, da gre za naše »adlêšičke písánice«, vendar so širše prepoznavne kot pisanice iz Bele krajine ali belokranjske pisanice. Mojstrice danes izdelujejo večinoma črne z belimi in rdečimi písami (črtami), napisane na izpihano jajčno lupino. Skozi luknjici so pisanice povezane z rdečo volneno obešanko in cofkom na spodnji strani.

Pred pisanjem si pripravimo jajca (kokošja, gosja, račja), писаč (pisalko), čebelji vosek, svečo, krep papir v rdeči barvi, črno tekstilno barvo ali čebulni lug. Za izdelavo spominka jajca najprej izpihamo. Pomagamo si s šivanko ali škarjami z ostro konico. Jajce dobro pretresemo, izdolbemo manjšo odprtino na vrhu in nato še na spodnjem delu jajčne lupine. Pazimo, da sta luknjici na sredini in ravno prav veliki, da lahko vsebino izpihamo (od 3 do 5 mm) in na koncu skozi prevlečemo volneni cofek. Če želimo imeti pisanice v velikonočni pojedini, pišemo na polna jajca, obarvamo jih s kuhanjem v naravni barvi iz čebulnih listov. Mojstrice pisanja

rade spomnijo, da mora biti pisanica pravilno postavljena – zaobljeni, širši del jajca je spodaj. Jajce skušamo držati narahlo na čim manjši površini. Tako preprečimo raznašanje voska s toplimi prsti po celotni lupini. Ob segrevanju v pisalki, nad plamenom sveče, postane vosek tekoč. Z njim pišemo po jajcu na podlagi prerisovanja motivov z obstoječih pisanic ali predlog. Tako nastane beli vzorec. V mrzli vodi razmočimo rdeč krep papir in napisano jajce v celoti potopimo. Rdeče obarvano nekoliko osušimo in nadaljujemo s pisanjem – nanašanjem stopljenega voska in ustvarimo še rdeče vzorce. Za kuhanje pripravimo lonec, v katerega lahko položimo približno 20 pripravljenih (po belem in rdečem) napisanih jajčnih lupin. Zalijemo z mrzlo barvo, poskrbimo, da so vsa jajca potopljena in kuhamo do vretja. Barva se bo prišla povsod, kjer ni nanosov voska. Med rahlim vretjem posamezne pisanice pazljivo jemljemo iz posode z barvo in jih z mehko krpico takoj nežno obrišemo. Pisanice naj se sušijo na papirnatem podstavku za jajca. Osušene namažemo z oljem ali špehovo korico (kožo sušene slanine), da se lepo svetijo. Izpihane pisanice okrasimo z rdečim volnenim cofom in polagamo v pehar, kjer se v vsej lepoti ponujajo v dar.

Belokranjski muzej v Metliki hrani približno 300 primerkov pisanic različnih izdelovalk iz različnih obdobj in krajev. Veliko jih je del stalne razstave na metliškem gradu »Življenje ljudi v Beli krajini od prazgodovine do sredine 20. stoletja«. Belokranjski muzej delček bogate belokranjske dediščine predstavlja tudi zunaj meja Bele krajine z občasno gostujočo razstavo »Belokranjske pisanice«.

Izdelovanje belokranjskih pisanic je od 8. avgusta 2012 pod zaporedno številko 13 vpisano v Register nesnovne kulturne dediščine, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

V Adlešičih je še najmanj sedem ustvarjalk pisanic, mojstric te domače obrti. Znanje, ki ga prenašajo iz roda v rod s prikazovanjem in izvajanjem delavnic, predstavlja neprecenljiv prispevek k ohranjanju tradicionalnih veščin te belokranjske vasice, ki je poznana tudi po tradiciji ročne pridelave in predelave lanu, od semena do gvanta. Bogata nesnovna dediščina Adlešičev z okolico se je v sodobnem času ohranila v različnih oblikah znanja, veščin, šeg in navad, ki se še vedno prenašajo iz roda v rod. V preteklosti so bile pisanice povezane z velikonočnimi navadami, danes pa predstavljajo trajni spominek iz Bele krajine in so prav redko na mizi ob velikonočnem zajtrku. Izdelava se je ohranila predvsem v Adlešičih in okolici, kot izdelek domače obrti, turistični spominek in priložnostno darilo pa jih rokodelke pišejo vse leto.

Tončka Jankovič

Zeleni Jurij

Zeleni Jurij ali *zeleni Juraj*, kot so mu rekli v Vinici in Adlešičih, pooseblja sončno moč in pomladansko mlado rast. Jurjevo v Beli krajini praznujejo 24. aprila, korenine pa ima v starih obredjih ob prihodu pomladi, s katerimi so ljudje želeli okrepiti sonce in pričarati rodovitnost. Krščansko preobleko je temu prazniku posodil sveti Jurij, vendar o njem vemo le to, da je bil vojak in mučenik iz Kapadokije, ki je živel v 3. stoletju. Vse ostalo, tudi boj z zmajem, ki ga premaga – tako kot zeleni Jurij, ki premaga zimo –, pa so le zgodbe iz zbirke apokrifnih legend *Legenda Aurea* [Zlata legenda, ok. leta 1260]. Vendar so prav te legende pripomogle, da je sveti Jurij zamenjal pogansko vegetacijsko božanstvo, v slovanskem izročilu imenovano *Jarilo*, v baltoslovanskem pa *Jarovit*, povezano s prehodom zime v pomlad. K temu je pripomoglo tudi njegovo ime Georgios, ki v starogrščini pomeni 'obdelovalec zemlje' (*georgos*), saj se pomladanska poljedelska opravila začnejo okoli njegovega godu.

Ta starodavna šega je bila razširjena po vsej Evropi, med Slovenci pa še posebej v Beli krajini. Tam se je jurjevanje ohranilo najdlje, pa čeprav nazadnje le kot otroška šega in kot folklorna prireditel.

Na jurjevo so hodili po vaseh popevat in koledovat, zvečer pa so zakurili jurjevski kres, zbrali so se pastirji, da bi šli

Jurja vodit. Enega so od glave do peta ovili z zelenimi brezovimi vejami, ga opasali z zvito trto ali srobotom, med veje na glavi pa so mu zataknili rdečo svatovsko rožo. Tisti, ki ga je vodil privezanega na trto, je imel v roki tul, na katerega je tulil, zato so rekli, da *Jurij tuli*. Tretji pa je nosil košarico, v katero so zbirali jajca, ki so jih darovali ljudje po hišah. Ob tem so peli jurjevsko kolednico:

*Prošel je prošel, pisani vuzem,
došel je došel zeleni Juraj.
Donesel je, donesel peden dolgo travico,
laked dolgo mladico.
Dajte mu mesa, da se ne otresa.
Dajte mu vina, da ga ne bo zima.
Dajte mu pogači, da mu noga poskoči.
Dajte mu groš, da vam dojde još.
Dajte mu masti, da bo vreden časti.
Dajte mu soli za debele voli.
Dajte mu jajc, da ga ne bo zajec.
Dajte mu kruha, da ga ne bi muha.
Dajte mu mleka, zelena mu obleka.
Došel je, došel po daleki poti,
po daleki poti, cipeli so votli.
Dreta mu je v Metliki,
šilo mu je v Ljubljani.
Dokler to sebere,
cipele razdere.
Blato mu je do kolenca,
voda mu je do ramenca.*

*Dajte mu dajte, kaj mu premorete,
nima kadi stati pred vašimi vrati.*

*Ki bi 'tel vse to sebrati,
bi se moral ranej vstati.*

Adlešiči

Ohranjeno je tudi pričevanje, da se je v Črnomlju še okoli leta 1830 na zadnjo nedeljo v aprilu in ne na god svetega Jurija po večernicah zbrala črnomaljska mladina ob gradiču pri Komendskem hribu in se odpravila *zelenega Jurja vodit*. Na čelu jurjevskega sprevoda so fantje trobili na tule – trobente iz češnjevega lubja – in piskali na frule. Eden je nosil drevo (smreko ali trepetliko), okrašeno z zelenjem, venci rož in živobarvnimi trakovi ter pisanimi rutami; za drevesom – *majem* je stopal v brezovo zelenje od nog do glave oviti zeleni Jurij; fantovski povorki je sledil zbor pojočih deklet. V sprevodu je vladalo veselje, slišali so se tuljenje in piskanje fantov, petje deklet, vriski, vzkliki, trušč in smeh norčavih burkežev, ki so zabavali gledalce. Po prihodu na mestni trg, kjer so sprevod zelenega Jurija pričakali črnomaljski meščani in vaščani iz bližnje okolice, so dekleta drevesu osmukala vence in trakove ter polomila veje, *maj* je ob zidu ostal gol in polomljen. Medtem so peljali zelenega Jurija na kamniti most pod cerkvijo Svetega duha in ga na videz pahnili z mostu v vodo, v resnici pa so mu le sneli košu podobno zeleno preobleko in jo vrgli čez most. Brezov koš mora končati v vodi, saj je z njim odplaknjeno vse, kar je bilo v letu slabega. Ta šega je predstavljala obredno smrt starega leta, odhod zime in prihod pomladi.

V Adlešiče in Vinico je zeleni Jurij prijahal na belem konju, prek rame pa je nosil brezo. Konj je moral biti čim lepši, glavo je imel okraшено, z uzde so mu vihrale rože in zastavice. Jurij je jahal sam, brez spremstva dva dni pred jurjevim, a tudi na jurjevo dopoldne. Ko je prijahal do hiše, se je na dvoru nekajkrat zavrtel, zapel jurjevsko kolednico, nato pa vpil, zbijal šale in prosil gospodinjno za žganje. Za slovo je voščil srečno novo Jurjevo leto in odjezdil. Dokler ni objezdil vse župnije, ni smel razjahati. Konec 19. stoletja je bila ta oblika jurjevanja v Beli krajini že pozabljena.

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je bilo belokranjsko jurjevanje tako prepoznavno, da so Adlešičani zelenega Jurija 12. junija 1908 predstavili celo na cesarskem Dunaju pri sprevodu mimo cesarja Franca Jožefa v počastitev šestdesetletnice njegovega vladanja. Iz tega poročila je razvidno, da je bilo belokranjsko jurjevanje ena prvih folklornih prireditev pri nas.

Vendar pa so še vse do druge svetovne vojne v nekaterih belokranjskih vaseh jurjevali z majem. Ponekod so se zbrali že popoldne pred jurjevim, okitili enega od fantov z bukovim ali brezovim zelenjem, ki so ga povezali s srobotom, v roke pa so mu dali zeleno brezo. V spremstvu so bili marsikdaj tudi odrasli fantje, ki so *zelenega Jurja vodili*. Pred hišo so glasno zapeli kolednico, in ko so odpeli, je Jurij po dvorišču živahno plesal, uganjal norčije in kričal:

Bog vam daj srečo!

Jaz sem tu pred vašimi vrati.

*Dosti darila – veliko sreče,
malo darila – veliko nesreče!*

Gospodinji, ki jim je dala jajca, slanino ali kovanec, so odlomili zeleno vejico z Jurjeve oprave. Te vejice so pri hiši skrbno spravili in jih zataknili na streho, vrata, ali položili v semensko repo in zelje, ker so verjeli, da jim bodo kokoši zato bolj pridno nesle in da škodljivci ne bodo uničili pridelka, ki bo tudi obilnejši. Z darovi, ki so jih zbrali v košaro, so si jurjaši priredili pojedino, včasih so takoj po obhodu zakurili in si scvrli nabrana jajca, ponekod pa so gostijo priredili naslednji dan ali prvo nedeljo po jurjevem.

V letih po drugi svetovni vojni je jurjevanje prešlo v otroško šego; ohranjali so jo predvsem zato, ker so otroci z jurjevskimi obhodi po vasi lahko nabrali jajca in nekaj denarja, ki ga je primanjkovalo, saj so tudi jajca prodali. Enega od dečkov so ovili v zelenje, navadno bukovo, in ga povezali s srobotom. Vodili so ga od hiše do hiše in peli jurjevske pesmi, eden je igral na orglice, pri vsaki hiši pa so dobili v dar jajca ali novce.

Danes na jurjevanje v Beli krajini ponekod otroke spominja v šolah, v Črnomlju pa je ta starodavna belokranjska šega predstavljena kot folklorna prireditev. Zgodi se še tudi, da gre skupina mož po vaseh, eden je ovit z zelenimi vejicami, pojoč hodijo od hiše do hiše in pred vsakimi vrati pustijo zeleno vejo, s čimer se ta šega ohranja kot belokranjska nesnovna dediščina.

Monika Kropelj Telban

Kólo

»Ta ples je tak, da se plesalci, držeč trdno drug drugega, po nekaj počasnih začetnih taktih vedno hitreje sučejo po krogu ...« Takšen opis plesa, vezan na Poljansko dolino v Beli krajini, najdemo v izpolnjeni anketi iz leta 1838, ki jo je predsedstvo gubernije pred cesarjevim obiskom v Ljubljani poslalo petim okrožjem in je eden najstarejših pisnih virov oziroma opisov kola na Slovenskem. Ne le najstarejši viri, pravzaprav je skoraj vse, kar je povezano z izročilom kola v slovenskem prostoru, vezano na belokranjsko območje. Tudi zato pogosto naletimo na zmotno mišljenje, da v Beli krajini niso poznali plesnega izročila, sorodnega osrednje-slovenskemu prostoru, kjer je prevladujoč ples v paru.

Kólo je ime za obliko in tip plesa v krogu. Vsako plesanje v krogu še ni kólo, saj pomembno skupino plesov v krogu predstavljajo plesne igre, od katerih je najbolj znan in pogost *povštertanc*, plesna igra z izbiranjem soplesalca, razširjena tako v Beli krajini kot drugod po Sloveniji. Zmedi v razlikovanju obeh tipov plesa dodaja svoje tudi uporaba sinonimov pri opisovanju plesanja v krogu z uporabo izrazov koló (pa tudi kólo) kot sopomenko za krog. Ponekod v Beli krajini (v Preloki, Stari Lipi in Vinici) pa so tudi ples tipa »kačo vit« imenovali *kolo* ali *sremsko kolo*, saj so ga večinoma plesali na melodijo kola *seljančica*.

Pri pisnih virih o kolu v Beli krajini iz druge polovice 19. stoletja (Stanko Vraz, Jurij Kobe, Ivan Navratil in Evgen Volčič) so v ospredju zanimanja predvsem besedila pesmi, ki so jih peli pri kolu. Koreološki podatki o kolu so bili zanje postranskega pomena in so pogosto umanjkali, prav tako niso bile objavljene pripadajoče melodije plesov. Zvest tradiciji svojih predhodnikov je bil v opisu metliškega in črnomaljskega kola pred drugo svetovno vojno tudi France Marolt. Prve natančne zapise plesa kola smo dobili šele po drugi svetovni vojni – največ so jih prispevali Marija Šuštar, Tončka Marolt, Mirko Ramovš in Bruno Ravnikar. Kola z variantami so bila z besednimi opisi in s posebno pisavo kinetografijo objavljena v več delih: *Plesat me pelji* (Ramovš, 1980), *Kinetografija* (Ravnikar, 1980) in *Polka je ukazana* (Ramovš, 1995).

Poleg metliškega in črnomaljskega kola, ki se navezujeta na plesno izročilo mestnega okolja Metlike in Črnomlja, so tudi v drugih predelih regije, zlasti v Obkolpju, poznali kolo. Vzrok za vsidranje tega plesnega tipa v Beli krajini je v njeni zgodovini. Ko so se v 16. stoletju v Beli krajini naselili Uskoki, večinoma srbskega rodu, so s seboj prinesli tudi svojo kulturo. V vaseh, kjer so bili strnjeno naseljeni (npr. v Bojancih), so jo ohranili do danes, drugod pa se je pomešala s slovensko.

Preprostemu plesu v kolu, ob katerem so se pele različne pesmi, zlasti pripovedne, so rekli *kólanje*. Gibanje je bilo pri kolanju postranskega pomena, saj je bila pomembnejša pesem. Plesni motiv korakov je bil preprost, večinoma sestavljen iz treh korakov naprej in enega nazaj. Tako so kolali

ob pesmih *Pobeležo pole, Pod onom, pod onom gorom zelenom* in *Verbniče nad moru*. Tudi prvi del črnomaljskega kola *Aj, zelena je vsa gora* ima značilnosti kolanja, s podobnimi koraki so v Vinici plesali *Igraj kolo*. Počasnemu kolanju je praviloma sledilo poskočnejše in hitrejše nemo kolo (*na trumf, mutasto kolo*), ki je bilo nekdanj brez pevske in inštrumentalne spremljave.

Večina belokranjskih kol sodi med zaprta kola, za katere je značilen sklenjen krog plesalcev. V začetku 20. stoletja se je s posredovanjem tamburašev in na druge načine širil plesni repertoar, ki je deloma izhajal s hrvaškega panonskega območja: *Igraj kolo, Ja sam sirota, Lepa Anka*. Prav to je eno najbolj znanih belokranjskih kol. Njegova značilnost je, da se kolo po vsakokratni ponovitvi plesne hoje razdeli v sklenjene pare, ki nato nadaljujejo ples. Belokranjske variante zaprtega kola *Hruške, jabuke, slive* so v glasbenem in koreološkem pogledu podobne srbskemu *zapletu*, katerega bistvena značilnost je nenadna sprememba smeri. Srbskega izvora je tudi *seljančica*, prav tako kolo zaprtega tipa, ki se pleše po krogu v desno in levo. V prvem delu je sestavljeno iz ponavljajočega sklopa treh korakov, od katerih je zadnji poskočen, v drugem delu vsebuje poskoke na mestu, v tretjem pa tek po krogu v desno in levo v sedmih korakih, od katerih je zadnji spet poskočen. *Svatsko kolo* (Preloka) ali *zvezda* (Vinica) je malo kolo dveh parov, za katerega je značilno, da se plesalci na začetku vrtijo počasi, potem pa se vrtenje stopnjuje do takšne mere, da plesalki pogosto ne uspeto obdržati stika s tlemi in ju dvigne od tal. Starejša imena zanj so *hrvacki* (Vinica), *hrvatsko kolo* (Preloka) ali

kolo hrvacki, kar pove, od kod so ga Belokranjci prevzeli.

Opisana kola so najbolj znana belokranjska kola in opredeljujejo kolo na Slovenskem. K temu slovesu so pripomogle folklorna dejavnost in belokranjske folklorne skupine, ki so v preteklosti v svojih nastopih kolo pogosto predstavile kot edino plesno izročilo Bele krajine; v širšem slovenskem prostoru pa k takemu mišljenju prispevajo tudi vsebine osnovnošolskih učbenikov, v katerih je kot primer belokranjskega plesnega izročila izpostavljeno prav kolo.

V primerjavi s preteklostjo je današnja vloga plesa v družabnem življenju manjša, s tem pa tudi vloga kola. V preteklosti je bilo kolo opazen identifikacijski element Belokranjcev. V nekaterih lokalnih skupnostih te regije ostaja še danes, drugod pa se njegov pomen zmanjšuje.

Rebeka Kunej

Folklorna dejavnost

Poznavanje zgodovinskih in etnoloških dejstev je temelj za razumevanje in ustrezno interpretiranje belokranjskega izročila, ki je bogato, posebno in zasidrano v srca ter zavest Belokranjk in Belokranjcev.

Folklorna dejavnost zajema (po)ustvarjanje plesne, pevске, glasbene in druge nesnovne dediščine, s kostumi, glasbili in rekviziti pa posega tudi na področje snovne. S »folkloro« enačimo tradicijo in ljudsko izročilo in ju opredeljujemo kot kulturno dediščino, ki jo sestavljajo vse plasti kulture, tudi védenja in druga znanja o načinu življenja. Pravijo, da je folklorna dejavnost »gledališče zgodovine«, praviloma predstavlja dediščino najširše družbene plasti prebivalstva. Ko se okrepi zavest o vrednotah in pomenu kulturne dediščine, se pojavljajo folklorizmi – prizadevanja oziroma gibanja za ohranitev in vnovično oživljanje folklore. Kot folklorizem pojmujeemo folklorne prvine, vzete iz prvotnega okolja in časa ter predstavljene na drugi, poustvarjalni ravni, zavestno ohranjene – kot rekonstrukcija preteklosti ali turistična ponudba in zabava. Z domoljubno noto se je pojavil v 19. stoletju, danes pa mnogim predstavlja nadomestilo za prvotne folklorne oblike.

Folklorizem v Beli krajini bi lahko razdelili v štiri obdobja. Prvo sega v drugo polovico 19. stoletja, v obdobje narodnega preporoda, v čas, ko je leta 1888 Ivan Navratil poročal o

črnomaljskem kolu, ki so ga takrat obnovili. Drugo obdobje sega v desetletje pred prvo svetovno vojno, ko so leta 1908 Belokranjci iz Adlešičev, Bojancev, Metlike, Predgrada in Vinice šli na Dunaj, kjer je bila velika slavnostna prireditev ob 60-letnici vladavine cesarja Franca Jožefa. Skupine so pripravile program za nastopanje in prvič se je zgodilo, da je bilo izročilo iztrgano iz svojega primarnega okolja in predstavljeno drugim. Pomembnejši nastop v tem obdobju je bila tudi predstavitev ob odprtju belokranjske železnice v Črnomlju leta 1914. Tretje obdobje je zaznamoval etnomuzikolog France Marolt, ki je poudarjal vrednost belokranjskega glasbenega in plesnega izročila. Na podlagi Kapellejevega zapisa iz leta 1839 je rekonstruiral jurjevanje. Ljudje niso več plesali, peli in igrali samo zase, ampak so začeli privabljati tudi občinstvo. V času pred drugo svetovno vojno so se belokranjske skupine udeležile več festivalov, ki so vplivali tudi na poznejši razvoj in delovanje belokranjskih folklornih skupin. Tak je bil npr. *Belokranjski dan v Ljubljani* leta 1936 v organizaciji Folklornega inštituta Glasbene matice Ljubljana in ljubljanskega društva Bela krajina ter *Veliki festival slovenskih narodnih običajev* v Mariboru leta 1939. Četrto obdobje folklorizma v Beli krajini se je začelo po drugi svetovni vojni, ko so organizirano začele delovati folklorne skupine v Črnomlju, Metliki, Semiču, Dragatušu, Adlešičih, Bojancih, Predgradu, Preloki, Starem trgu in Vinici. S prvim *Jurjevanjem* leta 1964, prvim folklornim festivalom na Slovenskem, so belokranjske folklorne skupine začele delovati še bolj zavzeto, v programih pa so želele izpostaviti posebnosti krajev, od koder so prihajale.

V slovenskem kulturnem prostoru ima folklorna dejavnost Belokranjcev prepoznavno mesto in vlogo. Burna zgodovina je v Beli krajini pustila močne, raznovrstne in večplastne kulturne sledi. Raziskovalci in ljubitelji so že zgodaj odkrili veliko bogastvo belokranjske kulturne dediščine. V 19. stoletju se je začelo prebujati zanimanje za pretekle kulturne prakse, pri čemer je bila Bela krajina zaradi pestrosti in drugačnosti deležna posebne pozornosti.

Z »belo nošo«, plesanjem v kolu, tamburaši, kresnimi in jurjevskimi šegami in z njimi povezanimi pesmimi ter s starimi mostnimi igrami, ki so jih izvajali odrasli, je bila med Belokranjci in širše na Slovenskem oblikovana predstava o ljudskem izročilu Bele krajine. Na tem so temeljila tudi prizadevanja Franceta Marolta. S pojavom folklorizma in delovanjem folklornih skupin se je ta še posebej utrdila in zasidrala v zavest slovenskega človeka. Zaradi drugačnosti izročila so bile etnološke raziskave in objave posvečene predvsem uskoški dediščini in krajem ob Kolpi, veliko manj pa ostalim območjem – predvsem v osrednji Beli krajini, ker je bilo to izročilo sorodno in v marsičem enako osrednjeslovenskemu. Takšno neuravnoteženo dokumentiranje in izpostavljanje posebnosti je ustvarilo pomanjkljivo in enostransko predstavljaje podobe belokranjske pesemske, oblačilne, plesne in glasbene dediščine.

Ko govorimo o folklorni dejavnosti, najprej pomislimo na plesno in glasbeno izročilo. Priznani slovenski etnokoreolog Mirko Ramovš je v svojih raziskavah razkrival in opredeljeval večplastnost belokranjskega plesnega izročila. Najstarejšo plast predstavljajo plesi, ki so se ohranili predvsem

v mestnem okolju – v Črnomlju in Metliki. Plese, ki so v marsičem podobni otroški igri, so izvajali odrasli. Gre za mostne igre, ostanke starih obredij. V drugo plast štejemo plesno in pesemsko izročilo uskoškega izvora. Gre predvsem za ples, ki so jih plesali v krogu ob petju brez glasbene spremljave. V tretjo plast spadajo plesi, ki so v 18. in 19. stoletju iz srednje Evrope preko Dolenjske prišli v Belo krajino in so glede na množično pojavnost žal premalo poudarjeni in dokumentirani. Dejstvo, ki se ga premalo zavedamo, je, da so v Beli krajini večinoma plesali, peli in igrali podobno kot drugje na Slovenskem. Na svatbah in raznih druženjih so plesali valčke in polke v figuralnih različicah, seveda pa tudi štajeriše, zibenšrite, šotiše, pouštertance, mazurke, šuštarske in razne plesne igre. Spremljali so jih godci, ki so praviloma igrali na diatonično harmoniko, tem so se lahko pridružili godci, ki so igrali na bas, klarinet in violino. Najmlajšo plast predstavljajo plesi, ki so se konec 19. in v začetku 20. stoletja ob posredovanju tamburašev razširili iz Hrvaške in se uveljavili predvsem v vaseh ob Kolpi ter z leti postali temelj belokranjskega folklorizma. Gre za ples Lepa Anka, Sirota, Carska kasa, Hruške, jabuke, slive, Lipa moja itd., za katere je še danes značilna tamburaška spremljava. V kulturni dediščini belokranjske glasbe pa ima, poleg različnih godčevskih zasedb s harmoniko in tamburaških sestavov, pomembno vlogo tudi igranje na razna bolj ali manj preprosta glasbila, kot so orglice, frulica, gudalo, citre, oprekelj, drumljica (brundice), nunlca, okarina oz. piskajoči ptiček, glavnik in druga.

Pravo folklorno bogastvo Bele krajine so številne in v marsikaterem pogledu zelo različne ljudske pesmi, ki zaradi obilice vplivov iz okolja s svojo barvitostjo predstavljajo navdušujoč pečat stičišča kultur. Zveneče večglasno ljudsko petje je odsev belokranjske duše, del naše zemlje, našega življenja, prepletanja različnih motivov, obdobij in kultur.

Bela oblačila so prepoznavni znak belokranjskih folklornih skupin. Za odrske postavitve plesov, pesmi in viž, ki predstavljajo druženja in zabavo Belokranjcev ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja na svatbah in žegnanjih, so v rabi folklorni kostumi, ki so sorodni predstavljanju načina oblačenja v tem obdobju na ostalem slovenskem prostoru. Ta čas so zaznamovala druženja, plesi in zabave ob spremljavi različnih godcev.

Spoštljive odrske predstavitve belokranjskega izročila zahtevajo poznavanje več področij delovanja, saj spretno prepletajo plesne, pevske, glasbene, igralske, kostumske, koreografske, režijske in organizacijske dejavnike. Velika interdisciplinarnost delovanja folklornih skupin terja sposobnost, znanje, zanimanje in voljo vodstev in članov društev, saj le sožitje privede do kakovostnega interpretiranja belokranjske dediščine. Za folklorno (po)ustvarjanje je pomembno, da se vse prvine (plesi, pesmi, viže, glasbena spremljava, kostumska podoba) ujemajo z izbranim časovnim obdobjem in da so tematsko in prostorsko usklajene.

Del mozaika belokranjskega izročila so tudi folklorne pripovedi – zapisi, ki jih poznamo kot bajke, pravljice, anekdote, zgodbe, spominske, zgodovinske, socialne in šaljive pripovedke. Pogosto so vir za črpanje idej za pripravo programov in predstav.

V Beli krajini deluje deset (bolj ali manj dejavnih) odraslih folklornih skupin, ki z različnimi programi ustvarjajo belokranjsko kulturno dediščino ter jo predstavljajo doma in v tujini. Na belokranjskih osnovnih šolah je folklorna dejavnost številčna in kakovostna. Uspešno delo otroških in šolskih folklornih skupin je dobro poročilo za prenašanje tradicij na mlajše rodove. Poleg območne izpostave Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti Črnomelj spodbujajo ohranjanje tradicij tudi lokalne in turistične skupnosti. V vseh treh belokranjskih občinah največje kulturne prireditve temeljijo na ljudskem izročilu. Tako imamo vsako leto tradicionalno Jurjevanje v Beli krajini v Črnomlju, Vinsko vigred v Metliki in Semiško ohcet v Semiču.

Trendi sodobnega življenja spreminjajo vrednote, način življenja, druženja in razmišljanja. Migracije in spletno sporazumevanje stapljajo delo, navade in življenje ljudi. Prav s poznavanjem, ohranjanjem in spoštovanjem lastne kulturne dediščine razvijamo lokalno in narodno identiteto, s spoznavanjem in spoštovanjem različnosti drugih okolij pa ustvarjamo podlago za sožitje. Za Belokranjce je to samoumevno, saj je mešanje kultur tu prisotno že več stoletij, rezultat tega pa je tudi raznolika, zanimiva in izjemno bogata kulturna dediščina.

Kakovostno delovanje folklornih skupin je temelj za razvijanje ustreznega odnosa do kulturne dediščine Belokranjcev, saj se bo le tako med ljudmi ohranjalo najlepše in najboljše, kar so nam zapustili naši predniki. S tem stare šege, zapisi, posnetki in predmeti ne bodo le muzejski spomin,

ampak živa kulturna srčika s specifično pokrajinsko, etnično in časovno dimenzijo. Čar belokranjskega izročila se občuti brez puhloglave vzvišenosti – ko ga srčno doživiš, te prevzame in ga vzljubiš. Trudimo se in si želimo, da folklorna dejavnost ne bi bila le nekaj starinskega, nazadnjaškega in manjvrednega, ampak bi predstavljala spoštljivo ohranjanje vrednot, ki nam krepijo dostojanstvo, samopodobo in in višajo kakovost življenja.

Zdenka Pezdirc in Tadej Fink

Folklorna skupina Ivan Navratil

Kot je zapisal eden od kronistov v knjižici, ki je bila izdana ob 20-letnici Metliške folklorne skupine Ivan Navratil, je to skupina, ki je v preteklosti med vsemi belokranjskimi skupinami nastopila v največ državah in pri tem prepotovala največ kilometrov. Danes pa je skupina še za skoraj tri desetletja starejša. Je to veliko ali malo?

V mestu, kjer imamo društva, ki so zakoračila krepko v drugo stoletje, to ni veliko. A je poleg formalno zapisanih datumov ustanovitve in časa delovanja treba dodati še nekaj: to je tradicija. Članice in člani Metliške folklorne skupine pri prikazovanju folklorne tradicije izhajamo iz metliških obrednih iger, ki so jih v mestu izvajali na velikonočni ponedeljek. Ta običaj nima zapisanega niti datuma svojega nastanka niti organizatorja. Iz zgodovinskih virov vemo, da so ga mladi meščani izvajali redno. Prvi zapisi segajo v zgodnja leta 19. stoletja (ko se je začelo prebujati zanimanje za spoznavanje in zapisovanje ljudskih običajev).

Za nas je zelo pomembno raziskovalno in buditeljsko delo Franceta Marolta v tridesetih letih 20. stoletja. S svojimi obiski Metlike je vsekakor pripomogel k organizirani folklorni dejavnosti. Tako je spodbudil nastanek festivalov

in jim pomagal izvesti gostovanja. Z gotovostjo lahko trdimo, da so bila ta leta začetek organiziranega folklornega dela v Metliki. To pomeni, da je metliška folklorna skupina stara že več kot osemdeset let.

Do druge svetovne vojne so člani skupine nastopali kot Metliški folkloristi ali Folklorna skupina iz Metlike. Po vojni se je skupina vključila v Kulturno umetniško društvo Janez Marentič. V okviru društva je, z manjšimi ali večjimi prekinitvami, delovala vse do sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Leta 1975 se je Folklorna skupina Janez Marentič priključila Mladinskemu klubu Metlika, v katerem so malo prej ustanovili tamburaško skupino. Pogoji za skupno delo in nastopanje obojih so bili s tem izpolnjeni. Določiti je bilo treba še ime skupine. In kaj je bolje, kot poimenovati se po domačem zbiratelju in zapisovalcu ljudskih običajev Ivanu Navratilu? Tako smo se plesalci in tamburaši leta 1976 odločili, da se poimenujemo Mladinska folklorna skupina Ivan Navratil, še vedno pa delujemo v okviru Mladinskega kluba.

Pripadnost isti generaciji, podobnost pogledov, spoznavanje dela skupin v Sloveniji in okolici so narekovali članom načrtovanje ambicioznega programa dela. Ta program je po drugi strani zahteval stalno širjenje repertoarja in nakupe opreme. Tako je skupina postala reprezentativna skupina, ki prikazuje plesno in pevsko izročilo Bele krajine in Poljanske doline ob Kolpi. V začetnih letih je skupina pogosto iskala pomoč pri dr. Brunu Ravnikarju, ki nam je bil vedno pripravljen pomagati pri iskanju najboljših rešitev.

Obseg dela, število članov in nastopov so bili glavni vzroki nastanka samostojnega društva. Tako je bila maja leta 1980 v register društev vpisana Metliška folklorna skupina Ivan Navratil s sedežem v kulturnem domu v Metliki. V okviru skupine delujejo plesalci, tamburaši in občasne pevske skupine. Starostna sestava je zelo široka, od 15 do 70 let.

Tako kot je Bela krajina raznolika v svojem plesnem in pevskem izročilu, je raznolik tudi program nastopov skupine. Najstarejšim kolom se pridružujejo novejši parni plesi, ki izvirajo iz dediščine prvotnih prebivalcev, pribežnikov pred Turki, preseljevanja in srečevanja prebivalstva ob raznih vsakodnevnih ali prazničnih dogodkih. Skozi ples in pesem skupina predstavlja vsa področja glasbene dediščine Bele krajine in Poljanske doline ob Kolpi. Posebno mesto v programu dela skupine ima metliško obredje. Izvirni običaj mladih ob koncu velikonočnih praznovanj, vuzemske obredne igre iz Metlike, je stalni del programa skupine, od leta 1992 pa tudi vsebina istoimenske prireditve na vuzemski ponedeljek, ki je neformalni praznik društva. Vuzemske obredne igre iz Metlike so od leta 2013 vpisane v register nesnovne kulturne dediščine Slovenije in z odlokom vlade 2018 razglašene za nesnovno dediščino državnega pomena.

Če je dediščina Bele krajine zaznamovana z belo barvo, je bela tudi najznačilnejša noša, s katero se skupina predstavlja na svojih nastopih. K raznolikosti in pestrosti programa pa svoje dodata še bojanska noša prebivalcev uskoškega porekla vasi Bojanci in poljanska noša prebivalcev Poljanske doline ob Kolpi.

Za spremljavo plesov poskrbijo tamburaši. Zgodovina tamburaštva v Metliki je zelo pestra. Tako so prve skupine in nastopi omenjeni v času panslavističnega gibanja še v Avstrijskem cesarstvu. Močnejše sestave tamburaških ansamblov so znane iz časov pred drugo svetovno vojno, v šestdesetih letih in po letu 1975. V društvu tamburaši vseskozi skrbijo za spremljavo folklornega programa, svojega znanja pa bogatijo tudi z dodatnim programom skladb.

Zavedajoč se potrebe po pridobivanju vedno novih članov uveljavljeni plesalci skrbijo za izobraževanje mlajših v vrtcu in osnovni šoli. Že nekaj časa v okviru društva plešejo in nastopajo tudi najmlajši s svojo programsko točko.

Skupina Ivan Navratil je ustanovna članica Združenja folklornih skupin Slovenije, Zveze ljudskih tradicijskih skupin Slovenije (CIOFF) in Združenja tamburaških skupin Slovenije. Za dosežke na folklornem področju je prejela Maroltovo listino, priznanje CIOFF ob štiridesetletnici, občinsko plaketo Metlike, občinsko priznanje Osvobodilne fronte, ki ji ga je podelila Socialistična zveza delovnega ljudstva. Pridobila je tudi naziv »skupina v javnem interesu Slovenije«. Na tekmovanjih folklornih in tamburaških skupin je skupina redna prejemnica najvišjih priznanj. V več kot petdesetletni tradiciji jurjevanja v Črnomlju samo dvakrat ni bilo Metličanov s svojim turnom. Tako tamburaši kot plesalci so redni udeleženci letnih folklornih in tamburaških srečanj slovenskih skupin v organizaciji Javnega sklada za kulturne dejavnosti.

Poleg letnih celovečernih nastopov v domačem kraju je skupina z belokranjskim ljudskim izročilom nastopala širom Slovenije in po svetu. Odmevni nastopi se vrstijo, posebej pa je treba omeniti Balkanski festival folklore na Ohridu (Makedonija) in tekmovanje izvirnih folklornih skupin v Gorici in Trentu (Italija).

Plese in pesmi v beli, poljanski in bojanski noši so videli in slišali širom Evrope, poleteli pa smo tudi k rojakom v Kanado. V vseh letih od ustanovitve društva je bilo let brez vsaj enega gostovanja v tujini zelo malo.

Od začetka delovanja zdajšnjega društva je med članstvom močno zavedanje, da vsega zastavljenega ni mogoče doseči samo z družbeno pomočjo. Za potrebe izvajanja načrtovanega redno organiziramo ali sodelujemo pri prireditvah, s katerimi bogatimo svoj proračun. Nemalokrat pa moramo za izvedbo kakšnega obsežnejšega gostovanja seči tudi v lasten žep.

Ustvarjanje, druženje, učenje, smeh, solze, načrtovanje, potovanje in nastopanje so stvari, ki povezujejo mlade in malo manj mlade, da že toliko let skupaj vztrajamo v društvu. Kdaj pridejo tudi slabši časi, vendar ti hitro minejo, še hitreje jih pozabimo. So spomini, ki ostanejo, in ti so lepi.

Stane Križ

A stylized illustration of a woman with dark hair, wearing a light-colored jacket and trousers, blowing bubbles. She is holding a small object in her other hand. The background is a deep red with faint, swirling patterns and a vertical yellow and orange stripe on the left. The title is written in white serif font across the middle.

BELOKRANJKE IN BELOKRANJCI

Janez Mihael Žagar

Pozabljeni svetovljan

Življenjska pot Janeza Mihaela Žagarja, bolehnega otroka kmečkega stanu, je bila vse prej kot običajna. Lahko celo rečemo, da je bila osupljiva. Z vztrajnostjo, močnim, kdaj pa kdaj tudi posebnim karakterjem je postal plemenitaš in vodilni strokovnjak Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti na svojem znanstvenem področju. Lahko bi rekli, da je bilo nenehno izobraževanje, izpopolnjevanje in raziskovanje tisto, kar ga je vodilo skozi življenje.

Rodil se je 2. novembra 1732 v majhni belokranjski vasi ci Damelj pri Vinici kot drugorojeni otrok očeta Janeza, ki je bil kmet, kovač in mlinar, in mame Ane, rojene Babić, iz Lukovdola na Hrvaškem. Umrli je v Pragi, 18. julija 1813.

Starši so Janeza Mihaela dali krstiti v župniji na Sinjem Vrhu, in to kljub temu, da je Damelj spadal pod župnijo Vinica. Predvidevamo, da je bila takšna odločitev povezana z bližino farne cerkve na Sinjem Vrhu. Lahko tudi sklepamo, da je Žagar iz istega razloga pozneje obiskoval cerkev v tej župniji, kjer je spoznal vikarja Luko Jurkoviča. To poznanstvo je bilo zanj pozneje bistveno.

Sprva je bil doma pastir, ker je bil preslaboten za drugo delo. Toda imel je neizmerno željo po šolanju. Žal oče temu ni bil naklonjen, kar za tedanje čase, ko šola še ni bila obvezna,

ni bilo nič nenavadnega. Žagar je zato leta 1748 pobegnil k vikarju župnije na Sinjem Vrhu Luki Jurkoviču. Uspel ga je prepričati, da ostane pri njem. Pozneje je Jurkovič njegovega očeta uspel prepričati, da Janez Mihael ostane na Sinjem Vrhu, pod pogojem, da za njegovo šolanje ne bo prispeval nič.

Pri vikarju Jurkoviču se je naučil brati, pisati in nekaj latinščine. V letih 1749–1751 je svojo pot šolanja nadaljeval v gramatikalni šoli reda pavlincev v Križevcih na Hrvaškem, kjer je živel skorajda beraško življenje. V teh časih za študente nepremožnega rodu žal to ni bilo nič nenavadnega. Šolanje je nadaljeval v jezuitskem kolegiju v Zagrebu, kjer si je občasno s pomočjo mecenov izboljšal svoje gmotno stanje, ki pa še vedno ni bilo idealno. Zato je moral za hrano tudi prosjačiti pod okni meščanskih hiš. Uboštvo se je poznalo tudi pri njegovem zdravju. Študij filozofije je nadaljeval pri jezuitih v Gradcu (1755–1756), jeseni leta 1756 pa se je odpravil na študij medicine na Dunaj. Zanj je bilo zelo pomembno, da je leta 1757 dobil Knafljevo štipendijo (100 goldinarjev letno), kar mu je omogočilo bolj znosno življenje v času študija.

Leta 1761 je začel sodelovati z dunajskim botaničnim vrtom in z ekskurzij po Nižji Avstriji prinašal redke rastline. Študij je zelo uspešno končal z zagovorom disertacije in 23. avgusta 1762 napredoval v doktorja zdravilstva. Naslednje leto je odšel v Jihlavo na Moravskem in 3. septembra postal »fizik okrožja« (v tedanjih časih je to pomenilo zdravnik). Ukvarjal se je tako z zdravljenjem ljudi kot tudi z veterino. Pri svojem delu pri zatiranju infekcijskih bolezni je bil zelo uspešen, tako pri zdravljenju ljudi kot živali. Ko se je leta

1766 poročil z Marijo Terezijo Klein, se je ob zdravilstvu in botaniki posvetil tudi družinskemu življenju. V zakonu so se mu rodili dve hčeri in sin.

Janez Mihael Žagar je samostojno objavil 13 knjig, nekaj spisov je bilo priključenih drugim. Njegovo glavno delo je nozološki sistem za klasifikacijo in nomenklaturu bolezni (nozologija – nauk o boleznih, njihovi klasifikaciji, opisu). Z njim se Žagar uvršča med vodilne nozologe 18. stoletja. Čeprav so mu v času kariere ponujali tudi odgovornejša delovna mesta, se zanje ni odločil. Tudi v tem se vidi njegova nekoliko posebna narava.

Za požrtvovalno delo pri zatiranju nalezljivih bolezni ljudi in živine ter za razpravo o tem je bil Žagar leta 1775 izvoljen za člana nemške naravoslovne akademije v Anspachu. Presenetljivo je, da ga tudi oblasti v tedanjem Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti niso pozabile. 12. aprila 1776 mu je cesarica Marija Terezija podelila dedno plemstvo z vzdevkom »Nobilis de Sagar«, torej plemeniti Žagar. V grbu nima orla, sokola ali zmaja, pač pa kačo z zlato krono. S tem je ponazorjeno njegovo življenjsko delo na področju zdravstva.

Leta 1783 se je preselil v Prago k hčerki Mariji Veroniki. Opustil je zdravstveno prakso in živel osamljeno kot zasebni znanstvenik. Kljub vsemu je bil še vedno zelo uspešen in priznan. V tem času je zbral večjo knjižnico, ki je imela 518 enot, večinoma sodobnih del v latinščini, nemščini in francoščini. Umrl je v Pragi leta 1813.

Kot zanimivost naj omenimo, da so Žagarja v preteklosti nekateri zmotno označevali kot Hrvata. Večjo prepoznavnost

sta njegov lik in delo dobila z objavo *Žagarjevega zbornika* (1975), ki ga je uredil Fran Dominko. Skupno razpravo o njegovem življenju in delu sta prispevala Drago Mušič in Janez Batis. Vsekakor nam za čas življenja Janeza Mihaela Žagarja do odhoda v Prago veliko koristi rokopis, ki ga je o njegovem življenju po Žagarjevem nareku pripravil tedanji kronist mesta Jihlava Johann Heinrich Marzy. Večja neznanca je čas, ki ga je Žagar preživel v Pragi.

Naj končamo s tem, da imamo pred sabo zgodbo sina kmečkih staršev, ki mu je bil napredek v zdravstvu vodilna ideja v življenju. Le predstavljamo si lahko, koliko bi človeštvo izgubilo, če na svoji poti ne bi bil tako vztrajen. V času svojega delovanja se je sprl z prenekaterim »znanstvenikom« tistega časa. V duhu razsvetljenstva je delal premike na področju zdravstva, veterine in botanike. Lahko bi rekli, da je bil eden izmed najbolj naprednih Belokranjcev, kar jih poznamo. To velja zlasti za čas, v katerem je živel.

V oporoki se je spomnil tudi svojih nečakov v Damlju in jim namenil nekaj denarja. Lahko bi rekli, da je pokazal svojo pripadnost kraju v smislu slogana Kluba belokranjskih študentov: »Belokranjci do konca svojih danof« (Belokranjci do konca svojih dni).

Belokranjsko muzejsko društvo je dalo leta 1982 postaviti spominsko ploščo na zdravstveni postaji v Vinici. Zagotovo bi si Janez Mihael Žagar zaslužil še kaj več, kot je to spominsko obeležje.

Andrej Črnič

Niko Zupanič

O zgodovini in sedanjosti Bele krajine ni mogoče pisati, ne da bi omenili Nika Zupaniča (rojen 1. decembra 1876, umrl 11. novembra 1961). Zupanič je izhajal iz razmeroma bogate katoliške kmečke družine v belokranjski vasi Griblje, celo življenje pa si je prizadeval, da bi njegova domača pokrajina dobila ustrezno pozornost jugoslovanske in slovenske politike in znanosti. Ko je na prelomu stoletja študiral na Dunaju, je nosil vzdevek »Car Balkanski«, saj se je že v tistem času zavzemal za enotnost južnih Slovanov. Sožitje prebivalcev Bele krajine različnih veroizpovedi, ki ga je opazoval v mladosti, naj bi vplivalo na njegove zamisli o enotnosti jugoslovanskih narodov. To ga je pozneje spodbudilo k raziskovanju prazgodovinskega izvora južnih Slovanov nasploh, hkrati in posebej pa porekla sodobnih prebivalcev Bele krajine. Poleg slovenskih staroselcev semiške župnije je opazoval masovno priseljevanje beguncev, ki so v 16. stoletju bežali pred turškimi vpadi. To so bili večinoma Hrvati oziroma »begunci iz porečij Sane in Une, Like, Dobre in Mrežnice«. Poleg tega je prihajalo do »naseljevanja pravoslavnih štokavcev (Uskokov)«, kakor je zapisal leta 1936. Zupanič je sicer že pred temi zapisi javno poudarjal pomen verske in narodnostne pisanosti Bele krajine. Tako je aprila 1916 v Clevelandu govoril pred zborom Slovencev, od katerih so v Združene države Amerike zaradi dela številni prišli iz Bele

krajine. Zupanič je med njimi hotel okrepiti jugoslovansko identiteto, zato je v svojem govoru, ki je bil istega leta natisnjen v tiskarni Clevlandske Amerike, povedal:

Če vas morda zanima, dragi poslušalci, kako se je v meni pričela jugoslovanska ideja, vam povem. Jaz nisem prišel do nje samo potom študij in knjig, ampak sem je prinesel iz kmetov, iz Belokranjskega kot deček v gimnazijo in pozneje na visoko šolo na Dunaju. V gostilni mojega očeta so se shajali namreč često bližnji pravoslavni Bojančani in Marindolci (srbski doseljenci iz Bosne), kajkavski Hrvati, unijatski Žumberčani, črni Kranjci in naposled Beli Kranjci ter so kramljali med seboj, kakor da pripadajo enemu narodu, kar je prav za prav tudi res. Belokranjsko, ki je identično s črnomeljskim okrajnim glavarstvom, predstavlja narodopisno pravzaprav malo Jugoslavijo, našo bodočo državo, ker tam živijo tri glavna jugoslovanska plemena, in skušnje Belokrajine nas učijo, da se moremo prav razumeti. Isto se dogaja tudi na sejnih v Karlovcu, kjer se Belokranjci razgovarajo z muslimani (mohamedanci) iz Bosne in Bolgari, ki gojijo tam zelenjavo. Teh narečij se ni treba učiti, ampak se jim samo prilagoditi in se jih privaditi. Torej predstavlja mali prostor med Karlovcem in Črnomeljem kompletno Jugoslavijo v malem, ki je že tam prebila izpit z dobrim uspehom.

To sožitje je imelo seveda svoje zamišljene in dejanske meje: čeprav so bila razmerja med posameznimi skupinami

večinoma mirna, so bili versko mešani zakoni v medvojnem času še vedno zelo redki. Prav tako je treba upoštevati, da so pravoslavne vasi Miliči, Paunoviči in Marindol, ki se nahajajo na levem bregu Kolpe, nekoč pripadale habsburški Vojaški meji. Po njeni odpravi na začetku osemdesetih let 19. stoletja so bile priključene Hrvaški in so tako ostale ločene od Bele krajine. Šele po invaziji italijanske vojske leta 1941 so bile te tri vasi vključene v Ljubljansko pokrajino in so po drugi svetovni vojni ostale v sestavi (Ljudske oziroma Socialistične) Republike Slovenije. Žumberčanske grškokatoliške (unijatske) vasi, ki so bile nekoč prav tako del Vojaške meje, so bile priključene Hrvaški, tako da na tleh današnje Bele krajine najdemo samo dve grškokatoliški cerkvi – eno v Metliki in drugo v vasi Drage. Od vseh krajev, ki jih Niko Zupanič navaja v zgornjem citatu, je bila le pravoslavna vasi-ca Bojanci ves čas del vojvodine Kranjske.

Junija 1903 se je »Car Balkanski« znašel na dunajski zahodni postaji, v množici južnoslovanskih študentov, ki je častila novega srbskega kralja Petra (1903–1921) iz dinastije Karadorđevićev, ko je bil na poti iz švicarskega izgnanstva v srbsko prestolnico. Nedolgo zatem je tudi Zupanič odpotoval v Beograd, da bi delal kot kustos tamkajšnjega zgodovinsko-umetniškega muzeja. Pred tem je končal disertacijo na Univerzi na Dunaju, ki je bila posvečena prihodu južnih Slovanov na Balkan v šestem stoletju našega štetja. V Beogradu je svoj priimek zapisoval kot »Županić« (»Жупанић«) in razvijal živahno politično dejavnost s ciljem poenotenja južnih Slovanov. Zavračal je federalistična stališča, ki jih je zagovarjala večina slovenskih intelektualcev,

tudi Ivan Cankar (1876–1918), in se zavzemal za integralistično rešitev jugoslovanskega vprašanja.

Kot znanstvenik se je Zupanič začel ukvarjati z vprašanji rasne antropologije, ki je bila takrat v modi, pri čemer se je kmalu znašel na desnem robu te tako ali tako problematične znanstvene veje. Zagovarjal je pozitiven značaj rasnega amalgama južnih Slovanov, ki naj bi jih razlikoval od slabšega rasnega značaja Grkov in Albancev. Zaradi takšnih izjav bi ga lahko označili kot enega prvih in vodilnih predstavnikov »biološkega jugoslovanstva«. Zupanič je dve desetletji zavzemal položaj prizanega antropologa in rasnega zgodovinarja za prostor zahodnega Balkanskega polotoka, dokler ga ni presegel mlajši kolega Božo Škerlj (1908–1961), ki se je metod fizične antropologije naučil v Pragi in v Nemčiji v dvajsetih letih 20. stoletja.

Pred prvo svetovno vojno je bil Zupanič na tem področju začetnik. Njegov prvi predmet antropološke raziskave so sicer bili Srbi Bele krajine, za katere je poskušal dokazati, da zaradi domnevnega »rasnega značaja« izvirajo iz skupine bosanskih Srbov. Kmalu potem je svoje antropološke raziskave razširil na druge narodnosti jugovzhodne Evrope in malo pred izbruhom prve svetovne vojne postal kustos Etnografskega muzeja v Beogradu. Vojna je končala Zupaničevo znanstveno dejavnost. S kraljevskim dvorom in srbsko vlado se je iz Beograda, ki ga je bombardirala avstroogrška vojska, umaknil v Niš. Od tam ga je srbska vlada odposlala v tujino, da bi se med zavezniki zavzemal za vojne interese Srbije. V Parizu je maja 1915 postal soustanovitelj Jugoslovanskega odbora, ki so ga sestavljali dva Hrvata, Frano

Supilo (1870–1917) in Ante Trumbić (1864–1938), Slovenec Bogumil Vošnjak (1882–1959) in drugi. V Odboru je Zupanič zastopal stališča srbske vlade, od katere je bil finančno odvisen. Potoval je v Rusijo in v Združene države Amerike, da bi zagovarjal ustanovitev jugoslovanske države po koncu vojne.

Srbska vlada ga menda ni vključila v uradno srbsko diplomatsko delegacijo za mirovna pogajanja v Parizu, ki so potekala leta 1919, ampak le v njeno etnološko-zgodovinsko sekcijo. Njen predsednik je bil znani srbski geograf Jovan Cvijić (1865–1927). Mnenja o Zupaničevih dejavnostih v tem telesu do danes niso poenotena. Obstaja stališče, da je bila njegova vloga zgolj »dekorativna«, ker se je npr. ukvarjal z iluzornim vprašanjem teritorialnega koridorja med Kraljevino SHS in Češkoslovaško. Zupanič je pozneje trdil, da Blejski kot po njegovi zaslugi ni bil vključen v novo ozemlje Italije, ki se je razširilo globoko v slovensko poselitveno območje.

Na začetku leta 1920, po koncu mirovnih pogajanj, se je Zupanič preselil v Ljubljano, kjer mu je bilo s pomočjo vlade v Beogradu dodeljeno upravljanje dela Narodnega muzeja, iz katerega je nastal Kraljevski etnografski muzej (današnji Slovenski etnografski muzej). Kot direktor te ustanove je Zupanič potoval po jugoslovanskem kraljevstvu, predaval na mednarodnih kongresih in leta 1930 soorganiziral tretji Kongres slovanskih geografov in etnologov. Skupaj s pomočnikom Stankom Vurnikom (1898–1932) je urejal revijo *Etnolog: glasilo Etnografskega muzeja v Ljubljani*. Po Vurnikovi zgodnji smrti je urejanje revije v celoti prevzel sam.

Precejšen del strokovnih ekskurzij je Zupaniča vodil v Belo krajino, kjer je opravil več antropoloških raziskav lokalnega prebivalstva, zlasti med letnim pregledom vojaške primerčnosti moške mladine. Napisal je tudi opis zadnjega guslarja, slepca iz hrvaške Pravutine na desnem bregu Kolpe, ki se imenoval Mate Crnić (1860–1923) in je nastopal na sejmih v Črnomlju in Metliki, kjer je pel junaške pesmi po balkanski tradiciji v štokavskem ali kajkavskem narečju.

V dvajsetih letih 20. stoletja je bil Zupanič kratek čas minister brez listnice v eni od vlad Nikole Pašića (1845–1926). Vodil je tudi kampanjo za Narodno radikalno stranko v Sloveniji, a se je moral soočiti s poraznimi volilnimi rezultati, zato se je razočarano umaknil iz politike. Kljub temu je v obdobju šestojanuarske diktature, ki jo je odločno zagovarjal, novembra leta 1931 spet sprejel kandidaturo za sedež v senatu, kakor se je v Beogradu tem času imenoval parlament. Nekaj mesecev prej ga je občinski svet v srbsko-pravoslavni Bojanci imenoval za častnega občana. Ker pa je bila cela Bela krajina takrat v Savski banovini, Zupanič te časti ni mogel politično izkoristiti in je moral nastopiti v volilni enoti Novo mesto, kjer ni imel možnosti proti lokalnemu nasprotniku.

Leta 1940, kmalu po izbruhu druge svetovne vojne, je Niko Zupanič na ukaz ministra za izobraževanje v Beogradu postal prvi profesor etnologije na Univerzi v Ljubljani. Star je bil že 67 let, a si je za položaj, ki je končno dobil, prizadeval že od zgodnjih dvajsetih let 20. stoletja, vendar je imel precej nasprotnikov med profesorji. Po 6. aprilu 1941, ko je fašistična Italija okupirala in nasilno priključila zaho-

dni del Slovenije, je nadaljeval predavanja na Univerzi v Ljubljani, ki jih je komaj začel. Po italijanski kapitulaciji in invaziji nemškega Wehrmachta je pobegnil v Belo krajino, kjer je do konca vojne ostal pod zaščito Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Izražal je solidarnost in podporo ciljem nardonosvobodilnega boja in je po komunističnem prevzemu oblasti lahko nadaljeval profesuro na Univerzi v Ljubljani – tedaj že v starosti 72 let. Iz povojnega časa izvira Zupaničevo delo o nastrižnem kumstvu v Beli krajini, izumirajočem obredu, ki se je ohranjal kot dediščina iz časov prvobitnih uskokov. Niko Zupanič se je upokojil leta 1957, star 84 let. Ko je leta 1961 umrl, je bil star skoraj 88 let.

Ta kratek oris življenja in dela Nika Zupaniča kaže, kako tesni so bili njegovi stiki z Belo krajino, tako osebno kot politično in znanstveno. Bela krajina ni bila samo njegova domača pokrajina, ampak mu je dala tudi zatočišče med drugo svetovno vojno. Kot je zapisal leta 1912, je bila Bela krajina zanj Jugoslavija v malem, predvsem zaradi svoje verske in narodne raznolikosti. Iz takšnega značaja pokrajine je Zupanič izpeljal tudi dvakratno zgodovinsko možnost ustanovitve jugoslovanske države. Kar zadeva zasebno in družinsko življenje Nika Zupaniča, je imel sina in hčerko, medtem ko je njegov zakon z Jeleno, roj. Papp (1887–1962), spodletel po nekaj letih. Po drugi svetovni vojni se je poročil še enkrat, v tem zakonu se mu je rodil še en sin.

Christian Promitzer

Oton Župančič

Beli Kranjec

Kadar v Beli krajini govorimo v presežnikih – najboljši, najbolj znan, najpomembnejši, najimenitnejši – zagotovo lahko govorimo tudi o pesniku, dramatik, esejistu in prevajalcu Otonu Župančiču, ki ni bil Belokranjec le zaradi svojega rojstva v Vinici in preživljanja otroštva v Dragatušu, ampak predvsem zaradi svojega odnosa do Bele krajine, zaradi vpletanja podob, ljudi in občutij te pokrajine v svoja dela, zaradi vseživljenjske povezanosti pesnika z Belokranjci in obratno. Kot mlad ustvarjalec se je pogosto podpisoval s psevdonimi in ponosni smo, da je bil med njimi tudi *Beli Kranjec*.

Župančič se je rodil 23. januarja 1878 v Vinici, a tam preživel le prvi dve leti življenja, saj se je družina nato preselila v bližnji Dragatuš, kjer je oče odprl trgovino in gostilno. Tam je pesnik začel obiskovati šolo, jo nato končal v Novem mestu in se tam vpisal tudi na gimnazijo. V tem času so se že pojavili zametki njegove literarne ustvarjalnosti. Zaradi spleta neugodnih družbenih in osebnih okoliščin je Župančičev oče doživel gospodarski zlom, prodal imetje in družina se je preselila v Ljubljano. Oton se je najprej pridružil skupini dijakov okrog mentorja Janeza Ev. Kreka in v različnih

revijah že objavljala svoja dela. Pozneje ga je Ivan Cankar povabil v znameniti dijaški literarni krožek Zadruga, kjer so delovali skupaj s Kettejem in Murnom ter v svojem dunajskem obdobju v slovenski književnosti utemeljili Slovensko moderno. Za začetek tega literarnega obdobja imamo poleg Cankarjeve *Erotike* prav prvo pesniško zbirko Otona Župančiča *Čaša opojnosti* (1899).

Župančič je na Dunaju študiral zgodovino in zemljepis, ob tem pa se je literarno izobraževal, seznanjal z največjimi imeni svetovne književnosti in filozofije, sodeloval v literarnih skupinah, ob vseh teh dejavnostih pa doživljal tudi prva ljubezenska razočaranja. Hkrati v njegovem pisanju opazimo premike iz pesimizma v pesniku tako značilen optimizem, poudarjanje moči, zaupanja vase in v življenje. V tem času sta izšli njegovi pesniški zbirki *Pisanice* (1900) in *Čez plan* (1904).

Po krajšem obdobju v Ljubljani in petletnem bivanju v tujini (v Franciji, Nemčiji in Švici), ko je izšla njegova zbirka *Samogovori* (1908), se je leta 1910 dokončno vrnil v domovino.

Leta 1913 se je poročil z Ano Kesslerjevo in v zakonu so se jima rodili trije otroci, sinova Marko in Andrej ter hči Jasna.

V letih 1912–1915 so izšle tri zbirke za otroke: *Lahkih nog naokrog*, *Sto ugank* in *Ciciban*. Ta je s svojim naslovnim junakom ostala ena najbolj priljubljenih in znanih zbirk pesmi za otroke vse do danes.

V zbirki *Mlada pota* (1920) je Župančič objavil izbor najboljših pesmi prejšnjih zbirk, ki jim je dodal nekaj novih.

Leta 1924 je izšla še zbirka *V zarje Vidove*, ki pomeni precejšen odmik od pesnikovega dotedanjega ustvarjanja.

Pomemben del Župančičevega ustvarjanja je bil povezan z gledališčem (bil je dramaturg Slovenskega narodnega gledališča – Drame, pozneje celo upravnik) ter s prevajanjem dramatike in proze, nekoliko manj poezije. Tudi sam se je preizkušal v pisanju dramatike, a je v knjižni izdaji izšla le poetična drama *Veronika Deseniška* (1924).

Leta 1926 je prevzel predsedstvo Društva slovenskih književnikov, ki ga je vodil do leta 1938, ko so ga izvolili za častnega predsednika. Bil je med ustanovitelji slovenskega združenja PEN in eden prvih članov Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Ob začetku druge svetovne vojne se je pesniško in publicistično vključil v narodno-osvobodilno gibanje in s pesmijo *Veš, poet, svoj dolg?* preizpraševal svojo in vlogo drugih kulturnih ustvarjalcev v težkih časih okupacije. Zaradi bolezni se upor ni pridružil fizično, a je v tem času napisal vrsto prispevkov, nagovorov in pesmi (te so izšle leta 1945 v zbirki *Zimzelen pod snegom*).

Umrli je v Ljubljani leta 1949 in je pokopan na Plečnikovih Žalah.

Belokranjci smo ponosni na velikega rojaka, ki je vse življenje ohranjal povezanost z Belo krajino. V njegovih pesmih, dramskih odlomkih in drugih zapisih je ogromno besed, motivov, ljudi in krajev, ki pesnika povezujejo z rodno pokrajino. Belokranjsko uho v Župančičevih pesmih hitro zazna domačo pokrajino belih brez, igrive devojke, Kolpo, pokopališče sv. Barbare, Žeželj, kupico vinca

in še kaj. Skoraj ponarodeli so verzi iz Dume, v kateri Župančič opisuje prelesti in bolesi svoje domovine in ob tem opisuje bolečino izseljevanja belokranjskega človeka. Belo krajino najdemo v številnih esejih, otroških pesmih in šaljivih pripovedih, kot je *Varalo*, ki ga v Dragatušu še vedno radi pripovedujejo.

In tako kot je ohranjal vezi z Belokranjci v svojih delih, je Župančič ostal tudi pri nas, v našem sedanjem življenju in delovanju. V pesnikovi rojstni Vinici je v njegovi rojstni hiši sodobno obnovljen muzej, ki predstavlja znamenitega rojaka, ob njem pa tudi Belo krajino in druge pomembne Belokranjce. V Vinici že skoraj šest desetletij deluje Kulturno-umetniško društvo Oton Župančič Vinica, eno najuspešnejših belokranjskih društev, ki s folklorno, tamburaško in drugimi sekcijami ponosno nosi rojakovo ime doma in na gostovanjih v tujini. Viničani na dan Župančičevega rojstva organizirajo Župančičevo pot od Dragatuša do Vinice in opozarjajo na pomen velikega pesnika ter na lepote svojih krajev.

V Dragatušu še vedno obstaja gostilna Župančičev hram, ki jo je Župančičev oče prodal pradedku zdajšnjega lastnika Štefaniča, v njej pa je skrbno urejena bogata pesnikova spominska soba. Blizu Dragatuša je studenec Dobreč, ki se skriva, kot je napisal Župančič, »v najtišji dragi sveta«. Dobreč je v zadnjih 25 letih dobil izjemen pomen in imeniten odmev, saj se po njem imenuje tamburaški orkester, ki doma in v tujini praviloma dobiva naziv »najboljši«. Med Dragatušem in Vinico se razteza Krajinski park Lahinja, v katerem so oblikovali zanimivo doživetje »Otonova

pustolovščina« – pester družinski izlet, pri katerem s pomočjo ugank Otona Župančiča odkrivamo kulturne in naravne znamenitosti Bele krajine.

V Črnomlju so po Župančiču poimenovana najvišja priznanja za kulturno udejstvovanje, Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj pa z več kot 30-letnim vseslovenskim literarnim natečajem za osnovnošolske in srednješolske pesnike – Župančičeva frulica – daje spodbudo in veljavo mladim pesnikom ter opozarja na dolg Župančičevih naslednikov.

Veseli nas tudi, da v Beli krajini Ciciban še vedno vleče »meh za smeh in vrečo sreče« (Veseli koledniki) – vsi belokranjski otroci poznajo vsaj nekaj Župančičevih pesmi, po njem pa se imenuje tudi črnomaljski vrtec.

In na koncu, čeprav ne nepomembno – Župančič je znan kot veder pesnik, pesnik svetlobe in veselja. Cenil je kleno govorico belokranjskega človeka in trdo delo, ki ga je Belokranjec potreboval za preživetje. Cenil je belokranjsko družabnost in veselje, tudi ob kupici rujnega. Veseli smo, da še vedno velja, kar je naš rojak zapisal v eni svojih napitnic:

*Beli Kranjec, kadar vince srka,
ali veš, kak Beli Kranjec trka?
Čašo v roki – dvigni jo visoko,
tenko trči, glej me oko v oko!*

Helena Vukšinič

Katka Zupančič

Belokranjska Američanka

V Beli krajini rojena Katka Vrtačič, poročena Zupančič, je bila po izobrazbi učiteljica. Ta poklic je opravljala vse do odhoda v Združene države Amerike leta 1923. Tam so jo bolj poznali kot pesnico, pisateljico, prevajalko in publicistko.

Rodila se je 17. septembra 1889 očetu Janezu Vrtačiču in kočevski Nemki Katarini, rojeni Kump, v kraju Kralji pri Griču nad Dobličami. Obiskovala je osnovno šolo Nemškega šolskega društva (Deutscher Schulverein) v kraju Mavrlen. Lahko predvidevamo, da je bila izbira šole pogojena z bližino kraja bivanja, in ne z maminim poreklom. Prvi učitelj Katke Zupančič je bil Peter Krauland, ki je kmalu opazil njeno bistrost ter jo spodbujal k branju knjig iz šolske in svoje knjižnice.

Po končanem osnovnem šolanju je Katka dve leti obiskovala zasebno šolo sester de Notre dame v Šmihelu pri Novem mestu. Sprva jo je pri tem finančno podpiral oče, nato pa je vodstvo samostana prevzelo podporo za dokončanje Katkeinega šolanja. Leta 1907 je opravila sprejemni izpit na takratnem cesarsko-kraljevem Ženskem učiteljišču v Gorici, kjer je šolanje nadaljevala. V tem času je bivala v samostanu sester de Notre Dame v Gorici. Šolanje je končala z opravljenim učiteljskim izpitom leta 1911.

Njena učiteljska pot se je začela konec leta 1911 na šoli sester de Notre dame v Šmihelu pri Novem mestu. Zaradi nestrinjanja z načinom poučevanja in življenja v samostanu je nehala poučevati, samostan pa ji je naložil vračilo stroškov šolanja, ki jih je vračala naslednjih deset let. Kmalu je začela poučevati na državnih šolah v Beli krajini. Najprej, leta 1913 v Podzemlju, od leta 1913 do 1914 pa v Črnomlju. Ob izbruhu prve svetovne vojne so jo poslali v Čepље pri Starem trgu, kjer je poučevala od leta 1914 do 1917. Tedaj so jo premestili na šolo na Talčjem Vrh, kjer je ostala naslednja tri leta, in nato na šolo na Mavrlenu, ki jo je obiskovala kot osnovnošolka, le da je bila po novem državna in ne »nemška« šola. Tam je poučevala do odhoda v ZDA.

V času poučevanja na šoli na Talčjem Vrh je spoznala svojega bodočega moža Jakoba Zupančiča. Leta 1920 sta sklenila zakonsko zvezo in leto dni po poroki se jima je rodila hči Helena – Elica. Jakob je leta 1921 odšel v ZDA, dve leti pozneje sta se mu v Čikagu pridružili Katka in Elica. Družina je do začetka leta 1963 živela v Čikagu, januarja 1963 pa sta se Katka in Jakob preselila v Kalifornijo, v kraj Los Gatos. 8. septembra 1967 je Katka Zupančič po dolgi bolezni umrla.

Takoj po prihodu v ZDA se je vključila v življenje tam živečih Slovencev. Najbolj je bila dejavna na področju kulture. Kmalu je svoja dela začela objavljati v časopisih, ki so jih izdajali ameriški Slovenci. Ni presenečenje, da so bile njene prve objave v *Mladinskem listu*, ki ga je izdajala Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ), saj je bil prvi urednik tega časopisa njen mož Jakob Zupančič. Pri uredniškem delu mu je pomagala tudi Katka.

Poskrbela je za prevode nekaterih del tujih avtorjev, ki so jih nato objavljali v *Mladinskem listu*, prav tako je bila prva ilustratorka časopisa. Od leta 1926 do 1929 v tej reviji ni objavljala. Znova se je v delo vključila leta 1929, ko je urednik publikacij SNPJ postal Ivan Molek.

Sodelovala je tudi pri dramskem odseku Socialističnega kluba št. 1 Jugoslovanske socialistične zveze v Čikagu. Delala je kot režiserka in šepetalka, pisala je tudi mladinske drame. Kot spremljevalka je potovala z mladinskimi gledališkimi skupinami, ki so obiskovale naselbine v ZDA živčih Slovencev.

Skupaj z Louisom Benigerjem sta vodila slovensko šolo čikaškega društva Pioneer št. 559 SNPJ, ki je začela delovati leta 1930. V društvu, ki je delovalo v angleškem jeziku, je ob sobotah poučevala slovenski jezik.

Polje literarnega ustvarjanja Katke Zupančič je bilo zelo raznoliko. Pisala je poezijo predvsem za mlade in odrasle ter kratke zgodbe, v majhnem obsegu pa tudi drame za mladino. Objavljala ni samo v *Mladinskem listu*, pač pa tudi v drugih publikacijah »ameriških Slovencev«, kot so *Proletarec*, *Prosveta*, *Majski glas*, *Svoboda*, *Cankarjev Glasnik* in *Ameriški družinski koledar*. Leta 1946 je čikaška založba Prosvetna matica v ZDA izdala knjigo Katke Zupančič z naslovom *Slike iz vsakdanjega življenja*. Vsebuje sedem kratkih zgodb in štiri pesmi.

Opus Katke Zupančič obsega 305 pesmi, 5 dramskih del, 137 črtic in člankov, 7 prevodov in 10 umetniških reprodukcij. Nekaj njenih pesmi je bilo tudi uglasbenih.

Slovenski ameriški inštitut (Willoughby Hills Ohio) je leta 1977 izdal publikacijo *Anthology of Slovenian American*

Literature. Urednika te publikacije, Edvard Gobec (Giles Edward Gobetz) in Adele Donchenko sta v antologijo vključila tudi delo Katke Zupančič z naslovom *Daj nam danes ...*, ki ga je za objavo v angleščino prevedel Edward Krasovich in ga naslovil *How much will you give?* Poleg prevoda dela sta urednika poskrbela tudi za kratko predstavitev avtorice. Katko Zupančič sta poleg Anne P. Krasna označila za eno od vodilnih slovensko-ameriških naprednih pisateljic oziroma pesnic.

Njena poezija za otroke je bila tista, ki ji je prinesla največjo prepoznavnost in priljubljenost med ameriški Slovenci. Napisala je tudi več prepoznavnih kratkih zgodb. Dramska dela, namenjena mlajši populaciji, je napisala, da bi pritegnila mlade v krog SNPJ in s tem poskrbela za ohranjanje slovenske zavesti pri nadaljnjih generacijah tja priseljenih Slovencev.

Za konec omenimo, da se je Katka Zupančič udeležila ustanovitve Slovensko-ameriškega narodnega sveta (SANS) decembra 1942 v Clevelandu. Med delegati na zasedanju je zastopala SNPJ št. 559 iz Čikaga. Izvoljena je bila za nadomestno članico izvršnega odbora, po odstopu nekaterih članov pa je postala polnopravna članica.

Tudi v domovini ni bila povsem prezrta. Belokranjsko muzejsko društvo je 9. maja 1976 na »stari« šolski stavbi v kraju Podzemelj nekdanji učiteljici Katki Zupančič postavilo spominsko ploščo.

Andrej Črnič

Miran Jarc

Skrivnostni romar

Miran Jarc, slovenski pesnik, pripovednik, dramatik in prevajalec, spada med klasike slovenske književnosti. Rodil se je 5. julija 1900 v Črnomlju, v hiši, v kateri so leta 2013 uredili mestno muzejsko zbirko. Družina se je zaradi očetove uradniške službe večkrat selila iz kraja v kraj – tako so se iz Črnomlja najprej preselili v Višnjo Goro, nato v Novo mesto, kjer je Miran v letih 1910 do 1918 obiskoval gimnazijo, in nazadnje v Ljubljano. Po ustanovitvi ljubljanske univerze leta 1919 je na njej nadaljeval v Zagrebu začeti študij slavistike, francoščine in filozofije, ki ga zaradi gmotnih razmer po smrti očeta ni mogel dokončati. Vse življenje – do italijanske aretacije junija 1942 v Ljubljani – je bil zaposlen kot uradnik v tamkajšnji Kreditni banki, kot vodja in violinist je krajši čas deloval tudi v Slovenskem marionetnem gledališču. Padel je avgusta 1942 med roško ofenzivo pri vasi Pungled v ne povsem pojasnjenih okoliščinah. Kočevski rog je 42-letnemu umetniku, iskalcu resnice in lepote, postal zadnje domovanje, pri čemer mesto pokopa ni znano. Vojna! Iz nje je mladi pesniški up vzniknil in njej žrtvoval svoje sanje o svobodi.

Bil je to visok, slok moški bolj rahlega telesnega zdravja in človek mnogih talentov. Že kot mladeniča ga je zanimalo

veliko področij: od glasbe, risanja in pisanja do fizike in politike. Najboljši je bil vsekakor v pisanju, je eden najpomembnejših slovenskih literatov prve polovice 20. stoletja. Pesmi je začel pisati s petnajstimi leti kot gimnazijec in jih kmalu začel objavljati v revijah in časopisih. Zastopan je v vseh treh literarnih zvrsteh, najbolj pa v poeziji, in je poleg Srečka Kosovela, Antona Podbevška, Antona Vodnika in drugih eden glavnih predstavnikov slovenske ekspresionistične lirike. Kot mlad pesnik je bil dejaven soustvarjalec avantgardnega kulturno umetniškega preporoda leta 1920, pozneje imenovanega novomeška pomlad. Nenehno je mrzlično ustvarjal in bil izredno samokritičen, zato je v svoje tri pesniške zbirke *Človek in noč* (1927), *Novembrske pesmi* (1936) in *Lirika* (1940) uvrstil samo najboljše pesmi, veliko, približno 250, pa jih je ostalo neobjavljenih in so luč sveta prvič ugledale šele v *Zbranem delu Mirana Jarca* (2013). Jarčeva dramska pesnitev *Vergerij* (1927–1933), ki javnosti dolgo ni bila dostopna, velja za »slovenskega Fausta«, med njegovimi pripovednimi deli pa je najbolj znan avtobiografski roman *Novo mesto* (1932), umetniška ubeseditev časa med in po prvi svetovni vojni, v katerem je samega sebe upodobil v glavnem liku dijaka Danijela Bohoriča in po katerem je bil leta 1989 posnet film z naslovom *Veter v mreži*. Pisal je tudi drame, otroške pesmi, lutkovne igrice, mladinske povesti, eseje in kritike ter iz tujih jezikov, največ iz francoščine, prevajal svetovne klasike.

Veljal je za rahločutnega, globoko razmišljujočega »skrivnostnega romarja«, ki je poleg svoje prvinske naklonjenosti umetnosti na piedestal življenja postavil brezpogojno

ljubezen in družino. Bodoči ženi Zinki Zarnik s Krtine pri Domžalah je posvetil številne ljubezenske pesmi in pisma, ki so edinstvena po osebnoizpovedni in literarnozgodovinski vrednosti, nekatera so prava posebnost tudi zaradi obsega, saj ima najdaljše med njimi kar 151 strani; o svojih dveh hčerkah pa je napisal obsežno *Kroniko o Eki in Mariji* – ganljive dnevniške zapiske o njunem rojstvu, otroštvu, vzgoji in družinskem življenju.

Njegovo obsežno rokopisno in ostalo zapuščino hrani knjižnica v Novem mestu, ki se, poleg osnovne šole v Črnomlju in še nekaj ustanov ter ulic na Dolenjskem in po Sloveniji, imenuje po njem. Posebno mesto v tej obsežni zbirki ima nedvomno korespondenca z njegovim največjim prijateljem slikarjem Božidarjem Jakcem od njunih mladih let pa vse do Jarčeve prezgodnje smrti, pa tudi njuni violini, ki pričata o glasbenem udejstvovanju obeh umetnikov.

Miran Jarc je rodno Belo krajino zapustil že v ranem otroštvu in v njegovem ustvarjanju ni bila pogosto prisotna, a so se ga, kot izjemnega slovenskega lirika, njene lepote globoko dotaknile:

*Tiha je pot skozi brezove gaje,
vse je bleščavost, vse je sinjina.
Radost brezbrežna kakor ravnina
se je zgrnila čez sončne te kraje.*

Miran Jarc: *Bela krajina*, 1930

Darja Peperko Golob

Lojze Krakar

*Kakor nomad se selim
s trnjem nemira v duši
v nove pomladi iz zim,
v travnato radost po suši.*

Lojze Krakar: *Nomad*

Med osebnostmi, ki so ponesle ime Bele krajine v svet, je tudi pesnik, novinar, urednik, prevajalec, literarni zgodovinar in esejist dr. Lojze Krakar. Čeprav ga je kot nomada iz njegove pesmi življenjska pot vedno znova vodila daleč od doma, se je rad vračal v rodni Semič, kjer si je, kot v zborniku *Lojze Krakar – iskalec biserov* zapiše Rosa Mohar, »napolnil srce in glavo z energijo. Posedanja z domačimi pod 'brajdo', pred cerkvijo po maši pogovori s prijatelji in znanci, obujanje spominov z nekdanjimi sošolci ob kozarčku semiškega in seznanjanje z novostmi v rodnem kraju je bilo tisto, kar mu je dajalo moči in voljo, da vztraja v svetu, v katerem se ni ravno najbolje počutil.«

Lojze Krakar se je rodil 21. februarja 1926 kot prvorojenec materi Ani in očetu Jožefu. Kot velja za mnoge belokranjske družine, so se tudi Krakarjevi kljub marljivosti in varčnosti borili z revščino. Oče je skušal z delom v kanadskih rudnikih družini ohraniti dom, vendar pa je bil to čas

gospodarske krize in tudi tam ni bilo dela, ki bi družini omogočilo finančno varnost. Naporna dela v daljnem Torontu so mu močno načela zdravje in domov se je vrnil umret. Njegov sin v pesmi *Oče* o njegovem delu pozneje zapiše: »Torontski sneg si čistil, kot da ne bi / bilo ga tam pod našim kapom meter. / Nam je bila dovolj lopata, tebi / je meril sneg in kruh duš geometer.«

Lojze (domači so ga klicali Slavko) je po semiški osnovni šoli obiskoval gimnazijo v Novem mestu, vendar je njegovo šolanje prekinila vojna, saj je bil med gimnazijci, ki so jih Italijani leta 1942 zaprli zaradi sodelovanja v demonstraciji z enominutnim molkom med poukom. Do osvoboditve aprila 1945 je bil najprej v italijanskih zaporih v Kopru in Perugii, nato v nemških koncentracijskih taboriščih (Dachau, Buchenwald). Vso grozo taboriščne izkušnje je zajel z besedami: »Tu se je smrt utrudila do smrti in uresničil biblijski pekel. Tu je zločin dobil sloves obrti in na milijone duš premlel v pepel.« Groza preživetega ga je spremljala tudi na dolgi poti domov. V kratki zgodbi *Vrnitev* se spominja strahu pred tem, ali bo našel domačo hišo. Vendar jo je našel in tudi domači so preživel vojno vihro.

Sam pa ni dolgo ostal doma. Po vojni je končal gimnazijo in se leta 1947 vpisal na ljubljansko slavistiko, kjer je leta 1954 diplomiral. V tem času je bil novinar pri *Slovenskem poročevalcu* (1947–1949), v letih od 1948 do 1950 pa tudi odgovorni urednik revije *Ciciban*. Po diplomi se je zaposlil na Radiu Ljubljana, kjer je bil najprej novinar kulturne rubrike, nato pa mladinskega uredništva. V letih od 1959 do 1961 je bil zaposlen kot dramaturg pri TV Ljubljana in nato

kot urednik pri Cankarjevi založbi, kjer si je na začetku sedemdesetih let kot dopolnilo zbirki *Sto romanov* zamislil znamenito zbirko *Lirika* in jo s pomočjo Severina Šalija urejal do leta 1980. Vmes je leta 1959 kot štipendist poljske vlade študiral polonistiko na univerzi v Varšavi, v letih od 1965 do 1975 pa je bil lektor za slovenščino v Frankfurtu, kjer je leta 1970 doktoriral z disertacijo *Goethe pri Slovencih*. Do upokojitve je deloval kot profesor slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Zadru. Umrli je 24. decembra 1995 v Ljubljani.

Lojze Krakar se je kmalu odmaknil od svoje pesniške generacije in po lastni poti iskal odgovore na vprašanje o smislu. V pesniškem izrazu se je gibal od tradicionalnega socialnega realizma prek mračnih podob, značilnih za poezijo absurda, do modernističnega eksperimentiranja. Čeprav so ga kot pesnika vznemirjale tudi aktualne razmere, se ni hotel pridružiti družbenokritični intelektualni smeri. Ostajal je zvest samemu sebi in vztrajal pri intimni osebno-izpovedni poeziji, ki jo v njegovih zrelih pesmih pogosto zaznamujeta življenjsko razočaranje nad stvarnostjo in pesimizem, hkrati pa nikoli ne izgubi vere v življenje, dobroto in lepoto.

Med najlepše pesmi Lojzeta Krakarja spadajo tiste, ki so povezane z domačim krajem. Pesnik v njem najde svojo identiteto, poistoveti se z rodom, zemljo in domom. Podobne v njegovih domačijskih pesmih so polne ljubezni in topline, hvaležnosti do dežele, deda, matere, tudi razmišljanja o minljivosti, pa vendar brez vsakršne patetike ali sentimentalnosti. Tudi ko se spogleduje s smrtjo, je njegov

ton pomirjen, včasih celo hudomušen. Pesniški samohodec in nomad najde pomiritev v misli na dom in večno zeleno dolino.

Ob številnih pesniških zbirkah za odrasle je Lojze Krakar pisal tudi poezijo za otroke in mladino, manj znane pa so kratke zgodbe pod skupnim naslovom *Skice spomina* (1995). V njih zaživi domači kraj: spominja se svojih sosedov (*Samota*), sošolcev iz semiške šole (*Rožic že dosti nabranih imam*), zgodb o bogatih sorodnikih iz Amerike, za katere se izkaže, da se komaj prebijajo skozi življenje (*Revna teta iz Amerike*) itd.

Pomembno je tudi Krakarjevo prevajalsko in esejistično delo. Prevajal je iz poljščine, hrvaščine in nemščine, prevedel in uredil je antologiji *Poljska lirika dvajsetega stoletja* (1963) in *Sodobna mongolska lirika* (1979). Za svoje delo je leta 1963 prejel nagrado Prešernovega sklada, leta 1977 pa Prešernovo nagrado za pesniško zbirko *Nekje tam čisto na robu*. Dvakrat je prejel Levstikovo nagrado za mladinsko delo: leta 1962 za zbirko pesmi *Sonce v knjigi*, leta 1991 pa za pravljico v verzih *Prišel je lev*.

V Semiču so svojega pesniškega nomada počastili z namestitvijo doprsnega kipa na pročelje muzeja, Kulturno društvo Orel pa v tednu njegovega rojstnega dne vsako leto pripravlja Krakarjeve dneve.

Jožica Jožef Beg

Anton Mavretič

Od Boldraža do Voyagerja

Anton Mavretič se je rodil 11. decembra 1934 na domači kmetiji v Boldražu nad Metliko, kjer je obiskoval osnovno šolo vse do izbruha druge svetovne vojne. Ko je med vojno šola v Boldražu pogorela, je nekaj časa obiskoval pouk v lokalnem župnišču v sosednji Slamni vasi, nato v Metliki in Črnučah pri Ljubljani. V njegovem ranem otroštvu so Boldraž osvetljevale samo kerozinske svetilke.

Šolanje je nadaljeval na Srednji tehnični šoli v Ljubljani. Na Univerzi v Ljubljani je od leta 1954 do 1956 študiral elektrotehniko, nato ga je stric Mike Mavretič, ki je živel v Denverju v Koloradu, povabil v Združene države Amerike in predlagal, da študij nadaljuje tam. Anton je povabilo sprejel. Na Univerzi v Denverju je leta 1959 diplomiral iz elektrotehnike in junija leta 1961 iz istega področja magistriral. Potem se je vrnil v Jugoslavijo, da bi v Jugoslovanski ljudski armadi odslužil vojaški rok, in jeseni 1962 ponovno odšel v ZDA. Začel je doktorski študij na Univerzi Syracuse v zvezni državi New York, nato pa je zaradi ureditve bivanja v ZDA moral prekiniti študij. Zaposlil se je na Centru za raziskave in razvoj Westinghouse v

Pittsburghu v Pensilvaniji. Podjetje mu je sponzoriralo zeleno karto in omogočilo ostati v ZDA. Marca 1965 se je v slovenski cerkvi v Pittsburghu poročil z Darinko Sešek, ki jo je spoznal med študijem v Ljubljani. Jeseni je nadaljeval doktorski študij na državni univerzi v Pensilvaniji in decembra 1968 doktoriral iz elektronike. Istega meseca je postal podoktorski sodelavec na Centru za raziskave vesolja na Tehnološkem inštitutu Massachusettsa (MIT). Kot je navedel zgodovinar dr. J. D. Hunley v življenjepisnem besedilu, ki je spremljalo razstavo o Antonu Mavretiču v Kulturnem središču vesoljskih tehnologij (KSEVT) v Vitanju leta 2013, je dr. Mavretič pozneje deloval tudi na drugih prestižnih univerzah in znanstvenih inštitutih, kot so Center za astofiziko Harvard – Smithsonian, Cambridge v Massachusettsu, Northeastern University in Bostonska univerza, na kateri je od leta 1980 poučeval računalništvo in sistemsko inženirstvo, ustanovil študij elektronike in obveljal za velemojstra vesoljske tehnološke didaktike.

Dr. Anton Mavretič je ogromno prispeval k načrtovanju in razvoju številnih instrumentov za vesoljska plovila, s pomočjo katerih je bilo mogoče pridobiti neprecenljive podatke o plazmi in Sončevem vetru. Njegov prvi projekt na MIT je bil namenjen izdelavi instrumenta za merjenje plazme za vesoljsko ladjo Explorer. Pomembno vlogo je imel tudi pri razvoju instrumentov, ki so merili vsebnost ozona pri raziskavi ozonskih lukenj. Kot projektni inženir je sodeloval tudi pri instrumentih za merjenje plazme pri najpomembnejši znanstveni misiji, najpomembnejšem civilizacijskem

projektu vseh časov – Voyagerju I in Voyagerju II, ki so ju iztrelili z raketama Titan Centaur.

Za izjemen prispevek k misiji Explorer mu je Nasin center za vesoljske polete leta 1975 podelil posebno priznanje, leta 1981 pa mu je Nasa podelila skupinsko nagrado za dosežek pri razvoju Voyagerjevega znanstvenega instrumenta za merjenje plazme. V Nasini obrazložitvi lahko preberemo, da so mu nagrado podelili »/v/ znak priznanja za izjemen dosežek pri zasnovi, razvoju, testiranju Voyagerjevih znanstvenih instrumentov, ki so priskrbeli osupljive znanstvene rezultate med raziskovanjem Jupitrovega in Saturnovega sistema ter medplanetarnega sistema«. Leta 1993 je od Centra za vesoljske polete prejel še eno priznanje – posebno skupinsko nagrado za delo pri eksperimentu Sončevega vetra. Priznan in izjemno spoštovan je bil tudi pri svojih kolegih in študentih, ki so ga v študijskem letu 1980/81 na Univerzi v Bostonu izvolili za »izjemnega profesorja leta«. James G. Anderson, znanstvenik, ki je s svojo harvardsko raziskovalno skupino prvi na svetu potrkal na vest človeštva in opozoril na nevarnost ozonske luknje, ki si jo človeštvo samo koplje, je za življenjepisne potrebe povedal, da »ko govorimo o dr. Antonu Mavretiču, govorimo o izjemnem strokovnjaku, ki zna načrtovati sisteme za letenje v vesolju in istočasno obvladovati najnovejše elektronske tehnologije«.

Dr. Anton Mavretič je bil izredno spoštovan tudi v Sloveniji in domači Beli krajini. Leta 2007 mu je predsednik republike Borut Pahor podelil srebrni red za zasluge

Republike Slovenije. Isto leto je postal dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Občina Metlika ga je imenovala za častnega občana. Bil je tudi član Slovenskega svetovnega kongresa.

S Slovenijo in Belo krajino je vedno ohranjal vezi in se pogosto vračal v domače kraje. Del svojega raziskovalnega arhiva je podaril Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, približno 600 strokovnih knjig pa Fakulteti za informacijske študije v Novem mestu.

Dr. Anton Mavretič je umrl leta 2019. Njegovo ime je vgravirano na instrumentu PLS (Plasma Solar Sistem) na sondi Voyager, ki pluje po kozmičnem prostranstvu in bo plula še naprej, tudi ko našega planeta ne bo več. Tako bo dr. Mavretič nadživel svoj rojstni planet. Njegovo izjemno znanstveno kariero, posvečeno snovanju sistemov za letenje v vesolje in razvoju najsodobnejših tehnologij na področju elektronike, so pomembno zaznamovale izkušnje iz otroštva in mladosti v domači Beli krajini in rojstnem Boldražu. Dr. Mavretič se je spominjal, da se je njegovo zanimanje za znanost in tehnologijo razvilo, ko je bil star 12 let. Vnela ga je »čarobna svetloba«, ki se je pojavila, ko so nemški ujetniki kmalu po drugi svetovni vojni v Boldražu pomagali napeljati elektriko, pri čemer je bila Mavretičeva kmetija prva, ki je dobila skrivnostni tok. Kmalu zatem so začeli krajani iz bližnje in daljne metliške okolice nositi k Mavretičevemu otroku popravljat svoje pokvarjene radijske sprejemnike. Čez leto dni je postalo več kot jasno, da bo treba nekaj nujno ukreniti, ker se v hiši

ni dalo več živeti; prenapolnjena je bila z radijskimi aparati. Pot na elektrotehnično šolo v Ljubljano je postala Antonova najbolj logična izbira. Ni minilo dolgo, ko je njegovo znanje pogledalo z roba našega osončja proti našemu modrem planetu. Carel Sagan, astronom, kozmolog in Mavretičev kolega bi rekel: »Ko je njegovo znanje pogledalo proti modri piki!«

Dragan Živadinov

Fanika Požek

*Deželica sonca in grozdja,
ti meni najdražji si kraj,
vedno, ko zdaleč bom zdoma,
rad se bom vračal nazaj.*

Fanika Požek

Pravijo, da se najlepše stvari zgodijo, ko jih najmanj pričakuješ. Zanje potem zagotovo veš, da so prišle iskreno, s praviimi nameni in iz srca. To bi lahko potrdila tudi avtorica uvodnih verzov, belokranjska tekstopiska, Fanika Požek. Zapisani verzi kažejo pripadnost in navezanost avtorice na domači kraj, na rodno Belo krajino, v kateri je našla navdih za marsikatero besedilo. Pesem *Deželica sonca in grozdja* pa ji je povsem nepričakovano odprla vrata v svet slovenske narodnozabavne glasbe. Takrat komaj 15-letno dekle se niti ni zavedalo, kako veliko in pomembno vlogo bodo odigrali v njenem življenju.

Fanika Požek je otroštvo preživela v majhni belokranjski vasi Dolenjci, v neposredni bližini reke Kolpe in le streljaj od nekoliko večjega kraja Adlešiči. Rodila se je 16. oktobra 1947 kot najmlajša od petih otrok. Fanikino otroštvo in odraščanje, ki ju je preživela s štirimi brati, je bilo

zaznamovano z glasbo in petjem, kar jo je najverjetneje tudi spodbudilo, da je že pri osmih letih napisala prvo pesem.

Osnovno šolo je Fanika obiskovala v Adlešičih, srednješolsko izobraževanje pa je nadaljevala na Srednji ekonomski šoli v Ljubljani, kjer se je pozneje tudi zaposlila. Kljub redni zaposlitvi na Sekretariatu za notranje zadeve se je čez leta preselila nazaj v rodno Belo krajino, kjer sta si v Črnomlju z možem ustvarila dom in družino.

Težko je natančno opredeliti, kdaj je Fanika začela pisati besedila, saj je to počela že od otroštva. Zagotovo pa lahko trdimo, da je bilo zanjo prelomno leto 1962. Takrat je časopis *Kmečki glas* objavil razpis za nove pesmi, ki se ga je z besedilom *Bela krajina* popolnoma neobremenjeno in brez kakršnih koli pričakovanj udeležila tudi Fanika. Kot je velikokrat dejala, jo je skoraj »kap«, ko je nekega dne na radiu slišala uglasbitev svojega besedila. Šele pozneje je izvedela, da je besedilo uglasbil in zapel Lojze Slak s svojim ansamblom. Ta je naslov preimenoval v *Deželica sonca in grozdja*, saj ga je besedilo spominjalo na dolenske vinorodne griče. Z omenjeno skladbo si je Fanika začela utirati pot v svet slovenske narodnozabavne glasbe kot tekstopiska, četudi se tega takrat ni zavedala. Lojze Slak jo je vzel pod svoje okrilje in prva leta je pisala besedila samo za njegov ansambel. Nastale so uspešnice, kot so *Visoko nad oblaki*, *Kadar srečam te*, *Glas harmonike*, *Mama, prihajam domov* idr. Pozneje je začela sodelovati s še številnimi drugimi ansambli, skupno jih je bilo približno sedemdeset.

Ko človek prebira Fanikina besedila, dobi občutek, da bere zgodbo. Besede so preproste, jasne, a hkrati tako globoke,

da sežejo v srce. Navdih zanje je največkrat našla v naravi, v prelepi, bogati in raznoliki belokranjski pokrajini. Zato tudi ne preseneča podatek, da sta bila njena stalna spremljevalca, kamor koli se je odpravila, svinčnik in papir, da si je zapisovala misli, ki so se ji porodile. Doma si jih je pretipkala na pisalni stroj oz. pozneje na računalnik. Da je besedilo nastalo, si je vzela čas. Pisanje »na hitro« ni bilo zanjo. Misli, ideje in besede so morale dozoreti. Zelo je bila pozorna, da so bile besede pravopisno in slovnično pravilne, saj tujk ni marala. V nekem intervjuju je dejala, da je zelo pomemben besedni zaklad, občutek za skladnjo in lepoto besede. Za svoja besedila je prejela številne nagrade in priznanja. V slovenskem prostoru skoraj ni festivala narodnozabavne glasbe, na katerem za svoje delo ne bi bila nagrajena. Svojo prvo nagrado je prejela na festivalu Vurberk leta 1998 za besedilo pesmi *Spomin na poletje* v izvedbi belokranjskega ansambla Vasovalci. Za svoje dolgoletno ustvarjalno delo je prejela nagrado dr. Feryja Souvana za življenjsko delo in nagrado Marjana Stareta za kakovostno pisanje besedil. Je tudi prejemnica najvišjega občinskega priznanja za področje literarnega ustvarjanja, plakete Otona Župančiča, ki ji jo je leta 2007 podelila občina Črnomelj.

V svoji bogati, skoraj šestdesetletni ustvarjalni karieri je napisala približno 700 besedil, sodelovala je s približno sedemdesetimi različnimi ansambli, leta 2010 pa izdala še knjigo *Dozorele sanje*, v kateri je delno zajet njen ustvarjalni opus. Bila je tudi ena od soustanoviteljic in dejavna članica Društva pesnikov slovenske glasbe. Fanika Požek je v slovenskem prostoru zapisana kot uspešna tekstopiska, zato

verjetno le malokdo ve, da je bila njena velika ljubezen tudi pisanje proze. Po letu 1980 je namreč začela pisati ljubezenske zgodbe za revijo *Antena* in nastalo je približno 150 zgodb. Nekaj let je pisala vezna besedila za radijsko oddajo *Četrtekov večer domačih pesmi in napevov* ter scenarije za festivale.

V slovenskem prostoru narodnozabavne glasbe je bila Fanika Požek izredno cenjena in spoštovana, veljala je za tenkočutno tekstopisko nežne duše in večno zaljubljenega srca.

Daniela Žunič

Romi

Dober dan in pridite v Belo krajino!

Lačho dive, hikan pe nu Belo krajina!

Ko so Romi pred devetimi ali več stoletji po treh medcelinskih poteh začeli svojo pot iz severne Indije na Evropski kontinent kot nemirni nomadi, so jih domači stalno naseljeni prebivalci dojemali kot tujce drugačnega videza, z drugačnim življenjem in navadami, z neznanim jezikom in nepredvidljivim, nenavadnim, nomadskim načinom življenja. Potovali so iz kraja v kraj in se izmikali ustaljenim vzorcem preživljanja in življenja. V nekaterih zgodovinskih obdobjih so jim določene obrti, veščine in znanje omogočali preživetje, vendar so kljub temu živeli na robu družbe v prostorskem in družbenem pomenu. Med Romi je veljalo nezapisano pravilo, da se zadržujejo na nenaseljenih lokacijah, ob mejah naselij, pogosto na stiku različnih pokrajin, ver in kultur, ker so imeli tako več možnosti za preživetje kot v tujih homogenih skupnostih. Tako je bilo tudi z Romi v Beli krajini, saj so se ustalili na obmejnem področju, kjer se stika več etnij, ver in kultur.

Kontekst zgodovinskega položaja, marginalizacijo in družbeno izključenost Romov, ki živijo v Beli krajini, lahko primerjamo z razmerami v sosednjih in drugih državah v

Evropi. Rome je kot družbeno skupino v očeh oblasti in večine prebivalstva določal njihov način življenja in ne etnična, jezikovna ali kulturna identiteta.

Med večinskim prebivalstvom so se sčasoma oblikovali predsodki do Romov, usmerjeni zlasti v stereotipne predstave o tem, da so Romi nasilni brezdelneži, neodgovorni člani krajevnih vaških ali urbanih skupnosti in da se ukvarjajo predvsem z nezakonitimi ali kriminalnimi dejanji. Oblasti so si prizadevale, da bi jih odvrnile od nomadskega načina življenja in da bi nad njimi uvedle državni nadzor. Ponavadi so jih imenovali Cigani – ime, ki je vsebovalo slabšalni pomen.

Usoda Romov v Beli krajini je bila v preteklosti podobna usodi Romov v drugih pokrajinah in državah – odklanjanje večinskega prebivalstva, preštevanje in popisovanje, preganjanje, preseljevanje, omejevanje gibanja, prisilno naseljevanje, priprava seznamov pripadnikov romske skupnosti z namenom nadzora njihovega števila in dejavnosti, pogosto izгона z določenega območja. Rome so preseljevali na izbrane odročne lokacije ali pa so jim prepovedovali bivanje, gibanje in naselitev v določenem kraju.

Glede na stoletne negativne zgodovinske izkušnje nekateri Romi še vedno niso pripravljeni, da bi v javnosti izrazili svojo etnično pripadnost. Zato je njihovo uradno število, ki se izkazuje ob rednih popisih prebivalstva in v statističnih poročilih, praviloma nižje kot v resnici. Po ocenah na območju Bele krajine živi približno 1500 Romov.

Romi v Beli krajini večinoma izhajajo iz skupine hrvaških Romov. Nekdaj so živeli na vozovih, v zasilnih bivališčih,

v šotorih in barakah, zdaj pa stanujejo v zabojnikih in avtomobilskih prikolicah, deloma pa tudi v zidanih hišah v urejenih naseljih. Glavni problem je, da številna romska naselja še vedno niso legalizirana in zato niso komunalno opremljena. Nekatera so tudi lepo urejena, največ jih je v okolici Metlike, Črnomlja in Semiča. Tu Romi govorijo lokalno hrvaško romsko narečje, ki vsebuje več arhaičnih izrazov in slovničnih posebnosti: skozi stoletja so si Romi za potrebe vsakdanjega življenja izposodili več besed iz slovenskega in hrvaškega jezika. Ohranili so slovnične oblike romskega jezika in tako le preoblikovali posamezne izposojene besede, ali pa jim enostavno dodali romske nastavke. Tako se, na primer, *Slovar romskih besed za vsakdanjo rabo* prevede kot *Romano chib šu sakodnevno potriba*.

Naslednje stavke iz omenjenega slovarja, ki se nanašajo na sodoben družbeni položaj, lahko razumejo tudi govorci slovenskega jezika: »Ov hilo predsedniko romano društvo.« – »On je predsednik romskega društva.«; »Živino pu socialno love.« – »Živim od socialne pomoči.«

Skozi zgodovino so bili Romi živinski, predvsem konjski trgovci, padarji in kovači, kar je zapisano tudi v ohranjenih matičnih knjigah iz 19. in 20. stoletja. Poleg kovaških opravil so popravljali in izdelovali kmečka orodja, nekatere pripomočke in posodo. Opravljali so vrsto tradicionalnih romskih poklicev, ukvarjali so se z vzgojo in rejo konj, bili so uspešni zdravilci in mešetarji pri prodaji konj in živine na sejmi. Po ljudskem izročilu so bili predrzni konjski tatovi; znali so dobro zdraviti ali skriti napake pri konjih in jih zgledno pripraviti za prodajo ali preprodajo. Rominje so

znale tudi prerokovati, uročiti in čarati, spretno napovedovati dogodke v prihodnosti ali pozdraviti določene bolezni in stanja na naraven, tudi skrivnosten način, saj so Romi od nekdaj znani kot izvrstni poznavalci in nabiralci naravnih pridelkov, zdravilnih zelišč, koristnega rastlinja in gozdnih plodov. Poleg tega so se nekateri Romi v Beli krajini in na Dolenjskem v preteklosti preživljali s priložnostnimi fizičnimi deli, na primer v gozdu, z drobljenjem gramoza in delom v kamnolomih.

Podobe belokranjskih Romov so zajete v knjižnem in umetniškem ustvarjanju, ker so bili vedno nenavadni in zanimivi za slovenske in druge kulturne ustvarjalce. V pripovedih Janeza Trdine o življenju in bajkah med prebivalci pod Gorjanci zasledimo več zapisov o Romih, saj jih je pozorno opazoval in se z njimi pogosto pogovarjal. Bil je zelo kritičen do njihovega načina življenja, jezilo ga je, da se ne ukvarjajo z rednim delom in da se »potepajo naokoli«. Med drugim pa je zaznal in tudi zapisal, da med Cigani obstaja velika ljubezen do otrok, ki je močnejša in očitnejša kot ljubezen do otrok pri večini drugih ljudstev. O čustveni navezanosti znotraj romskih družin pričajo zgodovinski pisni viri, ohranile pa so se tudi različne zgodbe in legende.

Zbrano gradivo o Romih v zgodovinskih arhivih v Novem mestu in Ljubljani nam govori o tem, da so oblasti želele spremeniti potujoči način življenja Romov in jih ustaliti. »Ciganom je na vse mogoče načine zagreniti gibanje izven domačije, treba jih je na vsak korak vznemirjati. Taborjenja na prostem jim ne dopuščati,« je zapisano pred skoraj stotimi leti v navodilu Kraljevske banske uprave iz leta 1931.

Banska uprava je podrobneje obrazložila nadaljnje ukrepe za zagrenitev življenja Romom: »Pristop na sejmišča naj se jim zabrani. Ciganski konji naj se iz veterinarsko policijskih ozirov ne dopuščajo na sejmišča. Ne dopušča se jim imeti psov, ker so jim nepotrebni, a jih tudi naučijo, da z lajanjem opozarjajo na prihod žandarmov ali jih dresirajo na lov na divjačino.« Obenem so občinske oblasti pripravljale sezname tako imenovanih domicilnih Romov, vse druge pa so neusmiljeno, »od šuba«, izganjale s svojega območja.

Tak pristop se je nadaljeval tudi v poznejših obdobjih, ko so oblasti narekovalе županom in načelnikom žandarmerijskih postaj ažurno spremljanje števila Romov v njihovih občinah. Večkrat so jih pozivale, naj sporočijo, koliko Romov prebiva na njihovem ozemlju, in jim naročale, naj popišejo vse Rome, ki imajo domovinsko pravico v njihovi občini, druge pa naj izženejo. Lokalne oblasti, občinski uradniki in žandarji pa so pri popisovanju naleteli na vrsto težav. Leta 1937 je gospod komandir stanice, žandarski narednik v Novem mestu, takole potožil v dopisu nadrejenemu okrajnemu, to je sreskemu načelstvu: »Ta popis pa nikakor ni točen, ker je cigane zelo težko popisati, da bi se lažje razumelo, kod lastovke prešteti, ker se stalno premikajo, več ali manj so si vsi podobni, imajo vsi samo priimek Brajdič ali Hudorovič ali Jurkovič, ter so med seboj sorodno povezani u konkubinate, da jim je neskončno težko razčistiti njih rodbinski izvor«.

Rome, ki niso imeli domicilne pravice v občini, so oblasti izgnale, saj so se na vsak način želele izogniti dolžnosti, da bi jih morali v starosti preživljati z občinskimi sredstvi iz

skromnega fonda za preživljanje revnih in ubogih, kar je bila dolžnost do vseh, ki imajo v občini domovinsko pravico. Zanikali so kakršne koli obveznosti do te »ciganske nadloge«. Številni ukrepi in dokumenti so bili usmerjeni prav v njeno odpravo. Obtoževali so jih, da nočejo delati, da so potepuhi in tatovi. Usedline takega dojemanja romskega načina življenja so še žive in povzročajo nesoglasja med Romi in drugimi prebivalci. Ponekod, zlasti v romskih naseljih na obrobju Črnomlja in v Semiču tudi v sodobnem času prihaja do sporov in nesoglasij s prebivalci v sosledstvu romskih naselij, ki se pritožujejo zaradi nelegalnih dejavnosti Romov, največkrat zaradi nevarnega streljanja v romskih naseljih.

Spoznavanje in preučevanje romske kulture postaja vedno bolj priljubljeno, vprašanje o izvoru Romov pa je ena največkrat obdelanih tem v strokovni obravnavi. Nekateri starejši viri navajajo, da so Romi po rodu iz Egipta, kar bi vodilo do poimenovanja Egipčani, Egipťarji ali Gypsies. Evropski jezikoslovci, med njimi tudi ugledni slovenski pravnik in jezikoslovec Fran Miklošič, so v 19. stoletju postavili temelje za določitev indijskega porekla evropskih Romov. Zanimivo je, da se dileme o izvoru Romov delno zrcalijo tudi v ustnem izročilu med Romi pod Gorjanci. Janez Trdina je leta 1887 zapisal: »Bog sam ve, kdo je rekel Mihi, da je njegova družina Ciganov prišla iz Indije, kar je trdil on in njegovi prijatelji v gostilni, saj drugi pravijo, da so Egipčani«.

Danes se romska naselja postopoma legalizirajo in komunalno urejajo. Romi lahko sodelujejo v romskih društvih,

imajo predstavnike v občinskih svetih v Črnomlju, Metliki in Semiču in se tudi na ta način vključujejo v širšo družbo in sodobno življenje. Radijski Studio D v Novem mestu pripravlja romske oddaje za Dolenjsko, Belo krajino in Posavje, tako da se z informacijami o Romih lahko seznanijo tako Romi kot večinsko prebivalstvo. Romi v Beli krajini sodelujejo v projektih na področju kulture in tako popestrijo številna kulturna dogajanja: dejavnosti Romov so del celotnega kulturnega izročila tega slikovitega slovenskega geografskega prostora in nedvomno tudi prispevek k njegovi raznolikosti in izvirnosti.

Vera Klopčič

Uskoki

Štiri belokranjske vasi – Bojanci, Marindol, Miliči (srb. Milići) in Paunoviči (srb. Paunovići), ki jih naseljuje približno 250 prebivalcev – predstavljajo zadnje ostanke nekoč številnejšega pravoslavnega prebivalstva, potomce Uskokov, ki so se v 16. stoletju naselili na tem območju, ko so bežali pred osmanskim nasiljem. Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) zapiše, da so »Vlahi ali Uskoki dobili ime od besede skok, kar pomeni po kranjsko poskok, kajti pred kakimi 146 leti so uskočili (ali zbežali) z ženami in otroki iz Turčije in prišli na Kranjsko.«

Področje, na katerem so Uskoki živeli pred prihodom v Belo krajino, ni natančno določeno. V Bojancih menijo, da je njihova pradomovina nekje ob reki Bojani v Črni gori, v Marindolu pa obstaja izročilo, da so njihovi predniki prišli iz Raške. Niko Županič je kot fizični antropolog največji del svoje študije *Žumberčani i Marindolci* (1912) posvetil različnim antropogeografskim meritvam uskoškega prebivalstva v Beli krajini. Na podlagi teh Županič sklepa, da je zaradi vpliva prednikov njihova fizična podoba bližja prebivalstvu Bosne in Hercegovine kot pa sosednjemu slovenskemu in hrvaškemu prebivalstvu. Etnolog Milenko Filipović (1970) je predvsem na podlagi jezikovnih podatkov prišel do zaključka, da belokranjski Srbi izhajajo iz Hercegovine.

Najstarejši pisni vir o prisotnosti Srbov v Beli krajini iz leta 1530 potrjuje, da je bilo priseljevanje Uskokov v Bojance in Marindol tesno povezano z njihovim naseljevanjem v Žumberku, kar priča, da sta bila Bela krajina in Žumberak v tem času enotno področje, ki je bilo izhodišče za boj proti Turkom in ki je leta 1553 vstopilo v Vojno krajino. Pozneje je bil večji del Bele krajine, vključno z Bojanci, izvzet iz Vojne krajine in je postal njeno zaledje, Marindol, Miliči in Panoviči pa so ostali del Vojne krajine vse do njene ukinitve na tem območju leta 1871. Uskoki so imeli kot varuhi Vojne krajine privilegije in so bili oproščeni davkov in prisilnega dela (*kulučenja*), kar je ustvarjalo razlike v položaju domačega prebivalstva in doseljenih Uskokov in je pri belokranjskih kmetih povzročalo zavist, saj so, kot navaja Josip Mal (1924), morali tudi sami v skrajni sili opravljati službo obrambe, a za to niso imeli nikakršnih olajšav. Mal prav tako navaja, da »lahko še danes rečemo, da belokranjski kmet izkazuje neke vrste lirično duševnost, medtem ko je narava Uskokov bolj epska. Nemirna narava, nestalnost in ljubezen do trgovine usmerja njihov pogled v daljavo, neka razsežna sila pa jih žene v svet.«

Kljub dobrim povezavam in prepletenosti s sosednjim prebivalstvom je pravoslavni skupnosti v Beli krajini uspelo skozi stoletja ohraniti posebno jezikovno identiteto, pravoslavno veroizpoved in kulturne prvine. K temu so prispevale stroge ureditve znotraj skupnosti, ki so dolgo časa preprečevale mešane zakone. Dejstvo, da se vasi nahajajo zelo blizu meje s Hrvaško in blizu hrvaških področij, ki so jih naseljevali predvsem pravoslavni prebivalci (Gorski Kotar, Lika),

je omogočalo, da se je obrazec etnično in versko endogamnih zakonov obdržal skozi stoletja, saj so zakonci prihajali s teh področij. K ohranjanju pravoslavne vere in srbskega jezika v teh vaseh je prispeval tudi način življenja, saj so se v preteklosti njihovi prebivalci ukvarjali predvsem z živinorejo in se zato niso selili ali bili v intenzivnem stiku s sosednjim katoliškim prebivalstvom. Pomembno vlogo so imele tudi ustanove, zlasti šole in pravoslavne cerkve.

Po drugi svetovni vojni so slovensko-srbski zakoni postali običajni. Mešani zakoni so bili v določenem smislu nujna posledica posodabljanja in sekularizacije, ki jo je uresničevala socialistična oblast, v še večji meri pa posledica modernizacije in industrializacije. Izgradnjo industrije v večjih krajih je v Beli krajini spremljala deagrarizacija vasi, zaradi česar je bilo opazno večanje stopnje mobilnosti prebivalcev tudi iz štirih pravoslavnih vasi: danes je večji del prebivalcev, ki spadajo v srednjo generacijo, zaposlenih v bližnjih večjih krajih (Metlika, Črnomelj, Vinica), kjer so v vsakdanjem stiku s Slovenci in v komunikaciji uporabljajo izključno slovenski jezik. Starejši prebivalci štirih pravoslavnih vasi, kakor tudi tisti iz okoliških slovenskih naselij, še danes pomnijo prvi mešani zakon iz leta 1947, ko se je fant iz Bojancev poročil s slovenskim dekletom iz bližnje vasi Tribučje. »To je bila velika senzacija,« mi je pred leti ta dogodek opisal sogovornik iz Adlešič in dodal, da je bilo v tem času to čudno in nesprejemljivo, vendar ne zaradi slabih odnosov med Srbi in Slovenci, temveč zaradi razlike v veri.

V Beli Krajini so obstajale šole le v srbohrvaškem jeziku vse do leta 1954 v Bojancih, oziroma do leta 1958 v Marindolu,

tako da je najstarejša generacija prebivalcev teh vasi še obiskovala pouk v srbščini. Učitelji so večinoma prihajali iz Srbije, otroke pa so poučevali v ekavici in v cirilici. Od leta 1954 oziroma 1958 pa je pouk potekal v slovenščini. Ker se je število učencev iz leta v leto zmanjševalo, so po določenem času osnovne šole v teh vaseh ukinili. Danes učenci iz Bojancev obiskujejo osnovno šolo v Vinici, tisti iz Marindola, Miličev in Paunovičev pa v Adlešičih.

Integrativna vloga pravoslavne cerkve in tradicionalne kulture se je s časom in spremembami v načinu življenja zmanjševala. Podatki s terena kažejo, da v Marindolu še vedno občasno organizirajo cerkvene poroke, v Bojancih pa je bil tak cerkveni ritual zadnjič opravljen kmalu po drugi svetovni vojni. Kljub temu skupnosti skrbno vzdržujejo pravoslavni cerkvi v Bojancih in Miličih, praznujejo cerkveni slavi (Đurđev dan v Bojancih in Petrov dan v Miličih), družinske slave, pravoslavni božič, veliko noč in ostale verske praznike.

Po ukinitvi Vojne krajine in privilegijev, ki so jih uživali njeni branilci, so se morali prebivalci belokranjskih vasi soočiti s slabimi življenjskimi pogoji in revščino, kar je povzročilo več emigracijskih valov iz teh vasi. V enem izmed njih (od devetdesetih let 19. stoletja dalje) se je del prebivalcev izselil v Severno Ameriko. Z uvedbo Zakona o imigraciji v ZDA v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja se je emigracija preusmerila v evropske države, predvsem v Nemčijo in Francijo. Po drugi svetovni vojni se je veliko družin med kolonizacijo Vojvodine preselilo v vas Gudurica v okolici Vršca v Banatu. V zadnjih desetletjih je izrazit odhod mlajšega prebivalstva v večja slovenska mesta.

Zaradi svojih kulturnih in jezikovnih posebnosti so pravoslavni prebivalci Bele krajine že stoletja deželni pozornosti zgodovinarjev, pisateljev in raziskovalcev. Ti so bodisi poudarjali razlike med njimi in okoliškim prebivalstvom in jim pogosto priposovali nenavadne lastnosti, bodisi so o njih govorili z navdušenjem kot o eksotični ali izolirani oazi srbskega prebivalstva in poudarjali njihovo vitalnost v preteklosti. Pogosti so tudi nostalgичni pogledi na pravoslavno skupnost v Beli krajini in njihovo kulturo, jezik in običaje, ki izginjajo. Vendar je na to skupnost mogoče, in tudi nujno, gledati še skozi drugačno prizmo, onkraj nostalgичnih predstav o tradicionalni skupnosti in diskurzov o tradicionalni uskoški dediščini. Pravoslavni prebivalci Bele krajine so ne samo majhna in tradicionalna, ampak tudi moderna skupnost, ki »operira« s številnimi sloji kulturnega spomina in je vpletena v večplastna razmerja, ki jih tvorijo lokalni, regionalni, nacionalni in transnacionalni okviri. Skozi zgodovino so se pogosto nahajali v osredju velikih političnih interesov in procesov, zlasti v obdobjih prelomnih dogodkov. Živijo na majhnem, obmejnem območju, ki je v različnih obdobjih pripadalo različnim državam in administrativnim upravam in kjer so se meje pogosto in večkrat spreminjale. So jezikovno in kulturno prilagodljivi, njihovo samodojevanje in vsakdanje prakse pa odlikujejo večkratnost, večplastnost in mnogoterost identitet. Vse to so značilnosti modernega, multikulturnega življenja, ki ga zaznamujejo fluidnost, prilagajanje in mnogoterost.

Tanja Petrović

Kočevarji

Vsaka pot ima drugo cesto.

Kočevarski pregovor

Belokranjci, ki so vedno imeli in še danes imajo kakršen koli stik z vami, ljudmi oziroma ozemljem na jugovzhodnemu obrobju Kočevskega roga, so te kraje poimenovali Kočevska oziroma zanje rekli: »gremo v Kočevarje«. Ljudi, ki so od tam prihajali, so imenovali Kočevarji, pa čeprav je bil morda med njimi tudi kdo slovenske narodnosti. V tridesetih letih 14. stoletja so takratni gospodarji kočevskega ozemlja grofje Ortenburžani predvsem iz gospodarskih vzrokov začeli s svojih zgornjekoroških, vzhodnotirolskih in delno južnotirolskih posestev v redko naseljeno pokrajino naseľjevati nemško govoreče priseljence. Glavna nemška kolonizacija na ozemlju približno 800 kvadratnih kilometrov je potekala med letoma 1350 in 1363, ko je iz Frankovske in Turingije prišlo približno tristo družin. Nemški geografi so kočevsko pokrajino, ki danes sega na območje Bele krajine, delili na Walden (gozd, Kočevski rog) in Moschnitze (Črmošnjice – Poljanska dolina).

Na območju semiške občine je bilo 34 kočevarskih krajev. Danes jih je še devet: Blatnik, Brezovica, Črmošnjice, Komarna vas, Mašelj, Planina, Sredgora, Srednja vas in Vrčice. Na območju črnomaljske občine je bilo enajst kočevarskih

krajev, danes pa jih je še šest: Bistrica, Doblička Gora, Miklarji, Mavrlen, Rodine in Stražnji Vrh. Trideset naselij je bilo po drugi svetovni vojni, predvsem v letih 1952 do 1955, ukinjenih ali pa so jih združili v eno naselje. Nekatera so bila razseljena oziroma opuščena in ukinjena že v drugi polovici 19. stoletja: Starološki Grič, Novološki Grič, Gače, Pogorelec pri Škrilju, Mirna Gora in Stari Tabor.

Naš rojak zgodovinar in geograf Ivan Simonič (1905–1979), doma iz Vinjega Vrha pri Semiču, je v tridesetih letih 20. stoletja raziskoval nastanek in razvoj kočevarskih naselij in ugotovil, da so številna naselja ustvarili skupaj nemški in slovenski kmetje, ponekod so se Slovenci ponemčili in ponekod Nemci poslovenili. Na osnovi izvora priimkov je, na primer, ugotovil, da so imeli Slovenci pretežno večino v Ponikvah, Lahinji in na Travniku. V Ribniku je bilo število slovenskih in nemških prebivalcev uravnoteženo, medtem ko so imeli Nemci pretežno večino v Črmošnjicah, na Toplem Vrhu nad Črmošnjicami, Resi, Škrilju, Planini, Blatniku pri Vrčicah, Bistrici, Brezovici, v Srednji vasi, na Kleču, v Golobinjeku in na Seču. Popolnoma nemško prebivalstvo je živelo v mlinih na Divjem potoku, na Starološkem Griču, Štalah, Gričicah, Gradcu, Mirni Gori, Pogorelcu, Smrečniku, Slabi Gorici, Ovčjaku, Toplem Vrhu nad Bistrico in v Komarni vasi.

Kočevarske hiše niso bile velike. Največje so obsegale sto kvadratnih metrov, navadno so bile skoraj pol manjše. Tipi hiš so bili različni: bavarski, belokranjski, alpski itd. Največ je bilo vrhhlevnih, v katere so vodile lesene ali kamnite stopnice. Značilno je bilo, da so bile hiše v večini vasi razvrščene v dve vrsti na obeh straneh vaške ceste. Za sta-

novanjskim poslopjem so stala gospodarska: hlevi, kašče, šupe, skednji, obvezno sušilnice za sadje ... Strehe so bile krite s skodlami, deskami in ponekod s slamo. Predvsem v 19. stoletju se je počasi začela uveljavljati opeka. Za vsako domačijo so bili vrtovi in sadovnjaki. Marsikatera jablana ali tepka, ki jo je posadil Kočevar, še rodi. Zanimivo, da so bili leseni kozolci prava redkost – Črmošnjičani so jih imeli.

In po čem je najpogosteje dišalo iz črnih kuhinj? Kot pri sosedih Slovencih. Sestavine so bile podobne, le priprava je bila nekoliko bolj posebna. V zaselkih sredi roških gozdov je dobro uspeval krompir, ki je bil na mizi vsak dan. Gospodinje so celo le iz njega znale pripraviti kosilo. Krompir na sto in en način (štruklji s »cvibelzosom« – čebulno omako, »potanc«, kremna juha ...). Meso so jedli le ob praznikih, pomembnih življenjskih prelomnicah, kot sta bila ohcet (poroka) in smrt, in ob težkih opravilih. Ob teh posebnih priložnostih je mizo krasil bel, »ta boljši« kruh, ob božično-novoletnih praznikih okrašen z različnimi figuricami – »šipling« (Shipplingh), buhteljni, šarklji itd. Na jedilniku so bile pogoste tudi mineštre s sladico: ven vlečeni štruklji, štrudelj ali prosta potica.

Harmonika, danes nepogrešljiv slovenski inštrument, je v Belo krajino verjetno zajadrala tudi s kakšno skladbo iz Kočevske (»zweischrit« – dvokoračna polka, »štajeriš« – veriga), saj so kočevarski godci že v času prve svetovne vojne igrali po semiških ohceti in veselica. Obvezna sta bila harmonika in klarinet. Semiški godci so se učili od znanega kočevskega harmonikarja Čičlja, doma iz vasi Lahinja pod Sredgoro, in Augusta Koniga oziroma »Pinkeisch Gustla« iz Srebotnika pri Starih Žagah.

Pomembna gospodarska dejavnost in tudi vir preživetja Kočevarjev je bila povezana z gozdom. Ob Divjem potoku se je poleg mlinarstva razvila žagarska obrt. Kočevje je imelo prvo parno žago na Slovenskem, in sicer že od leta 1844. Med obema vojnama sta na območju kočevskega otoka v Beli krajini delovali žaga na Ribniku in v Ponikvah. Deske so z lastnimi vozovi vozili ne le po Dolenjski in Beli krajini, ampak tudi na Hrvaško. Konec 18. stoletja se je razširilo oglarstvo, tudi za potrebe železarne na Dvoru. Pomemben vir družinskega proračuna je bila predelava lesa: suhorobarstvo – izdelovanje lesene posode v zaselkih nad Črmošnjicami. Že pred prvo svetovno vojno so poleg dobrih gozdnih cest začeli graditi gozdne železnice. Veliko lesa so pripravili za izvoz – tudi prek naših železniških postaj (Rožni Dol, Semič, Črnomelj). Gozd je dajal kruh ne le lastnikom, ampak tudi sekačem, žagarjem, oglarjem in furmanom. Za uživanje oziroma uporabo gozda (les, sadeži, listje) so morali dolgo časa plačevati dajatve.

Ukvarjali so se tudi z lončarstvom, apneničarstvom, glažutarstvom, izdelovanjem obročev za sode, s predilstvom in tkalstvom, suknarstvom, klobučarstvom, usnjarstvom, krznarstvom itd. Seveda pa pravice do lova divjih živali niso imeli; ta privilegij si je lastil deželni knez. Lov na polhe jim je dajal meso, mast in kože. Od vsake polšje jame so dali grajskemu pet polhov.

Pogoji kmetovanja so bili zelo težki zaradi skope zemlje in pomanjkanja vode, tudi divjad jim je povzročala nevšečnosti ... Pridelek je bil skromen: krompir je bil droben, pšenica in koruza sta slabo uspevali. Sadili so veliko fižola, pese, korenja in zelja. Redili so več drobnice kot govedi.

Suša jim je premnogokrat izničila krmo. Sadje jim je prišlo prav kot dopolnilo v prehrani, posebno pozimi (krhlji, kompot, kis, mošt – z njim so izboljšali kruh in buhteljne). Vиноgrade so imeli v Doblički Gori, Mavrlenu, Semiški gori, Rodinah, Novi gori in Stražnjem Vrhu. Na Planini so vsako leto organizirali sejem, v Črmošnjicah pa kar trikrat na leto.

Mlinarstvo je imelo dolgo tradicijo tudi v Blatniški in Črmošnjiški dolini. Mlinarska pot je poleg Vinske poti najstarejša pot, ki so jo utrli skozi roški pragozd, da je povezovala njegove vasi.

Kočesarji so veljali za verne ljudi. Na belokranjskem območju je bilo 20 cerkva (ostalo jih je devet) in tri kapele, poleg tega pa nešteto kapelic in znamenj. Glavni gradbeni material cerkva sta bila kamen in les. Popolnoma kočevski župniji sta bili Črmošnjice od leta 1509 in Planina od leta 1875. Na pokopališčih v Novem Taboru, na Blatniku pri Črmošnjicah in na Planini so ohranjeni nagrobniki kot pomniki kulture, ki je ni več. Nekaj jih je tudi na pokopališču v Naklem pri Rodinah in Dobličah.

Jezik Kočesarjev se je več kot 600 let razvijal kot samostojno narečje. Kočesarščina je občevalni jezik in zmes več dialektov. Pravilne nemščine so se učili v šolah, ki so jih začeli ustanavljati relativno pozno, okoli leta 1800. Ena prvih je bila ustanovljena v Črmošnjicah leta 1822 in nato na Planini 1836. Po letu 1880 se je mreža šol zgostila, zlasti po ustanovitvi nemškega šolskega društva Deutscher Schulverein. Do prve svetovne vojne so zgradili šolo na Mavrlenu (med 1875 in 1882), na Ovčjaku (1881), v Rodinah (1906), na Štalah pri Komarni vasi (1909) in na Vrčicah (1910). Gmotno so bile v primerjavi s slovenskimi šolami dobro

preskrbljene. Imele so knjižnice, prirejale so igre in božičnice z obdarovanjem. Nemška društva so jim darovala šolske potrebščine, obleke ter celo podpore za starše in posebne nagrade za učitelje. Postale so prava žarišča germanizacije, saj so tudi številni slovenski starši otroke pošiljali v »šulferajnske« šole. Posledice porasta nemških šol, tudi v krajih z večinsko slovenskim prebivalstvom, in njihove propagande so se pokazale pri ljudskem štetju leta 1910. Število Slovencev je upadlo.

V Kraljevini Jugoslaviji v Dravski banovini se je izvajala asimilacijska politika do nemške manjšine, z začetkom druge svetovne vojne pa je Kočevanje zajel val izseljevanja. V času od 14. novembra 1941 do 22. januarja 1942 jih je skoraj 95 odstotkov (2833 družin z 11.509 člani) v celoti zapustilo svoje domove. Njihovo imetje je nemška preselitvena družba v njihovem imenu prodala italijanskemu zavodu Emona. Zakaj tako »od danes na jutri« – »cokn pokn«? Izseljenci med vzroki navajajo nacistično politiko oz. propagando, boljše življenje v rajhu, strah pred osamelostjo ali izobčenjem s strani sonarodnjakov in še kaj. Kje so končali? Po padcu rajha so morali zapustiti bivališča v Posavju. Begunci so se iz zbirnih taborišč na avstrijskem Koroškem razkropili praktično po celem svetu. Nekateri so ostali v Avstriji, spet drugi so nadaljevali pot do Nemčije, številni pa odpluli v obe Ameriki. Marsikdo je imel tam sorodnike – izseljence. Delček njihove duše pa je ostal v stari domovini, na Kočevskem in v Beli krajini. Globoko v srcu jo čutijo in radi obišejo.

Rosa Mohar

Izseljevanje

Vse od srednjega veka so ljudje s slovenskega etničnega ozemlja za krajši ali daljši čas odhajali v svet, se vračali ali pa se za vedno ustalili v tujini. Odhajali so iz različnih razlogov – od gospodarskih in političnih do osebnih, včasih tudi avanturističnih, ali zaradi bega pred obveznim služenjem vojaškega roka. Pogostost odhajanja ni bila v vseh slovenskih pokrajinah enaka, saj so bili zaradi družbene in politične prepišnosti našega prostora pogoji življenja zelo različni oziroma neuravnoteženi. Poleg Prekmurja in Dolenjske je bila med najbolj izpostavljenimi pokrajinami tudi Bela krajina, kjer so se prebivalci preživljali pretežno s kmetijstvom: poljedelstvom, živinorejo in vinogradništvom. Pridelek je bil močno odvisen od naravnih in podnebnih razmer ter z njimi povezanih težav, kot je suša, požari, mraz, pozeba, kobilice, trtna uš, peronospora in druge. Poleg kmetijstva jim je dodaten zaslužek predstavljalo krošnjarjenje, posebna vrsta kmečke podeželske trgovine, in sezonsko delo v bližnjih in tudi bolj oddaljenih krajih.

Že vsaj od 15. stoletja dalje so posamezniki krošnjarili po avstrijskih in nemških deželah, pa tudi po drugih evropskih državah. To je bil čas, ko posamezniku ni bilo tako preprosto oditi z zemlje, na kateri je bival, saj kmetije ni smel zapustiti. A krošnjarji so od 16. stoletja dalje lahko pridobili uradna pisna dovoljenja za opravljanje svojega poklica v

domačem in mednarodnem prostoru. Kot potujoči trgovci so hodili od vrat do vrat in s seboj nosili krošnje in košare, težke od 50 do 75 kilogramov. Z uvedbo zemljiške odveze (1848) se je krošnjarenje še razširilo, saj so se posamezniki podali tudi čez ocean, v Severno Ameriko, kjer so nadaljevali svoje delo. Številni so poslovno uspeli. V 19. stoletju je bilo v Združenih državah veliko možnosti za takšno trgovanje, saj so velike razdalje med kraji ustvarjale potrebe po oskrbi z vsakdanjimi potrebščinami med kmetovalci, rudarji, zlatokopi in drugimi »osvajalci« ameriške zemlje. Arhivska zapuščina priča, da je bilo med krošnjarji v Združenih državah veliko Belokranjcev. S svojo podjetnostjo so se hitro in učinkovito vključili v prostor novih gospodarskih priložnosti in pisali uspešne življenjske zgodbe. Le redki se niso znašli in so se vrnili domov.

Drugi pomemben dodaten vir preživljanja v Beli krajini je v 19. stoletju predstavljalo sezonsko delo v gozdovih na Hrvaškem, v Slavoniji in Bosni ter v Romuniji in južni Rusiji. Gozdni delavci oziroma drvarji so na povabilo agentov ali trgovcev z lesom največkrat delo opravljali čez zimo in se spomladi s prihranki vračali domov.

Z zemljiško odvezo je zemlja sicer prišla v lastništvo kmetov, a je bila v tem času obremenjena z odškodninami in velikimi davčnimi obremenitvami. Poleg tega je nastopila gospodarska kriza, cene kmetijskih izdelkov so padale, kar je le še povečevalo zadolženost slovenskih kmetij. Temu dodajmo še številne, že prej naštete naravne nesreče. Vse več kmetij je šlo na dražbo. Višek agrarne krize je bil okrog leta 1890. V teh težkih razmerah in ob možnosti svobodnega

odhoda se je vse več ljudi odločalo za selitev iz Bele krajine. Doma so se težko preživljali, iz Severne Amerike (predvsem ZDA) pa so v rodne kraje prihajale vesti o neizmernih možnostih. Številni so se odpravili na pot iskat srečo in možnosti za lepše življenje. Množični odhodi v tujino v tem času niso zajeli le Bele krajine, ampak celoten slovenski etnični prostor, a je bil belokranjski prostor med tistimi, ki ga je zapustilo največ ljudi. Odhajali so prepričani, da gredo le za določen čas. Na pot so se večinoma odpravljali moški, ženske in otroci pa so prevzeli skrb za delo na domačiji. Zaradi odhajanja je doma vse bolj primanjkovalo delavnih rok. Migranti so iz tujine pošiljali denar, kar je pomagalo številnim domačijam, da so preživele. Začasne izselitve so se sčasoma spremenile v trajne, moške so za seboj poklicali še žene in otroke. Ko so se začele izseljevati cele družine, je postajalo jasno, da za vedno. Nekateri so se tudi vrnili ali pa so se vračali v Belo krajino na kratkotrajne obiske. S seboj so prinesli nov način življenja, nove ideje, vrednote in predstave, kar se je poznalo tudi v življenjskih slogih ljudi, ki so ostali in imeli sorodnike v tujini. Še v dvajsetih letih 20. stoletja je bilo v Beli krajini težko najti družino, ki ne bi imela vsaj enega člana v Ameriki ali drugje v tujini. Posledice spremenjene družbene dinamike in odnosov so vplivale tudi na klasične patriarhalne predstave o delitvi dela po spolih – kaj je žensko in kaj je moško delo ter s tem na stereotipne predstave o spolih.

Množično odhajanje v ZDA je bilo prisotno vse do t. i. »zaprtja ameriških vrat« (1922, 1924), ko so te sprejele kvotno priseljenško politiko po etničnem ključu na način,

da se ljudje iz slovenskega prostora niso več mogli prosto priseljevati v tako velikem številu. Razseljevanje iz Bele krajine se je tako preusmerilo v Kanado, delno v Argentino in v zahodnoevropske države ter proti vzhodu. Druga svetovna vojna je korenito posegla v migracijske tokove in jih prekinila. Po koncu vojne, sploh v šestdesetih letih 20. stoletja, ko je SFRJ odprla meje za začasno delo v tujini, pa so se številni znova odpravili iskat srečo in možnosti za boljše življenje. Tako imenovani »gasterbajterji« so odhajali predvsem v Zahodno Nemčijo, posamezniki pa v še nekatere druge zahodnoevropske države: Avstrijo, Francijo, Švico, Švedsko in države Beneluksa.

Marina Lukšič Hacin

Gudurica

»Slovenska vas«

Gudurica, vas v vojvodinskem Banatu blizu srbsko-romunske meje, je kmalu po drugi svetovni vojni za najmanj desetletje postala t. i. »slovenska vas«. Velik del njenega prebivalstva je namreč prišel iz Bele krajine. Kako je Gudurica postala slovenska vas?

Proti koncu druge svetovne vojne se je z nemško vojsko iz Vojvodine umikalo tudi nemško prebivalstvo ali pa je bilo pozneje pregnano iz svojih domov. Za njimi so ostale prazne hiše. Nekatere vasi so izgubile do polovico prebivalstva ali pa so ostale celo povsem prazne. Nova država je z zakonom o kolonizaciji (1945) dejavno vplivala na to, kakšen bo izpraznjeni prostor v prihodnosti, in sicer tako v gospodarskem kot tudi etničnem in političnem smislu. Poseliti je bilo treba prazna naselja in zagotoviti nadaljnje obdelovanje (podružbljene) zemlje, sadovnjakov, vinogradov itd. Kolonizacija je bila zapleten socialnoekonomski in politični proces, ki je bil povezan z izvajanjem agrarne reforme in načrtovanim preseljevanjem prebivalstva znotraj posameznih republik in med republikami. Po zakonu o kolonizaciji Vojvodine (1945) so imeli pravico do medrepubliške preselitve borci NOB, vojni invalidi, družine ali otroci padlih partizanov,

žrtve ali družine žrtev fašističnega terorja, oficirji JLA ter narodni heroji in njihove družine. Poleg političnega merila so pri izboru upravičencev upoštevali tudi njihov socialni položaj.

V Vojvodino so se začeli organizirano priseljevati ljudje iz vseh republik novonastale države, tudi iz Slovenije. Prihajali so z vseh koncev Slovenije, največ pa je bilo prebivalcev iz krajev ob vzhodni meji s Hrvaško, sploh iz Prekmurja ter krškega in novomeškega okrožja z Belo krajino. Kar 40 odstotkov naj bi jih bilo z vzhodnih obmejnih krajev. Naselili so jih predvsem v vinorodne predele: Vršac, Gudurico, Veliko Gredo, Banatsko Plandište in Dužine. Pojavljajo se različni podatki, koliko naj bi se jih priselilo v sklopu organizirane akcije, a najpogostejša je ocena, da naj bi jih bilo 2353 oziroma 575 družin. Od teh naj bi 23,4 odstotka, to je 136 družin, prihajalo z območja Dolenjske in Bele krajine. Od 44 družin, ki so odšle iz Bele krajine, se jih je 36 priselilo prav v Gudurico. Skupaj 48 odstotkov kolonistov, ki so bili po poreklu iz novomeškega okrožja (iz okrajev Črnomelj, Novo mesto in Krško), je bilo ob koncu načrtovanega in organiziranega prihoda naseljenih v Gudurici. Drugi večji delež je v Gudurico prihajal iz Lendave in Negotina. V celoti naj bi v času kolonizacije v ta kraj iz Slovenije prišlo 280 družin.

Gudurica je postala vas z velikim deležem slovenskega prebivalstva in nekateri so ji rekli kar slovenska vas v Vojvodini. Ob prvem popisu prebivalstva v socialistični Jugoslaviji (1948) je bilo v Gudurici 34 odstotkov prebivalstva slovenskega. Naseljeni so bili v nekaterih glavnih ulicah, ki so

bile v času kolonizacije izključno slovenske, o čemer so pričala tudi njihova imena, na primer Prešernova ulica, Župančičeva cesta, Cankarjeva ulica, Gradnikova ulica in Komandanta Staneta ulica. Poleg poklicnega življenja so si uredili tudi kulturno in izobraževalno dejavnost. Takoj po prihodu so organizirali pouk v slovenskem jeziku za otroke od prvega do četrtega razreda osnovne šole, ki je potekal eno desetletje, potem pa bil leta 1955 zaradi pomanjkanja slovenskih učiteljev ukinjen. Ustanovili so kulturno-umetniško društvo Sterija, ki je delovalo do leta 1953, naprej pa nekaj časa živelo le na papirju. Omenimo še, da je bil župan Gudurice od leta 1946 do 1952 Slovenec.

Spomin na slovensko poreklo prišlekov v Vojvodini goji Društvo Slovencev »Kula«, ki je bilo ustanovljeno leta 2004 v Vršču, a deluje tudi v vasi Gudurica. Osredotočeni so predvsem na kulturno dejavnost in poučevanje slovenskega jezika. Povezujejo se s kulturnimi društvi v Srbiji in Sloveniji ter drugimi društvi slovenskih izseljencev, ki delujejo v novonastalih državah jugoslovanskega prostora. Danes so člani Nacionalnega sveta slovenske manjšine v Republiki Srbiji, ki je bil ustanovljen leta 2010.

Marina Lukšič Hacin

BELA KRAJINA

za radovedneže in ljubitelje

Uredila Tanja Petrović in Andrej Črnič

Avtorji Andreja Brancelj Bednaršek,
Ana Marija Blažič, Nada Cvitkovič, Andrej Črnič,
Marinka Dražumerič, Tadej Fink, Primož Gašperič,
Tomaž Golob, Lucija Grahek, Andrej Hudoklin, Mira Ivanovič,
Ani Jankovič Šober, Nina Jankovič, Tončka Jankovič, Anja Jerin,
Jožica Jožef Beg, Vera Klopčič, Mojca Kovačič, Strane Križ,
Monika Kropelj Telban, Rebeka Kunej, Marina Lukšič Hacin,
Anita Matkovič, Alenka Mežnaršič, Silvija Mihelčič, Jernej Mlekuž,
Rosa Mohar, Julij Nemanič, Anita Ogulin, Darja Peperko Golob,
Tanja Petrovič, Zdenka Pezdirc, Petra Planinc, Dušan Plut,
Marija Prašin Kolbezen, Christian Promitzer, Boštjan Rožič,
Matej Simčič, Anton Starc, Urša Šivic, Katarina Špringer,
Peter Štefanič, Marko Terseglav, Jure Tičar, Rudi Vlašič,
Helena Vukšinič, Gregor Zagorc, Dragan Živadinov, Daniela Žunič

Jezikovni pregled Lučka Majcenovič

Ilustracije Srečko Bajda

Oblikovanje in prelom Tanja Radež

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založbo Oto Luthar

Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk ABO grafika, d. o. o.

Naklada 600

Ljubljana 2023

Prva izdaja, prvi natis

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.4Bela krajina)(082)

BELA krajina : za radovedneže in ljubitelje / uredila Tanja Petrović in Andrej Črnič ; [avtorji Andreja Brancelj Bednaršek ... [et al.] ; ilustracije Srečko Bajda].
- 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2023

ISBN 978-961-05-0753-6
COBISS.SI-ID 160901891

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto
dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789610507536>

the 1990s, the number of people in the world who are undernourished has increased from 600 million to 800 million (FAO 1996).

There are a number of reasons for this increase. First, the world population has increased from 5 billion in 1987 to 6 billion in 1996, and is projected to reach 8 billion by 2025 (FAO 1996). Second, the world population is ageing, and the elderly are more vulnerable to malnutrition.

Third, the world population is becoming more urban, and urban populations are more vulnerable to malnutrition. Fourth, the world population is becoming more mobile, and mobile populations are more vulnerable to malnutrition.

Fifth, the world population is becoming more educated, and educated populations are more vulnerable to malnutrition. Sixth, the world population is becoming more affluent, and affluent populations are more vulnerable to malnutrition.

Seventh, the world population is becoming more diverse, and diverse populations are more vulnerable to malnutrition. Eighth, the world population is becoming more mobile, and mobile populations are more vulnerable to malnutrition.

Ninth, the world population is becoming more educated, and educated populations are more vulnerable to malnutrition. Tenth, the world population is becoming more affluent, and affluent populations are more vulnerable to malnutrition.

Eleventh, the world population is becoming more diverse, and diverse populations are more vulnerable to malnutrition. Twelfth, the world population is becoming more mobile, and mobile populations are more vulnerable to malnutrition.

Thirteenth, the world population is becoming more educated, and educated populations are more vulnerable to malnutrition. Fourteenth, the world population is becoming more affluent, and affluent populations are more vulnerable to malnutrition.

Fifteenth, the world population is becoming more diverse, and diverse populations are more vulnerable to malnutrition. Sixteenth, the world population is becoming more mobile, and mobile populations are more vulnerable to malnutrition.

Seventeenth, the world population is becoming more educated, and educated populations are more vulnerable to malnutrition. Eighteenth, the world population is becoming more affluent, and affluent populations are more vulnerable to malnutrition.

Nineteenth, the world population is becoming more diverse, and diverse populations are more vulnerable to malnutrition. Twentieth, the world population is becoming more mobile, and mobile populations are more vulnerable to malnutrition.

Twenty-first, the world population is becoming more educated, and educated populations are more vulnerable to malnutrition. Twenty-second, the world population is becoming more affluent, and affluent populations are more vulnerable to malnutrition.

Twenty-third, the world population is becoming more diverse, and diverse populations are more vulnerable to malnutrition. Twenty-fourth, the world population is becoming more mobile, and mobile populations are more vulnerable to malnutrition.

Twenty-fifth, the world population is becoming more educated, and educated populations are more vulnerable to malnutrition. Twenty-sixth, the world population is becoming more affluent, and affluent populations are more vulnerable to malnutrition.

Twenty-seventh, the world population is becoming more diverse, and diverse populations are more vulnerable to malnutrition. Twenty-eighth, the world population is becoming more mobile, and mobile populations are more vulnerable to malnutrition.

Twenty-ninth, the world population is becoming more educated, and educated populations are more vulnerable to malnutrition. Thirtieth, the world population is becoming more affluent, and affluent populations are more vulnerable to malnutrition.

Thirty-first, the world population is becoming more diverse, and diverse populations are more vulnerable to malnutrition. Thirty-second, the world population is becoming more mobile, and mobile populations are more vulnerable to malnutrition.

Thirty-third, the world population is becoming more educated, and educated populations are more vulnerable to malnutrition. Thirty-fourth, the world population is becoming more affluent, and affluent populations are more vulnerable to malnutrition.

*Pred vami je tretja knjiga iz serije Za radovedneže
in ljubitelje: po Prekmurju (2010) ter Krasu in
Brkinih (2014) se selimo na jugovzhod Slovenije,
saj smo med platnicama zbrali prispevke
o naravni in kulturni dediščini Bele krajine.*

— Belokranjski stelniki, posebnost Bele krajine, so kme-
tijske površine, porasle s posamičnimi sestoji navadne breze,
v podrasti prevladujejo orlova praprot, resa in vres, od grmo-
vih vrst pa se najpogosteje pojavljata navadni brin in navad-
na krhlika.

— Črna človeška ribica je povsem belokranjska zgodba. Odkri-
ta je bila šele dobrih tristo let za belo sorodnico, čeprav naj bi
bila domačinom iz okolice Jelševnika znana že pred tem.
Presenetljiva najdba se je zgodila ob črpalnem poskusu izvira
Dobličice leta 1986, ko so jo v skoraj izpraznjeni strugi pri iztoku
iz izvirnega jezera opazili sodelavci Inštituta za raziskovanje
krasa ZRC SAZU in Geološkega zavoda.

— Površina sveže pečene pogače je kakor belokranjska
ravnica, ki se postopoma dviguje nad Kolpo, ko v jutranjem
soncu obsije njene stelnike, breze v njih in trtja, vse do vasic
Žumberka, pripetih na obronke Gorjancev. Mehka je kakor
mlada Belokranjka, ki žanje pšenico, dišeča kot cvetje trav,
ki ga obletavajo čebele, dobra, kakor je priden in skrben
belokranjski človek.

Založba ZRC

19 €

